

**T.C.
KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI**

ERGEN SUÇLULUĞU VE DİNDARLIK

LEYLA BAŞKONUŞ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**KAHRAMANMARAŞ
TEMMUZ – 2019**

**T.C.
KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI**

ERGEN SUÇLULUĞU VE DİNDARLIK

**DANIŞMAN : Doç. Dr. Saffet KARTOPU
JÜRİ : Prof. Dr. Hüsnü Ezber BODUR
JÜRİ : Prof. Dr. Asım YAPICI**

LEYLA BAŞKONUŞ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**KAHRAMANMARAŞ
TEMMUZ – 2019**

KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

ERGEN SUÇLULUĞU VE DINDARLIK

Leyla BAŞKONUŞ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Kod No :

Bu Tez 08/07/2019 Tarihinde Aşağıdaki Jüri Üyeleri Tarafından
Oy Birliği / Oy Çokluğu ile Kabul Edilmiştir.

Doç. Dr. Saffet KARTOPU
BAŞKAN

Prof. Dr. Hüsnü Ezber BBODUR
ÜYE

Prof. Dr. Asım YAPICI
ÜYE

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylıyorum.

Prof. Dr. Ahmet EYİCİL
Enstitü Müdürü

Bu çalışma.....tarafından desteklenmiştir.
Proje No:.....

Not: Bu tez ve projede kullanılan özgün ve başka kaynaktan yapılan bildirişlerin, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı, 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunundaki hükümlere tabidir.

KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ERGEN SUÇLULUĞU VE DİNDARLIK

LEYLA BAŞKONUŞ

Danışman : Doç. Dr. Saffet KARTOPU
Yıl : 2019, Sayfa: 107 +XI
Jüri : Doç. Dr. Saffet KARTOPU (Başkan)
: Prof. Dr. Hüsnü Ezber Bodur (Üye)
: Prof. Dr. Asım YAPICI (Üye)

Bu çalışmada lise öğrencilerinin dindarlık eğilimlerine göre suçluluk hissetme düzeylerinde farklılaşma olup olmadığı temel problemimizi oluşturmaktadır. Kendisini dindar olarak tanımlayan kişiler açısından suçluluk duygusu, davranışlarında bir takım farklılıklar meydana getirmektedir. Dolayısıyla suçluluk ve günahkârlık duygusunun dindarlıkla ilişkisinin psikolojik olarak açıklanması önem kazanmaktadır. Ayrıca insanın yanlış yaptığına dair inancının psikolojik dünyasına etkilerini, dindarlık üzerinden açıklamak araştırmayı önemli kılmaktadır. Bu çerçevede çalışmamız, suçluluk ve günahkârlık duygusunun dindarlık eğilimine göre ortaya çıkan farklılaşmalarını Kahramanmaraş il merkezinde bulunan orta öğretim örneğinde araştırmayı amaçlamaktadır. Çalışmada, Hacı Mehmet Kalay İmam Hatip Lisesi (n=105), Kahramanmaraş İmam Hatip Lisesi (n=107), Simya Koleji (n=96), İbrahim Çalık Anadolu Lisesi (n=89) ve Süleyman Demirel Fen Lisesi (n=103) öğrencilerinden tesadüfi yöntemle belirlenen örneklem grubunun (n=500) suçluluk ve günahkârlık düzeyleri ortaya konularak dindarlık eğilimine göre oluşan farklılaşmalar ortaya çıkarılmıştır. Uygulama Ekim 2018’de gerçekleştirilmiştir ve araştırmada, Frekans, kıkare, T Test ve Tek Yönlü Anova testleri kullanılmış olup, verilerin değerlendirilmesinde ve hesaplanmış değerlerin bulunmasında SPSS 24.0 istatistik paket programından yararlanılmıştır. Araştırma sonuçlarına göre kendisini ‘dindar’ olarak görenlerin suçluluk ve günahkârlık düzeyinin kendisini ‘dindar’ olarak görmeyenlere göre daha yüksek olduğu ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ergenlik Dönemi, Dindarlık, Suçluluk–Utancı, Günahkârlık

**DEPARTMENT OF PHILOSOPHY AND RELIGIOUS SCIENCES
INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES
KAHRAMANMARAS SUTCU IMAM UNIVERSITY**

ABSTRACT

MA THESIS

JUVENILE DELINQUENCY AND RELIGIOSITY

LEYLA BAŞKONUŞ

Supervisor : Assoc. Prof. Dr. Saffet KARTOPU

Year : 2019, Pages: 107 +XI

**Jury : Assoc. Prof. Dr. Saffet KARTOPU (Chairperson)
: Prof. Dr. Hüsnü Ezber BODUR (Member)
: Prof. Dr. Asım YAPICI (Member)**

As a basic research problem, this study examines whether there is a differentiation in the level of guilty conscience of the high school students regarding the religiosity tendency. The guilty conscience causes some differences in behaviors of the individuals who define themselves as `religious`. Therefore, the psychological explanation of the relationship, between the guilty conscience - sinfulness feelings and religiousness, becomes important. In addition, explaining the effects of the individuals` self-belief on their wrong behaviours to their mental situation through religiosity increases importance of this study. In this context, the study aims to research differentiations in the guilty conscience and sinfulness feelings according to religious tendency in the scope of the secondary schools in Kahramanmaras city center. In this study, through determination of the level of guilty sinfulness feelings, it was determined the differentiations in religious tendency for a survey group. The survey group (n=500), determined by random selection method, consisted the students from the Hacı Mehmet Kalay Imam Hatip High School (n=105), the Kahramanmaraş Imam Hatip High School (n=107), the Simya College (n=96), the Ibrahim Çalık Anadolu High School (n=89) and the Süleyman Demirel Science High School (n=103). The study was carried out in October 2018. The frequency, chi-square, T-test and One-Way Anova tests were used in the study, and SPSS 24.0 statistical package program was used to evaluate the data and to find the calculated values. According to the results of the study, it was found out that the level of the guilty conscience and sinfulness of the individuals who define themselves as `religious` was higher than the individuals who was not define themselves as `religious`.

Keywords: Adolescence Period, Religiosity, Guilty-Shame, Sinfulness

ÖN SÖZ

Din insan yaşamında geçmişten günümüze kadar yaşanan süreçte önemini korumaktadır. Din algısı, bireyin davranışlarını şekillendiren en önemli ve güçlü faktörlerden birisidir. Psikolojik bir gerçeklik olarak ifade edilen suçluluk duygusu, bireylerin büyük bir kısmının tecrübe ettiği evrensel bir olay olarak görülmektedir. Suçluluk kişinin iç dünyasında gerçekleşen gerilim ve pişmanlık durumudur. Özellikle çocukluktan gelen suçluluk duygusunun insan hayatında önemli etkileri bulunmaktadır.

Suçluluk duygusu dindarlık bağlamında ele alındığında bireyi yenileyen, geliştiren, yapıcı işlevleri olduğu gibi doğru bir şekilde kullanılmadığı durumlarda ise üstesinden gelinmesi neredeyse imkânsız boyutlara ulaşan ciddi sorunların yaşanmasına zemin hazırlayabilmektedir. Kendisini dindar olarak tanımlayan kişiler açısından suçluluk duygusunu değerlendirdiğimizde, bu duygunun bireylerin davranışlarında birtakım farklılıklar meydana getirdiği düşünülebilir. Dolayısıyla dindarlığın suçluluk ve günahkârlık düzeyleri ile ilişkisinin psikolojik olarak açıklanması önem kazanmaktadır. Dindar kişinin bazı duyguları ön plana çıksa da çalışmamızda suçluluk ve günahkârlık duygusunun dindarlık ile ilgili değişkenlerden etkilenip etkilenmediği ele alınmaktadır. Bu araştırma ile lise örneklem üzerinde dindarlığın suçluluk ve günahkârlık duygusu ile ilişkisi incelenmek istenmiştir. Araştırmamız neticesinde, dinin bireysel ve toplumsal yaşamdaki karşılığı olan dindarlığın suçluluk duygusunu ne kadar etkilediğini belirlemek ailelere bu konuda farkındalık kazandıracaktır.

Suçluluk ve günahkârlık duygusunun dindarlık eğilimleri ile ilişkisinin konu edildiği bu çalışmanın temel problemini dindarlık eğilimlerinin suçluluk ve günahkârlık duygusunu nasıl bir şekilde ve ne ölçüde etkilediğinin din psikolojisinin yaklaşımıyla incelenmesi oluşturmaktadır. Araştırmanın giriş kısmında; konu ve problem, amaç ve önem, problem ve alt problemlerle ilgili bilgi verilerek izah edilmiştir. Araştırmanın varsayımları (sayıltılar) ve sınırlılıkları da izah edilerek birinci kısım sona ermiştir. Araştırmamızda giriş kısmından sonra konumuzla ilgili önceki araştırmalara değinilmiş olup, yararlanılan kaynaklar hakkında bilgi verilmiştir. Çalışmanın üçüncü kısmı olan kavramsal ve kuramsal çerçeve de, ergenlik, dindarlık, suçluluk ve günahkârlık ile ilgili teorik bilgilere yer verilmiştir. Dördüncü kısımda araştırma yöntem ve uygulaması yer almaktadır. Bu kısımda, araştırmanın yöntemi ve uygulaması açıklanarak anket formunda kullanılan değişkenler ve sorular hakkında bilgi verilmiştir. Uygulama ile ilgili kavramların tanımı yapıldıktan sonra denenceler açıklanmıştır. Evren ve örneklem hakkında bilgi verilerek saha çalışmasının uygulanması ve istatistiksel işlemlere yer verilmiştir. Suçluluk-utanç ölçeği, günahkârlık duygusu ölçeği, dindarlık eğilimi hakkında bilgi verilerek verilerin analizi açıklanmıştır. Beşinci kısım olan bulgular ve yorumlar kısmında örneklem demografik özelliklerine göre betimsel dağılımı, sosyo-demografik değişikliklere göre suçluluk-utanç düzeyleri, sosyo demografik değişikliklere göre günahkârlık düzeyleri, dindarlık eğilimlerine göre suçluluk-utanç düzeyleri ve dindarlık eğilimlerine göre günahkârlık tutumlarına yer verilmiştir. Bütün sonuçlar tablolar eşliğinde açıklanmıştır. Altıncı kısımda tartışma ve sonuç yer almaktadır. Bu kısımda tartışmada elde edilen bulgular tartışıldıktan sonra sonuç ve önerilere yer verilmiştir. Çalışma kaynaklar, öz geçmiş, ekler kısmına yer verilerek tamamlanmıştır.

Bu araştırmanın her aşamasında eğitimci kişiliği, bilgi ve yeteneğiyle rehberlik eden ve desteklerini esirgemeyen, değerli katkılarıyla bana yön veren danışman hocam Doç. Dr. Saffet KARTOPU'na; eğitim dönemi ve sonrasında bilgilerinden faydalandığım Prof. Dr. Hüsnü Ezber BODUR'a; yüksek lisans ders aşamasında

kendilerinden ders aldığım, bilgilerinden ve fikirlerinden faydalandığım Prof. Dr. Halil APAYDIN'a, Prof. Dr. Mehmet Ali KIRMAN'a, Sayın Dr. Öğr. Üyesi Mustafa ÇOBAN'a, Dr. Öğr. Üyesi İrfan SEVİNÇ'e, güler yüzüyle sorduğum sorulara yönlendirici cevap veren ve desteklerini esirgemeyen Doç. Dr. Hamza KARAOĞLAN'a; verilerin toplanma aşamasında yardımlarından dolayı araştırmaya gönüllü olarak katılmayı kabul eden ve samimiyetle yardımcı olan Hacı Mehmet Kalay İmam Hatip Lisesi, Kahramanmaraş İmam Hatip Lisesi, Simya Koleji, İbrahim Çalık Anadolu Lisesi ve Süleyman Demirel Fen Lisesi idareci, öğretmen ve öğrencilerine çok teşekkür ederim.

Tüm eğitim hayatım boyunca maddi manevi desteklerini esirgemeyen aileme, bilgilerinden istifade ettiğim abim Bayram HOPUR'a, her zaman bana inanıp güvenen, motivasyonumu arttıran ablam Behiye KALAYCI'ya, çalışmamda her türlü destek ve yardımlarını benden esirgemeyen eşim Ali Serdar BAŞKONUŞ'a, hayatımıza renk katan kızlarıma çok teşekkür ederim.

Leyla BAŞKONUŞ
Temmuz 2019

İÇİNDEKİLER

ÖZET	I
ABSTRACT	II
ÖN SÖZ	III
İÇİNDEKİLER	V
KISALTMALAR	VIII
TABLolar LİSTESİ	IX
EKLER LİSTESİ	XI
1. GİRİŞ	1
1.1. Konu ve Problem	2
1.2. Çalışmanın Amacı ve Önemi	3
1.3. Problem ve Araştırmada Cevap Aranılan Sorular	4
1.3.1. Problemler	4
1.3.2. Alt Problemler	4
1.4. Sayıtlılar	6
1.5. Araştırmanın Sınırlılıkları	6
2. KONUSU İLE İLGİLİ ÖNCEKİ ARAŞTIRMALAR	7
3. KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE	12
3.1. Ergenlik Dönemi	12
3.2. Ergen ve Dindarlık	14
3.3. Ergenlikte Dini Gelişim	17
3.3.1. Dini Şuurun Uyanması (12-14 yaş)	18
3.3.2. Dini Şüphe ve Çatışmalar (12-14 yaş)	19
3.3.3. Dini Tutumların Belirginleşmesi (18-21 yaş)	20
3.4. Suçluluk-Utanç Duygusu	21
3.5. Ergenlerde Suçluluk ve Günahkârlık Duygusu	24
3.6. Suçluluk ve Günahkârlık ile İlgili Yaklaşımlar	26
3.7. Suçluluk ve Günahkârlık Duygusunun Dindarlık Eğilimiyle İlişkisi	30
4. ARAŞTIRMA	34
4.1. Yöntem ve Uygulama	34
4.1.1. Anket Formunda Kullanılan Değişkenler ve Sorular	34
4.2. Kavramlar	36
4.3. Denenceler	39
4.4. Evren ve Örneklem	41
4.5. Saha Çalışmasının Uygulanması ve İstatistiksel İşlemler	41
4.6. Kişisel Bilgi Formu	41
4.7. Suçluluk-Utanç Ölçeği (SUTÖ)	41
4.8. Günahkarlık Duygusu Ölçeği (GDÖ)	42
4.9. Dindarlık Eğilimi	42
4.10. Verilerin Analizi	43
5. BULGULAR VE YORUMLAR	44
5.1. Örneklemenin Demografik Özelliklerine Göre Betimsel Dağılım	44
5.2. Sosyo-Demografik Değişikliklere Göre Suçluluk-Utanç Düzeyleri	44
5.2.1. Okul Türüne Göre Suçluluk-Utanç Düzeyleri	45
5.2.2. Sınıf Seviyelerine Göre Suçluluk-Utanç Düzeyleri	45
5.2.3. Cinsiyete Göre Suçluluk-Utanç Düzeyleri	46
5.2.4. Sosyo-Ekonomik Düzeye Göre Suçluluk-Utanç Düzeyleri	46
5.2.5. Anne Öğreniminin Durumuna Göre Suçluluk-Utanç Düzeyleri	47

5.2.6. Baba Öğrenim Durumuna Göre Suçluluk-Utanç Düzeyleri	48
5.2.7. Baba Tutum Algısına Göre Suçluluk-Utanç Düzeyleri	49
5.3. Sosyo-Demografik Değişikliklere Göre Günahkârlık Düzeyleri	49
5.3.1. Okul Türüne Göre Günahkârlık Düzeyleri	49
5.3.2. Cinsiyete Göre Günahkârlık Düzeyleri.....	50
5.3.3. Sosyo-Ekonomik Düzeye Göre Günahkârlık Düzeyleri.....	50
5.3.4. Aile Karar Durumuna Göre Günahkârlık Düzeyleri	51
5.4. Dindarlık Eğilimlerine Göre Suçluluk-Utanç Düzeyleri.....	52
5.4.1. Aile Dindarlık Durumuna Göre Suçluluk-Utanç Düzeyleri.....	52
5.4.2. Namaz Kılma Durumuna Göre Suçluluk-Utanç Düzeyleri	53
5.4.3. Oruç Tutma Durumuna Göre Suçluluk-Utanç Düzeyleri	53
5.4.4. Dua Etme Sıklığına Göre Suçluluk-Utanç Düzeyleri.....	54
5.4.5. Tebessüm Etme Niyetine Göre Suçluluk-Utanç Düzeyleri	55
5.4.6. Dini Günlere Önem Vermeye Göre Suçluluk-Utanç Düzeyleri.....	55
5.4.7. Peygamberimizin Sünnetini Uygulamaya Göre Suçluluk-Utanç Düzeyleri	56
5.4.8. Her İşe Besmeleyle Başlamaya Göre Suçluluk-Utanç Düzeyleri	57
5.4.9. Dini Sohbet Dinlemeye Göre Suçluluk-Utanç Düzeyleri	57
5.4.10. Dini Uyarıda Bulunmaya Göre Suçluluk-Utanç Düzeyleri	58
5.4.11. Dini Konularda Konuşmaya Göre Suçluluk-Utanç Düzeyleri.....	59
5.4.12. Başa Gelen İyi Şeyler İçin Şükretme Durumuna Göre Suçluluk-Utanç Düzeyleri.....	59
5.4.13. Yaşadığı Kötü Tecrübe Nedeniyle Allah'a Sığınma Durumuna Göre Suçluluk-Utanç Düzeyleri.....	60
5.4.14. Kul Hakkına Özen Göstermeye Göre Suçluluk-Utanç Düzeyleri.....	61
5.5. Dindarlık Eğilimlerine Göre Günahkârlık Tutumları	61
5.5.1. Oruç Tutma Durumuna Göre Günahkârlık (1) Tutumu.....	62
5.5.2. Dua Etme Sıklığına Göre Günahkârlık (2) Tutumu	63
5.5.3. Dua Etme Sıklığına Göre Günahkârlık (4) Tutumu	64
5.5.4. Nafile Namaz Kılma Durumuna Göre Günahkârlık (3) Tutumu	65
5.5.5. Nafile Namaz Kılma Durumuna Göre Günahkârlık (4) Tutumu	66
5.5.6. Peygamberimizin Sünnetine Uymaya Göre Günahkârlık (2) Tutumu	67
5.5.7. Peygamberimizin Sünnetine Uymaya Göre Günahkârlık (4) Tutumu	68
5.5.8. Yaşadığı Kötü Tecrübe Nedeniyle Allah'a Sığınma Durumuna Göre Günahkârlık (1) Tutumu	69
5.5.9. Kul Hakkına Dikkat Etme Durumuna Göre Günahkârlık (1) Tutumu	70
6. SONUÇ VE TARTIŞMA	71
6.1. Tartışma.....	71
6.1.1. Sosyo-Demografik Değişkenlere Göre Örneklem Suçluluk Duygusu Düzeyi İle İlgili Bulguların Tartışılması	71
6.1.2. Sosyo-Demografik Değişkenlere Göre Örneklem Günahkârlık Duygusu Düzeyi İle İlgili Bulguların Tartışılması	75
6.1.3. Dindarlık Tutumlarıyla Suçluluk Duygusu Düzeyi Arasındaki İlişkiye Yönelik Bulguların Tartışılması.....	77
6.1.4. Dindarlık Tutumlarıyla Günahkârlık Tutumu Arasındaki İlişkiye Yönelik Bulguların Tartışılması	92
6.2. Sonuç.....	96
6.3. Öneriler.....	98

KAYNAKLAR	100
ÖZ GEÇMİŞ	
EKLER	

KISALTMALAR

Akt.	: Aktaran
Anova	: Varyans Analizi
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
Der.	: Derleyen
df	: Serbestlik Değeri
ed.	: Editör
GDÖ	: Günahkârlık Duygusu Ölçeği
Haz.	: Hazırlayan
KSÜ.	: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
N	: Sayısal ifade
p	: Anlamlılık Değeri
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
Sg	: Günahkârlık Standart Puanı
Ssu	: Suçluluk-Utanç Standart Puanı
SUTÖ	: Suçluluk Utanç Ölçeği
t	: T Değeri
vb.	: ve benzeri
vd.	: ve dięerleri
Yay.	: Yayınları

TABLolar LİSTESİ

<u>Tablolar</u>	<u>Sayfa</u>
Tablo 4.1. Araştırmanın Alt Problemlerine Göre Sosyo-demografik Değişken Sorularının Dağılımı	34
Tablo 4.2. Araştırmanın Alt Problemlerine Göre Kanaat Sorularının Dağılımı.....	35
Tablo 4.3. Araştırmanın Alt Problemlerine Göre Ölçek Sorularının Dağılımı	36
Tablo 5.1. Katılımcıların Demografik Özelliklerine Göre Betimsel Dağılım	44
Tablo 5.2. Okul Türüne Göre Suçluluk-Utanç Düzeyleri (Tek Yönlü Anova).....	45
Tablo 5.3. Sınıf Seviyelerine Göre Suçluluk-Utanç Düzeyleri (Tek Yönlü Anova)	45
Tablo 5.4. Cinsiyete Göre Suçluluk-Utanç Düzeyleri (T-Testi).....	46
Tablo 5.5. Sosyo-Ekonomik Düzeye Göre Suçluluk-Utanç Düzeyleri (Tek Yönlü Anova).....	46
Tablo 5.6. Anne Öğrenim Durumuna Göre Suçluluk-Utanç Düzeyleri (Annenizin Öğrenim Durumunu Belirtiniz.) (Tek Yönlü Anova).....	47
Tablo 5.7. Baba Öğrenim Durumuna Göre Suçluluk-Utanç Düzeyleri (Babanızın Öğrenim Durumunu Belirtiniz) (Tek Yönlü Anova).....	48
Tablo 5.8. Baba Tutum Algısına Göre Suçluluk-Utanç Düzeyleri (Anne-Babanızın genel olarak size karşı tutumu: baba tutum) (Tek Yönlü Anova)	49
Tablo 5.9. Okul Türüne Göre Günahkârlık Düzeyleri (Tek Yönlü Anova).....	49
Tablo 5.10. Cinsiyete Göre Günahkârlık Düzeyleri (T-Testi).....	50
Tablo 5.12. Aile Karar Durumuna Göre Günahkârlık Düzeyleri (Ailenizde herkesi ilgilendiren kararlar nasıl alınır?) (Tek Yönlü Anova)	51
Tablo 5.13. Aile Dindarlık Durumuna Göre Suçluluk-Utanç Düzeyleri (Ailenizin dindarlık düzeyi nedir?) (Tek Yönlü Anova).....	52
Tablo 5.14. Namaz Kılma Durumuna Göre Suçluluk-Utanç Düzeyleri (Beş vakit namazımı kılarım.) (Tek Yönlü Anova).....	53
Tablo 5.15. Oruç Tutma Durumuna Göre Suçluluk-Utanç Düzeyleri (Ramazan oruçlarımı tutarım.) (Tek Yönlü Anova).....	53
Tablo 5.16. Dua Etme Sıklığına Göre Suçluluk-Utanç Düzeyleri (Her gün dünyam ve ahiretim için dua ederim.) (Tek Yönlü Anova)	54
Tablo 5.17. Tebessüm Etme Niyetine Göre Suçluluk-Utanç Düzeyleri (İbadet ve sadaka olduğu için tebessüm ederim.) (Tek Yönlü Anova)	55
Tablo 5.18. Dini Günlere Önem Vermeye Göre Suçluluk-Utanç Düzeyleri (Kandiller, cuma geceleri ve cuma günleri benim için kutsaldır bunun için o günlerde daha çok ibadet ederim.) (Tek Yönlü Anova)	55
Tablo 5.19. Peygamberimizin Sünnetini Uygulamaya Göre Suçluluk-Utanç Düzeyleri (Hz. Muhammed'in davranışlarını uygulamaya çalışırım. (sağ ayakla eve girme, suyu üç yudumda içme vs.) (Tek Yönlü Anova).....	56
Tablo 5.20. Her İşe Besmeleyle Başlamaya Göre Suçluluk-Utanç Düzeyleri (Her işe besmeleyle başlarım.) (Anova Tek Yönlü)	57
Tablo 5.21. Dini Sohbet Dinlemeye Göre Suçluluk-Utanç Düzeyleri (Radyoda, televizyonda veya topluluklarda dini sohbet dinlerim.) (Tek Yönlü Anova)	57
Tablo 5.22. Dini Uyarıda Bulunmaya Göre Suçluluk-Utanç Düzeyleri (Gerektiğinde arkadaşlarıma dini uyarılarda bulunurum.) (Tek Yönlü Anova).....	58
Tablo 5.23. Dini Konularda Konuşmaya Göre Suçluluk-Utanç Düzeyleri (İnsanlarla dini konular (Allah, peygamberler, ibadet vs.) konuşmayı severim.) (Tek Yönlü Anova).....	59

Tablo 5.24. Başa Gelen İyi Şeyler İçin Şükretme Durumuna Göre Suçluluk-Utanç Düzeyleri (Başıma geleniyi şeyler için şükrederim.) (Tek Yönlü Anova)	59
Tablo 5.25. Yaşadığı Kötü Tecrübe Nedeniyle Allah'a Sığınma Durumuna Göre Suçluluk-Utanç Düzeyleri (Yaşadığım kötü tecrübelerde isyan etmek yerine Allah'a sığınırım.) (Tek Yönlü Anova)	60
Tablo 5.26. Kul Hakkına Özen Göstermeye Göre Suçluluk-Utanç Düzeyleri (Kul hakkına girmekten çekinirim.) (Tek Yönlü Anova)	61
Tablo 5.27. Oruç Tutma Durumuna Göre Günahkârlık (1) Tutumu.....	62
Tablo 5.28. Dua Etme Sıklığına Göre Günahkârlık (2) Tutumu	63
Tablo 5.29. Dua Etme Sıklığına Göre Günahkârlık (4) Tutumu	64
Tablo 5.30. Nafile Namaz Kılma Durumuna Göre Günahkârlık (3) Tutumu	65
Tablo 5.31. Nafile Namaz Kılma Durumuna Göre Günahkârlık (4) Tutumu	66
Tablo 5.32. Peygamberimizin Sünnetine Uymaya Göre Günahkârlık (2) Tutumu	67
Tablo 5.33. Peygamberimizin Sünnetine Uymaya Göre Günahkârlık (4) Tutumu	68
Tablo 5.35. Kul Hakkına Dikkat Etme Durumuna Göre Günahkârlık (1) Tutumu.....	70

EKLER LİSTESİ

Ek 1: Anket

Ek 2: Etik Kurulu Kararı

1. GİRİŞ

İnsan yaşamında ergenlik döneminin önemli etkilerinin olduğu yadsınamaz bir gerçekliktir. Birey, çocukluğundan yetişkinliğine kadar değişik gelişim dönemlerinden geçer. Bu gelişim dönemlerinden biri olan ergenlik fizyolojik ve ruhsal değişimlerin yoğun olarak yaşandığı bir evre olarak bilinmektedir. Kimlik ve kişiliğin şekillenmeye başladığı bu dönem, hem bir dini uyanış ve bilinçlenme, hem de dini şüphe ve kararsızlığın en yoğun görüldüğü bir dönem olarak kabul edilir. Bu anlamda biyolojik, psikolojik, zihinsel ve sosyal açıdan gelişme ve olgunlaşmanın yaşandığı çocukluktan erişkinliğe geçiş dönemi olarak tanımlanmaktadır (Yavuzer: 2017, 261). Ergenlik; kimlik ve kişilik gelişimi bakımından kritik ve bunalımlı geçen bir süreçtir. Her türlü otoriteye başkaldırı, bağımsız olma arzusu, stres, çatışma, cinsel arzuların baskısı, dini şüphe ve tereddütler, suçluluk ve günahkârlık duygusu gibi ruhsal problemler, bu dönemin en belirgin özellikleri olarak bilinir. Fizyolojik, ruhsal ve sosyal yapıda çok hızlı değişim ve dönüşümlerin görüldüğü bu evrede iç dünyada yaşanan duygusal dalgalanmalar ile dış dünyadaki kimlik arayışları, ergenlerin şüphe, çatışma, karamsarlık, gerilim, bunalım ve tedirginlik yaşamalarına yol açar. Duygusal istikrarsızlık, kriz, çatışma ve bunalımların en yoğun olduğu bu dönemden her birey farklı düzeyde etkilenmektedir (Saylık ve Gezici Yalçın, 2018: 99).

Psikolojik bir gerçeklik durumu olarak ifade edilen suçluluk duygusu, bireylerin büyük bir kısmının tecrübe ettiği evrensel bir olay olarak görülmektedir. Bundan dolayı suçluluk duygusu dini eğilimlerden önce gelebilir ve bu durumu güdüleyebilir. Fakat din konusu bu duruma farklı bir boyut kazandırır ve yaratıcı karşısında hata olarak adlandırılan “günah” boyutu eklenmiş olur. Ergen bu dönemde suçluluk duygusunu bazen motive edici bir duygu olarak hissederken bazen ise yıkıcı etkilerini yaşamaktadır. Bu bağlamda dindarlık ve suçluluk duygusunun bireyin hayatına olumlu ya da olumsuz birçok etkisi söz konusu olabilir. Bazı durumlarda ise suçluluk duygusunun motive edici bir durum olmadığını bireyin yaşamında olumsuz etkileri olduğu ifade edilmiştir. Suçluluk duygusu içsel olmakla birlikte yas ve yalnızlık duygularını tetikleyen negatif bir duygu olduğu bilinmektedir. Aynı zamanda suçluluk duygusu ahlaki değerler içerisinde yer alan ve ahlaki davranışları yönlendiren duygulardan birisidir. Bireylerde bulunan ahlaki duygular, utanç, suçluluk ve mahcubiyet duygularıdır. Bu duygular genel olarak bireyin içinde bulunduğu toplumun kuralları ve kendi değerleri doğrultusunda ortaya çıkan unsurlar olarak ifade edilmektedir. Suçluluk duygusu, kanunen veya din tarafından yasaklanan, ya da ahlaki açıdan ayıplanan bir şey yaptığımız, toplumun ahlaki normlarının, ya da kendi standartlarımızı çiğnediğimiz düşüncesinin yarattığı pişmanlık ve rahatsızlık duygularıdır (Budak, 2009: 679).

Suçluluk duygusu yaşayan bireylerde yaygın olarak yaratıcısına başvurma, kişinin kendi benliğine ve topluma başvurmasından daha çok gerçekleşmektedir. Öyle ki suçluluk psikolojisi içerisinde yer alan gençler, bu durumun sıkıntısından kurtulmak ve hatalarını telafi etmek için dini inanç ve değerlere yöneltmektedir. Özellikle ergenlerde suçluluk ve günahkârlık duygusunu oluşturan iki temel kaynak bulunmaktadır. Bunlardan birincisi cinsellik güdüsünün yol açmış olduğu bazı ahlaki sorunlar, ikincisi ise hayatta bencillik ve diğerkâmlık değerleri arasında yaşanan çatışmalardır. Daha genel bir ifade ile suçluluk duygusu bireylerin, ulaşmak istedikleri “ideal benlik” algısını belirleyen ve içinde büyüyüp yetiştiği toplumun norm ve değerleriyle kendi öz benliğinde yaşamış olduğu çatışma durumu olarak ifade edilebilir.

Suçluluk ve günahkârlık duygusunun çift yönlü bir etkisinin olduğunu bilmek gerekmektedir. Çünkü bu durumlar dini hayatı olumlu yönde etkileyebileceği gibi olumsuz olarak da etkileyebilmektedir. Ciddi sorunlara yol açabilen ve şiddetli dayanılmaz bir alan haline gelebilen suçluluk ve günahkârlık duygusu, tövbe ve pişmanlığa karşı duygusuzluğa, ilgisizliğe hatta buna neden olabilecek ahlaki ve dini değerleri hiçe sayarak bunlara saldırmaya bile yönlendirebilir. Fakat normal bir seyir izleyen suçluluk ve günahkârlık duygusu oluşum aşamasında kendinden razı gelme, geçici heveslerle ilgilenmeme, dini görev ve sorumluluklarını üstlenme ve hatta kendini aşmanın yollarını bile öğretebilir. Bireylerde suç unsuru günah olarak ele alındığında yaratıcıdan uzaklaştıran kötü bir gerçek olarak kendisini telkin ettiğinden, bu günahkârlık duygusu inanan bireyleri doğru yola, tövbe ve pişmanlığa, davranışlarını denetlemeye yönlendirebilir. Bu noktada yapılan araştırma da suçluluk ve günahkârlık duygusunun ergenlerde manevi gelişmelerini etkileyici unsurları belirlenmeye çalışılmıştır (Hökelekli, 1998: 104-106).

Ahlaki seçimlerde suçluluk ve günahkârlık duyguları büyük rol oynamaktadır. Suçluluk ve günahkârlık duygularını yaşanan duruma göre farklı çeşitleri bulunmaktadır. Bunlar; yapılan bir şeyden kaynaklanan suçluluk duygusu, istenip de yapılmayan bir şeyden kaynaklanan suçluluk duygusu, diğer yapılan işlerden daha iyi yapıldığı için yapılan suçluluk duygusu. Suçluluk ve günahkârlık duygusu bireylerin ayıplanma korkusundan kaynaklı olarak ortaya çıktığı savunulmaktadır. Birey işlediği herhangi bir suç ya da günahdan dolayı kendi kendini suçlar ve kendi içsel dünyasında geliştirmiş olduğu bu suçlayıcı tutumu diğer insanlara da yöneltir fakat bu durumu hiçbir zaman dile getirmez. Hatta haklı en ufak bir eleştiride bile bulunmaz. Din, bireylerin davranışlarını etkilemesi bakımından psikolojinin inceleme alanına girmektedir. Din geniş bir anlamda yaşam felsefesi olarak; daha dar bir anlamda bireyin günlük yaşamında davranışlarını belirleyen bir faktör olarak insan hayatında önemli bir yere sahiptir. Bireylerin dini inanışları, yaşam şekline, hayata bakışlarına, kişiler arası ilişkilerine, sosyal ve ahlaki tutumlarına doğrudan etki etmektedir. Suçluluk ve günahkârlık duygusu dindarlık bağlamında ele alındığında; suçluluk ve günahkârlık duyguları bireyi yenileyen, geliştiren, yapıcı işlevleri olduğu gibi bu duyguların yanlış anlaşılıp doğru bir şekilde kullanılmadığı durumlarda üstesinden gelinmesi neredeyse imkânsız boyutlara ulaşan ciddi sorunların yaşanmasına zemin hazırlayabilir. Bu araştırmada dindarlık bağlamında suçluluk ve günahkârlık duygularının ergenler üzerinde nasıl bir etkisi olduğu belirlenmek istenmiştir.

Suçluluk duygusu literatürde çok çalışılan konulardan birisidir ve bu konu üzerinde yayımlanmış birçok araştırma bulunmaktadır. Dindarlık ve suçluluk duygusu ilişkisi üzerine yurtdışında yapılmış pek çok araştırma bulunmakla birlikte bu konuda Türkiye’de yapılmış çalışmaların sayısı nispeten azdır. Yürütülen bu araştırmada ise ergen örneklem üzerinde dindarlık, suçluluk ve günahkârlık duygusu ilişkisi incelenmek istenmiştir.

1.1. Konu ve Problem

Bireylerin ergenlik döneminde yaşamış oldukları dindarlık eğilimleri doğrultusunda suçluluk ve utanç hissetme eğilimlerinin farklılaşp farklılaşmamasının incelenmesi araştırmamızın çıkış noktasını oluşturmaktadır. Teknolojik değişimlerin ve modernleşme sürecinin günümüz koşullarında hızlı bir biçimde yaygınlaşmasından dolayı ve küreselleşmenin de etkisi ile beraber bireyler üzerinde farklı kavramların araştırılmasına ihtiyaç vardır. Bu kavramlardan biriside bireyler üzerinde yaşamsal

etkisi olan ve toplumun yapısını temelden etkileyen hem ahlaki hem de adalet duygusunun içerisinde yer alan suçluluk ve günahkârlık olgusudur. Suçluluk olgusu son dönemlerde araştırmacıların ilgisini çeken konular içerisinde yer almaktadır. Din psikolojisi bağlamında ise bu alandaki araştırmalar yeterli seviyede olmamakla birlikte birtakım çalışmalar suçluluk kavramına ilginin arttığını göstermektedir. Suçluluk duygusu bireylerin sosyal hayatında etkisi olduğu gibi aynı zamanda psikolojik dünyasında da bir takım sorunların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Ergenlik döneminde bireyler üzerinde meydana gelecek olan bu değişimin incelenmesi ve araştırılması büyük önem taşımaktadır. Suçluluk olgusu üzerinde ortaya çıkan bazı kavramların bulunması ve bu sorunların zaman içerisinde çözümlenebilmesi için farklı yaklaşımlar uygulanmakta ve kimisi başarıya ulaşırken kimisi de başarısızlıkla sonuçlanmaktadır.

Ergenlik duygusu, düşünce ve davranışların şekillendiği, hayatın anlamlandırıldığı bir dönemdir. Bu dönemde din ve değerler de ergenin yaşantısına şekil vermekte ve hayatına anlam katmaktadır. Ergen ailesiyle ve çevresiyle kurduğu ilişkide birçok şeyi model almakta, ahlaki yapıyı düzenleyen insani değerleri de benimsemektedir. Bunları duygu ve düşünce süzgecinden geçirerek kendine özgü bir değerler sistemi oluşturmaktadır. Ergenlerin kendine özgü değerler oluşturmada din de büyük bir öneme sahiptir (Kavun, 2016: 1). Yaşamın anlam ve amacını sorgulayan ergen için din, benliğini oluşturucu ve geliştirici fonksiyonu olduğu için önemli bir yere sahiptir. Ergenler, dini pratiklerini tam olarak yerine getiremeseler bile, dini referanslardan yararlanarak yaşam felsefesi oluşturmaya çalışırlar. Öte yandan yaşam tarzı itibariyle seküler anlamda toplumsal düzenin gereklerini yerine getirme noktasında önemli bir farkı olmayan ergenin, söylemsel düzeyde dindar olduğunu ifade etmesi, bilişsel gelişiminin doğal bir sonucu olarak değerlendirilebilir (M. Koç, 2006: 9). Akın r, Allah'a inanmak ve O'nu tanımak prensibidir. Dindar kişi, Allah'ı varoluşun kaynağı ve iyiliksever bir kudret olarak kabul eder. Zihin sınırları dışında ve akılla kavranılması mümkün olmayan bir gerçeğe saygı duyar ve bağlanır Dindarlık, insanın çevresiyle iyi ilişkiler kurmasını sağlayan, kişiyi kötü alışkanlıklardan koruyan, inanılır ve güvenilir olma nitelikleri kazandıran bir referanstır. Dindar ise çevresine güven veren inandırıcılık özelliğine sahip olan bir ferttir (Ayten, 2004: 44). Yapılan bu araştırmada ise bireylere uygulanan anketlerle katılımcıların tutumları ölçülerek ergenlik döneminde dindarlık eğilimlerinin suçluluk ve günahkârlık duyguları arasında nasıl bir ilişkinin olduğu saptanmaya çalışılacaktır.

1.2. Çalışmanın Amacı ve Önemi

Amaç, ele alınan konuyu belli bir model çerçevesinde incelemek ve varlığın doğru bilgisini elde etmektir (Aslantürk, 2010: 14). Yapılan bu araştırmanın amacı ise ergenlik döneminde bulunan bireylerin dindarlık eğilimlerine göre suçluluk ve utanç düzeylerinin incelenmesi oluşturmaktadır. Kendisini dindar olarak tanımlayan kişiler açısından suçluluk duygusu davranışlarında birtakım farklılıklar meydana getirmektedir. Dolayısıyla suçluluk duygusunun dindarlıkla ilişkisinin psikolojik olarak açıklanması önem kazanmaktadır. Ayrıca insanın yanlış yaptığına dair inancının psikolojik dünyasına etkilerini, dindarlık üzerinden açıklamak araştırmayı önemli kılmaktadır. Din psikolojisi açısından bireysel dindarlığın kaynakları, bireyin yaratılışında/fitratında bulunan din duygusu, acizlik ve çaresizlik duyguları, entelektüel etkenler, bireysel ihtiyaçlar, korkular ve toplumsal etkiler şeklinde sıralanabilir. Diğer bir ifadeyle çok yönlü bir yaratılışa sahip olan bireyin dindarlığının temelinde; onun duyguları,

düşünceleri, davranışları, istekleri, arzuları, ümitleri, korkuları, kaygıları, endişeleri, beklentileri, eğilimleri ile kişilik ve benlik özellikleri gibi çok sayıda dinamik etkenden söz edilebilir (M. Koç, 2009: 476). Suçluluk ve günahkârlık duyguları uygun ölçüde yaşandığında, işlevsel duygularken, belli bir düzeyin altında ya da üstünde yaşanması bazı psikolojik etkilere neden olabilir. Dolayısıyla suçluluk ve günahkârlık duygusunun dindarlıkla ilişkisinin psikolojik olarak açıklanması önem kazanmaktadır. Bu araştırma kapsamında dindarlığın suçluluk ve günahkârlık duygusunu pozitif yönde etkilediği hipotezi sınanmaktadır. Ayrıca lise öğrencilerinin suçluluk ve günahkârlık puanlarının sosyo-demografik durumlarına göre anlamlı farklılaşma gösterip göstermediği incelenmektedir.

1.3. Problem ve Araştırmada Cevap Aranacak Sorular

Bu çalışmada ergenlerde suçluluk duygusu ve günahkârlık düzeylerinin dindarlık eğilimleri ile ilişkisi araştırılmıştır. Buna bağlı olarak temel ve alt problemlerimiz aşağıda sıralanmıştır.

1.3.1. Problemler

Aşağıdaki sorular araştırmanın temel problemlerini oluşturmaktadır.

A.Örneklemin suçluluk duygusu düzeyi sosyo-demografik değişkenlere göre farklılaşmakta mıdır?

B.Örneklemin günahkârlık duygusu düzeyi sosyo-demografik değişkenlere göre farklılaşmakta mıdır?

C.Dindarlık tutumlarına göre suçluluk duygusu düzeyi farklılaşmakta mıdır?

D.Dindarlık eğilimlerine göre günahkârlık duygusu tutumları farklılaşmakta mıdır?

1.3.2. Alt Problemler

A. Örneklemin Suçluluk Duygusu Düzeyi Sosyo-Demografik Değişkenlere Göre Farklılaşmakta mıdır?

A1. Örneklemin öğrenim gördüğü lise türüne göre suçluluk düzeyleri farklılaşmakta mıdır?

A2. Örneklemin öğrenim gördüğü sınıf düzeyine göre suçluluk düzeyleri farklılaşmakta mıdır?

A3. Örneklemin cinsiyet durumuna göre suçluluk düzeyi farklılaşmakta mıdır?

A4. Örneklemin sosyo-ekonomik durumuna göre suçluluk düzeyi farklılaşmakta mıdır?

A5. Örneklemin anne öğrenim düzeyine göre suçluluk düzeyi farklılaşmakta mıdır?

A6. Örneklemin baba öğrenim düzeyine göre suçluluk düzeyi farklılaşmakta mıdır?

A7. Örneklemin baba tutum algı durumuna göre suçluluk düzeyi farklılaşmakta mıdır?

B. Örneklemin Günahkârlık Duygusu Düzeyi Sosyo-Demografik Değişkenlere Göre Farklılaşmakta mıdır?

B1. Örneklemin öğrenim gördüğü lise türüne göre günahkârlık düzeyleri farklılaşmakta mıdır?

B2. Örneklemin cinsiyet durumuna göre günahkârlık düzeyi farklılaşmakta mıdır?

B3. Örneklemin sosyo-ekonomik durumuna göre günahkârlık düzeyi farklılaşmakta mıdır?

B4. Örneklemin ailede karar alma biçimine göre günahkârlık düzeyleri farklılaşmakta mıdır?

C. Örneklemin Dindarlık Tutumlarına Göre Suçluluk Duygusu Düzeyi Farklılaşmakta mıdır?

C1. Örneklemin aile dindarlık tutumuna göre suçluluk düzeyi farklılaşmakta mıdır?

C2. Örneklemin namaz kılma tutumuna göre suçluluk düzeyi farklılaşmakta mıdır?

C3. Örneklemin oruç tutma durumuna göre suçluluk düzeyi farklılaşmakta mıdır?

C4. Örneklemin dua etme sıklığına göre suçluluk düzeyi farklılaşmakta mıdır?

C5. Örneklemin dinin gereği olarak tebessüm etme tercihine göre suçluluk düzeyi farklılaşmakta mıdır?

C6. Örneklemin dini günlere önem verme durumuna göre suçluluk düzeyi farklılaşmakta mıdır?

C7. Örneklemin peygamberimizin sünnetini uygulama tercihine göre suçluluk düzeyi farklılaşmakta mıdır?

C8. Örneklemin her işe besmele ile başlama tercihine göre suçluluk düzeyi farklılaşmakta mıdır?

C9. Örneklemin dini sohbet dinleme tercihine göre suçluluk düzeyi farklılaşmakta mıdır?

C10. Örneklemin dini uyarıda bulunma durumuna göre suçluluk düzeyi farklılaşmakta mıdır?

C11. Örneklemin dini konularda konuşma durumuna göre suçluluk düzeyi farklılaşmakta mıdır?

C12. Örneklemin başa gelen iyi şeyler için şükretme durumuna göre suçluluk düzeyi farklılaşmakta mıdır?

C13. Örneklemin yaşadığı kötü tecrübe nedeniyle Allah'a sığınma durumuna göre suçluluk düzeyi farklılaşmakta mıdır?

C14. Örneklemin kul hakkına özen gösterme durumuna göre suçluluk düzeyi farklılaşmakta mıdır?

D. Örneklemin Dindarlık Tutumlarıyla Günahkârlık Tutumu Arasındaki İlişkiye Yönelik Bulguların Tartışılması

D1. Örneklemin oruç tutma durumu ve göre günahkârlık (1) tutumu arasında bir ilişki var mıdır?

D2. Örneklemin dua etme sıklığı ve günahkârlık (2) tutumu arasında bir ilişki var mıdır?

D3. Örneklemin dua etme sıklığı ve günahkârlık (4) tutumu arasında bir ilişki var mıdır?

D4. Örneklemin nafile namaz kılma durumuna göre günahkârlık (3) tutumu farklılaşmakta mıdır?

D5. Örneklemin nafile namaz kılma durumu ve günahkârlık (4) tutumu arasında bir ilişki var mıdır?

D6. Örneklemin peygamberimizin sünneti uygulama tercihi ile günahkârlık (2) tutumu arasında bir ilişki var mıdır?

D7. Örneklemin peygamberimizin sünneti uygulama tercihi ile günahkârlık (4) tutumu arasında bir ilişki var mıdır?

D8. Örneklemin yaşadığı kötü tecrübe nedeniyle Allah'a sığınma durumu ve günahkârlık (1) tutumu arasında bir ilişki var mıdır?

D9. Örneklemin kul hakkına özen gösterme durumu ve günahkârlık (1) tutumu arasında bir ilişki var mıdır?

1.4. Sayıtlar

“Sayıtlı, denenmeyen yargıdır; bu nedenle de, denemek üzere geliştirilen yargı olan denence (hipotez) ile karıştırılmamalıdır” (Karasar, 2012: 72). Bu düşünceden hareketle çalışmanın sayıtları şunlardır:

1) İnsanlar yaşadıkları ortamı kültürel birikimlerine göre algılar ve yeniden tanımlarlar. Bir tutum, davranış geniş bir toplumsal ve kültürel bağlam içinde oluşur.

2) İnsan davranışları anlamlandırma gündelik yaşam bağlamında sağlanabilir. İnsan davranışlarının her toplumda geçerli olan yönleri bulunduğu gibi belli bir kültürün özelliklerine bağlı olarak şekillenen özel toplumsal davranış biçimleri de vardır.

3) Kahramanmaraş örneğinde belirlenen örneklem evreni yansıtır.

4) Anket soruları, suçluluk duygusu ve günahkârlık duygusu düzeyinin dindarlık eğilimiyle ilişkisini ölçmeye uygundur.

1.5. Araştırmanın Sınırlılıkları

Bu araştırmadan elde edilen bulgular dört temel sınırlılığa sahiptir:

1) Seçilen örneklemden kaynaklanan sınırlılıklar vardır. Bu araştırma da kendi örneklemiyle sınırlıdır. Çünkü elde edilen veriler belli bir grup üzerinde gerçekleştirilen bir ankete dayanmaktadır. Dolayısıyla başka gruplar üzerinde gerçekleştirilecek bir çalışmada daha farklı sonuçlara ulaşabilmek mümkündür.

2) Çalışma boylamsal değil, kesitseldir. Bu sebeple ulaşılan bulguları çalışmanın yapıldığı zamana ve duruma göre yorumlamak gerekir.

3) Araştırmanın bağımlı değişkeni olarak belirlenen “örneklemin suçluluk ve günahkârlık düzeyi” bu araştırmada kullanılan ölçüm envanterlerinin geçerlik ve güvenilirliğiyle sınırlıdır. Sosyal bilimler alanında yapılan araştırmaların merkezinde insan ögesinin bulunmasından kaynaklanan sınırlılıklar ve bu alanda kullanılan istatistiksel yöntemlerin duyarlılıklarına ilişkin sınırlılıklar bu araştırma için de söz konusudur.

4) Araştırmada katılımcıların suçluluk duygusu ve günahkârlık duygusu düzeyini etkileyebileceği düşünülen bazı faktörler incelenmiştir. Araştırma sonuçları incelenen bu faktörlerle sınırlıdır.

2. KONU İLE İLGİLİ ÖNCEKİ ARAŞTIRMALAR

Suçluluk duygusu müstakil bir çalışma alanı olmasına rağmen din psikolojisi alanında çok fazla araştırma yapılmayan bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda suçluluk duygusuna ilişkin bir literatür eksikliği söz konusudur. Türkiye’de suçluluk duygusu bağlamında değişik alanlarda yapılan çalışmalar oldukça fazladır. Güleç (2005) tarafından yapılan çalışmada “Depresyonda utanç, suçluluk, öfke ve kendilik değeri” isimli çalışmasında utanç, suçluluk, öfke ve kendilik değeri değişkenlerinin depresyondaki rolünü incelemek ve bu rolün depresyonun yoğunluğuna göre değişip değişmeyeceğini belirlenmeye çalışılmıştır. Depresif belirtileri düşük ve depresif belirtileri yüksek normal kişilerin, majör depresyon tanılı hastalara göre daha az utanç duygusuna sahip, daha az öfkeli ve kendilik değeri daha yüksek kişiler olduğu sonucu paylaşılmıştır. Suçluluk ile öfke arasında genellikle bir ilişki bulunmazken, utanç ile öfke, bağlantılı görülmektedir. Kendilik değeri ile ilişkilerde de suçluluk ve utancın ilişkisi, depresif belirtileri düşük grupta ortak bir örüntü gösterirken, depresyon düzeyi arttıkça utanç ve kendilik değeri arasındaki ilişki kaybolmakta, ancak suçlulukla kendilik değeri ilişkisi sürdüğü belirtilmiştir.

Öztürk (2005) tarafından “İstanbul H tipi cezaevinde kalan ergenlerde suçluluk-utanç duygusunun değerlendirilmesi” isimli çalışmasında cezaevinde kalan ergenlerde suçluluk-utanç duygusunu incelenmiştir. Araştırma, cezaevinde bulunan 416 ergenden, araştırmaya katılmayı kabul eden 380’inin katılımı ile gerçekleştirilmiştir. Araştırma sonucuna göre ergenlerin ailesinin ya da toplumun kabulemediği davranışları uygulaması sonucu ait olamama ve kabul edilememenin verdiği sıkıntıyla suçluluk-utanç duygusu yaşayabileceği ifade edilmiştir. Araştırmaya katılan ergenlerde işlenmiş oldukları suç davranışına yönelik düşüncelerine göre utanç puan ortalamaları yönünden anlamlı fark olduğu belirtilmiştir. Karataş (2008) tarafından suçluluk ve utanç ölçeği kullanılarak 150 lise öğrencisi ile yapılan çalışmada suçluluk ve utanç puanlarında, disiplin cezası alıp almama açısından disiplin cezası alan öğrenciler lehine anlamlı farklıklar olduğu ve kız öğrencilerin suçluluk puanlarının erkek öğrencilerin suçluluk puanlarına göre anlamlı derecede farklılaştığı bulunmuştur. Fakat utanç puanları ile cinsiyet değişkeni arasında anlamlı bir farklılığa rastlanmamıştır. Akbağ ve Erden-İmamoğlu (2010) tarafından yapılan çalışmada 360 üniversite öğrencisiyle çalışılmış ve cinsiyet ve bağlanma stillerinin utanç, suçluluk ve yalnızlık duygularını yordama gücü incelenmiştir. Araştırma bulguları, kız öğrencilerin erkek öğrencilere göre daha yoğun utanç yaşadıklarını; güvenli bağlanmanın yalnızca utanç duygusunu, kayıtsız bağlanmanın ise hem utanç hem suçluluk duygularını yordadığı görülmüştür. Araştırma da olumsuz sosyal duygu olarak ele alınan yalnızlığın, cinsiyet değişkeninden etkilenmediği sonucuna varılmıştır.

Sığı vd., (2010) tarafından yürütülen çalışmada, suçluluk ve utanç duygularının örgütteki kadın-erkek çalışanlarda ve değişik yaş gruplarındaki farklılığı ve sebeplerinin sorgulanması, liderlere ve yöneticilere yapıcı suçluluk duygusu ile yıkıcı utanç duygusunun nasıl ortaya çıktığının gösterilmesi ve örgüt içerisinde çalışanların utanç yönetiminin nasıl olması gerektiğinin ortaya konulması amaçlanmıştır. Elde edilen bulgulara göre, suçluluk ve utanç duygusu kadın ve erkek çalışanlarda farklılık göstermiş, kadınlarda baskın duygu olarak utanç, erkeklerde baskın duygu olarak suçluluk duygusu görülmüş, bu duyguların genç ve yaşlı çalışanlarda ise farklılık göstermediği sonucuna ulaşılmıştır. Suçluluk ve utanç duygularının kadın ve erkekler arasında farklılık göstermesi, örgüt içi çalışmalarda, grup davranışı oluşumunda ve örgütteki verimlilikte göz önüne alınması gereken bir faktör olarak örgüt iklimi ve

kültürüyle de ilişkilendirilmiştir. Özer (2011) tarafından yürütülen araştırmanın örneklemini 586 lise öğrencisi oluşturmaktadır. Çalışmada, bireylerin bağlanma tarzlarının, algıladıkları ebeveynlik (anne) tarzlarının ve suçluluk-utanç duygularının psikolojik belirtilerle olan ilişkileri incelenmiştir. Elde edilen bulgular sonucunda, araştırmanın bağımsız değişkenleri olan bağlanma tarzları, algılanan ebeveynlik tarzları ve suçluluk-utanç duyguları ile bağımlı değişken olan psikolojik belirtilerin ilişkili olduğu, ayrıca bağımsız değişkenlerin de birbirleri ile ilişkili olduğu belirtilmiştir. Psikolojik belirtileri yüksek olan gruptaki ergenlerin, belirtilerin düşük olduğu gruptakilere göre, daha fazla utanç yaşadıkları, daha yüksek oranda güvenli, kaygılı, kaçınılmalı ve saplantılı bağlanma geliştirdikleri, annelerini daha kontrollü/kuralcı, küçümseyici/aşağılayıcı, istismarcı/dışlayıcı, başarı odaklı/mükemmeliyetçi ve disiplinsiz/lakayt olarak gördükleri tespit edilmiştir. Araştırma değişkenlerinin cinsiyet ve sosyo-ekonomik düzey bakımından karşılaştırılması sonucunda; kızlar ve erkekler arasında suçluluk-utanç, bağlanma tarzları ve psikolojik belirtiler bakımından anlamlı farklılık olduğu tespit edilmiştir. Düşük ve yüksek sosyo-ekonomik düzeye sahip ergenlerin, suçluluk-utanç, bağlanma tarzları, algılanan ebeveynlik tarzları ve psikolojik belirtiler bakımından birbirlerinden ayrıldığı sonucuna ulaşılmıştır.

Ellevli (2012) araştırma Muğla'nın Marmaris ilçesinde, lise ve ilköğretim sekizinci sınıfta eğitim öğretim görmekte olan 13-18 yaş arası 862 ergenle yapılmıştır. Ergenlerde intihar olasılığı ile yalnızlık, öfke ifade biçimleri, suçluluk ve utanç duyguları, cinsiyet, okul türü, yaş, sınıf düzeyi, anne ve babaya duyulan yakınlık düzeyi, çevre tarafından anlaşıldığını hissetme düzeyi, ebeveyn birlikteliği, anne ve baba tutumu, bir hobiye sahip olma arasındaki ilişkisi incelenmeye çalışılmıştır. Elde edilen bulgular sonucunda, ergenlerde yalnızlık ile birlikte, öfke ifade biçimleri ve suçluluk duygusunun ergenlerde intihar olasılığını yordayan değişkenler olduğu görülmüştür. Ayrıca araştırma sonuçları ergenlerde intihar olasılığı ile cinsiyet, okul türü, sınıf düzeyi ve bir hobiye sahip olma arasında anlamlı bir fark olmadığını, ergenlerde intihar olasılığı ile babaya ve anneye duyulan yakınlık düzeyi, çevre tarafından anlaşıldığını hissetme düzeyi, ebeveyn birlikteliği, anne baba tutumları arasında anlamlı bir fark olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Yaşa (2012) tarafından gerçekleştirilen “Üniversite Öğrencilerinde Ana Baba Tutumlarının Suçluluk Ve Utanç Duyguları Üzerine Etkisi” isimli uzmanlık tezinde, üniversite öğrencilerinin anne baba tutumları ve sosyodemografik özelliklerin suçluluk ve utanç duyguları ile ilişkisi belirlenmeye çalışılmıştır. Araştırma neticesinde suçluluk duygusu cinsiyet, kardeş sayısı, anne baba eğitim düzeyi, çocuklukta en yakın hissedilen kişi, anne baba tutumları gibi değişkenlerden etkilenirken, utancın yalnızca anne baba eğitim düzeyi ve anksiyete düzeyi ile ilişkisi tesbit edilmiştir. Dolayısıyla suçluluk duygusunun çevresel faktörlerden daha fazla etkilendiği, utancın ise çevresel faktörlerle değişmeye daha dirençli olabileceği ve belki de biyolojik yönünün daha ağır bastığı düşünülmektedir. Dinçer (2013) tarafından yürütülen “Üniversite öğrencilerinin suçluluk ve utanç kavramlarının incelenmesi” isimli çalışmada üniversite öğrencilerinin suçluluk ve utanç duygularına yönelik kavramsallaştırmalarını, algılarını ve bilişsel temsillerini incelenmektedir. Utanç çalışmasına 252, suçluluk çalışmasına 278 öğrenci katılmıştır. Araştırma bulguları; kişisel, toplumsal, ahlaki standartlara uygun davranmamanın ve başkalarının olumsuz görüşlerinin utanca; hata yapmanın, normları ihlal etmenin ve başkaları tarafından olumsuz değerlendirilmenin suçluluk duygusuna yol açtığı belirtilmektedir. Ayrıca utanç duygusuna benlik odaklı değerlendirmelerin, acı çekmenin, bedensel tepkilerin, zihin karmaşasının, tüm gözleri üstünde hissetmenin ve pişmanlığın; suçluluk duygusuna davranışa ve zarara odaklı

değerlendirmelerin, benlik odaklı değerlendirmelerin, pişmanlığın, vicdan azabı ve huzursuzluğun, acı çekmenin, zihin karmaşasının, yakalanma ve ceza korkusunun, o durumdan kurtulma isteğinin eşlik ettiğini ortaya koymuştur. Son olarak, yapılan analizlerde utancın içe kapanmaya ve sosyal izolasyona, olayı kendine saklamaya, söylem ve eylemlerin kısıtlanmasına, kaçma, uzaklaşma, kurtulma, saklanma ve gözden kaybolma isteğine, kalıcı ize; suçluluk duygusunun itirafa, telafiye ve kalıcı ize yol açtığı görülmüştür. Yapılan analizler sonucunda suçluluk ve utanç duygularının koruyucu ve denetleyici fonksiyonları olduğu ortaya koyulmuştur.

Şahin (2014) tarafından “Cezaevindeki Şiddet Failleri ve Sığınma Evinde Kalan Şiddet Mağdurlarının Şiddete Bakış Açılırları İle Suçluluk Utanç Duygularının Değerlendirilmesi” isimli çalışmada cezaevi ve sığınma evinde bulunan şiddet fail ve mağdurlarının şiddet algıları, suçluluk-utanç düzeyleri ve benlik algılarını belirlemiştir. Araştırma örneklemini Samsun ve İstanbul kadın konukevlerinde kalan kadınlar ile Sinop E tipi cezaevinde kalan kişiye karşı suçlar nedeniyle hüküm giymiş bireyler açısından gönüllülük esas ilkesi gözetilerek 160 şiddet faili ile 50 şiddet mağduru birey oluşturmaktadır. Araştırma neticesinde yaşam boyu şiddet maruziyeti, sıklığının sığınma evlerinde bulunanlarda fazla olduğu, şiddet algısı bakımından şiddeti hak etme, hak etme nedenleri bakımından gruplar arasında fark olduğu, genelde karşı tarafın sorumlu tutulduğu, ekonomik koşullar, madde kullanımı ve öfkenin en önemli şiddet artışına neden olan faktörler olarak görüldüğü belirlenmiştir. Toplumdan dışlanma endişesi ve çocuk sayısının suçluluk ve utanç puanlarını etkilediği, yaşam boyu şiddete maruz kalmayanlarda benlik algısının yüksek olduğu, gelir ve medeni durumun suçluluk-utanç ölçek ve sosyal karşılaştırma ölçek puanlarını etkilediği, kendini tanımanın suçluluk ve sosyal karşılaştırma ölçek puanları üzerinde etkili bir faktör olduğu ve suçluluk utanç ölçek toplam puanı bakımından eğitim açısından gruplar arasındaki farkın istatistiksel olarak önemli olduğu belirlenmiştir. Son olarak, elde edilen bulgularda suçluluk ve utanç puanlarının sığınma evi grubunda yüksek, kendilik algılarının ise cezaevi grubunda yüksek olduğu saptanmıştır.

Girişken Velioğlu (2015) tarafından, “Meme kanseri hastalarında depresyon, anksiyete ile utanç, suçluluk ilişkisinin değerlendirilmesi” adlı çalışmada hastaların depresyon, anksiyete, işlevsellik ve suçluluk-utanç düzeyleri incelenmiştir. Araştırma bulguları meme kanserli hastaların anksiyete, depresyon, işlevsellik düzeyi ve utanç, suçluluk duyguları gibi psikiyatrik belirtilerin şiddeti zaman içerisinde değişiklik gösterse de tanı anından itibaren ve tedavi sürecinde saptanan oranlar, hastaların psikiyatrik yardıma ihtiyacı olduğunu göstermektedir. Gökalp Özcan (2015) cinsel istismar maruziyeti sonrasında çocukların yaşadığı suçluluk-utanç duygularının yaşamları üzerindeki olası etkilerini incelenmiştir. Cinsel istismar mağdurlarının bağlanma paternleriyle suçluluk-utanç duyguları ve ortaya çıkan psikiyatrik tanuların ilişkisi değerlendirildiği çalışmada, utanç puanları arttığında çocukların genel işlevselliği azalmaktadır. Ayrıca anne-baba ile bağlanma kalitesi arttığında utanç ve suçluluk puanları azaldığı belirtilmiştir.

Din psikolojisi alanında; yapılan bazı çalışmalar da mevcuttur. Kartopu vd., (2016) tarafından Gümüşhane Üniversitesinin değişik fakültelerinden 288 öğrenci ile yürütülen çalışmada suçluluk düzeyleri ortaya konularak dindarlık eğilimine göre oluşan farklılaşmalar ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Çalışmada suçluluk duygusu düzeyinin dindarlık eğilimine göre farklılaşıp farklılaşmadığı irdelenmiş ve dindarlık tutumlarının suçluluk duygusu düzeyini etkilediği tespit edilmiştir. Araştırmanın sonucundaki bulgulara göre, kendisini dindar olarak görenlerin suçluluk düzeyleri kendisini dindar görmeyenlere göre daha yüksek olduğu belirtilmiştir. Araştırma

sonucunda İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin diğer fakültelerde okuyan öğrencilere göre suçluluk düzeylerinin daha yüksek olduğu, kendisini dindar görenlerin bununla ilişkili olarak namazlarını süreli kılanların ve ailesi dindar olanların suçluluk düzeylerinin daha yüksek olduğu saptanmıştır. Ayrıca sağlam dini inançları olmadan insanın mutlu yaşamasının mümkün olmadığını ve dinin insan hayatına bir amaç ve anlam kazandırdığını düşünenlerin suçluluk düzeylerinin daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Dinin bazı yasaklarının insanları hayatın güzelliklerinden alıkoyduğu düşüncesine katılmayanların ve devletin kötü alışkanlıkları yasaklaması gerektiğini düşünenlerin suçluluk düzeyleri daha yüksektir. Aynı şekilde toplumda yaşanan birçok ahlâki sorunun dini değerlerin yaygınlaştırılmasıyla çözülebileceğine inananların, bu bağlamda dini değerlerin toplumun problemlerine çözüm getirebileceğini düşünenlerin suçluluk düzeyleri daha yüksek çıkmıştır. Son olarak özgürlükleri din dâhil hiçbir kurumun sınırlandırmaması gerektiği fikrine katılmayanların ve cinsel açıdan evlilik öncesi kız-erkek ilişkisine olumlu bakmayanların suçluluk düzeyleri aksini düşünenlere göre daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Araştırmanın sonucundaki bulgulara göre, kendisini 'dindar' olarak tanımlayanların suçluluk düzeyi, kendisini bu şekilde tanımlamayanlara göre daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Bu bağlamda dindarlıkla suçluluk arasında doğrusal bir ilişki olduğu ifade edilmektedir.

Kıraç (2007) tarafından yapılan çalışmada dindarlık eğilimi (iç güdümsel ve dış güdümsel dindarlık), varoluşsal kaygı (anlamsızlık, ölüm kaygısı, suçluluk duygusu) ve psikolojik sağlık arasındaki ilişki araştırılmıştır. Araştırma sonuçlarına göre dindarlık eğilimi ile varoluşsal kaygılar arasında, dindarlık eğilimi ile anlam duygusu arasında pozitif yönde anlamlı ilişkiler bulunmuştur. Dindarlık eğilimi ile günahkârlık duygusu arasında ise negatif yönde anlamlı bir ilişki olduğu sonucu paylaşılmıştır. Çetin (2018) tarafından yürütülen çalışmada üniversite mezunu bireylerin dini tutumları ile suçluluk ve utanç duyguları arasında bir ilişki olup olmadığı konusu incelenmiştir. Elde edilen bulgular sonucunda, katılımcıların genel olarak dini tutum puanlarının yüksek olduğu, dine karşı olumlu bir tutum besledikleri ifade edilmiştir. Ayrıca patolojik düzeyde olmamak koşuluyla, suçluluk ve utanç duygularının artmasının dini tutum düzeyini de arttırdığı belirlenmiştir. Evli veya bekar olmanın, çalışıyor veya çalışmıyor olmanın, bitirilen bölümlerin, yaşın, ekonomik durumun, yüksek lisans yapıyor olmanın, hayatının büyük kısmını geçirdiği yerin, anne-babanın kendi arasındaki ilişkinin, travmatik bir yaşantı geçirmiş olmanın hem dini tutum hem de suçluluk ve utanç duyguları üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Kendini algılamaya yönelik bir kavram olan benlik saygısı, suçluluk duygusunu kapsayıcı bir çatı olarak araştırmalara konu edildiği görülmektedir. Eşer (2005) tarafından üniversite öğrencilerinde dini inanç ve benlik saygısı ilişkisinin incelendiği çalışmada, üniversiteli gençlerin iman gelişim aşamaları ile benlik saygılarının yükseğe yakın düzeyde olduğu sonucu paylaşılmıştır. Bunun yanı sıra iman gelişiminin yaş, sosyo-ekonomik düzey ve din eğitimi açısından; benlik saygısının yaş açısından anlamlı farklılaşma gösterdiği tespit edilmiştir. Çalışmanın sonucunda İman gelişim aşamaları ile benlik saygısının ilişkili olduğu, iman gelişim aşamaları yönündeki artışın benlik saygısındaki artış ile paralellik gösterdiği kanısına varılmıştır.

Kınter (2008) Uludağ Üniversitesi ile Onsekiz Mart Üniversitesi Meslek Yüksek Okulu'nda öğrenim gören 632 öğrenci ile gerçekleştirdiği çalışmada elde edilen bulgulara göre araştırmanın örneklemini oluşturan üniversiteli gençlerin dinsel yaşantı biçimleri (İnanç, İbadet ve etki) ve öznel dindarlık algıları ile benlik saygısı ve diğer alt ölçeklerdeki düzeyleri arasında değişik ilişkilerin var olduğu belirlenmiştir. Ayrıca dindarlık ve benlik saygısı ile sosyo-demografik değişkenler arasında anlamlılık

derecesinde farklılıkların, ilişki ve etkileşimlerin olduğu tespit edilmiştir. Çalışmanın sonucunda dindarlık boyutlarından (dinsel yaşantı biçimleri) inanç boyutu ile benlik saygısı arasında pozitif ve anlamlılık düzeyine ulaşan bir ilişki olduğu görülmüştür. Yani üniversite öğrencilerinin dini hayatın inanç boyutundan aldıkları puanların yükselişine paralel olarak benlik saygısı puan ortalamalarının da yükseldiği gözlenmiştir. A. Koç (2011) tarafından yapılan araştırmanın örneklemini 217 üniversiteli öğrenci oluşturmaktadır. Araştırmada Tanrı tasavvuru, Benlik algısı ve öfke yaşantısı değerlendirilmiştir. Olumlu din eğitimi alan öğrencilerin Tanrı tasavvurlarının da olumlu olduğu, olumsuz din eğitimi alan öğrencilerin Tanrı tasavvurlarının da olumsuz olduğu saptanmıştır. Ayrıca Tanrı tasavvuru ile benlik algısı arası ve öfke yaşantısı arasında da anlamlı ilişkiler belirtilmiştir.

Suçluluk kavramıyla ilişkili olan günahkârlık başlığı içerisinde ele alınabilecek bir takım çalışmalar da bulunmaktadır. Ö. Güler (2007) tarafından yapılan yetişkinlerin Tanrı algısı ile benlik algıları arasındaki ilişkiyi tespit etmek için yaptığı çalışmada olumlu Tanrı algısının olumlu benlik algısıyla ilişkili olduğunu, sevgi yönelimli Tanrı algısına sahip bulunan yetişkinlerin kendilerini daha olumlu olarak algılama eğiliminde olduğunu vurgulamıştır. Ayrıca korku yönelimli Tanrı algısına sahip kişilerin günahkârlık duygusunu daha fazla hissettiklerini saptamıştır.

Şenel (1998)' in üç farklı lisede öğrenim görmekte olan toplam 217 öğrenci üzerinde yaptığı çalışmada günah konusunda hazırlanmış sorulardan oluşan anketinden önemli bulgular elde edilmiştir. "Genel olarak günah kavramı size neyi çağırır?" sorusuna öğrencilerin %27,6 sı dini kuralları hiçe sayma ve ihmal etme; %15,2 si vicdana sıkıntı veren düşünce ve davranış; %6,5 i yapılmaması konusunda ilahi uyarı bulunan, yapılması halinde ilahi azap vaat edilen fiil ve %48,8 i bu tanımların hepsi olarak yanıtlamıştır. Aynı çalışmada; "Günah olarak kabul ettiğiniz bir davranıştan sonra nasıl bir tutum sergiliyorsunuz?" sorusuna ise deneklerin %15,2 si "Üzülürüm ama bu üzüntüm uzun sürmez"; %20,7 si "Üzülürüm ve kendime kızarım"; %27,6 sı "Vicdanen çok acı çekerim ve kendimi suçlu hissederim"; %34,6 sı "Pişmanlık duyar ve hatamı telafi etmek için iyi şeyler yaparım" ve %0,9 u "Normal bir olay karşılar fazla etkilenmem" cevap vermiştir. Araştırmaya katılan deneklerin büyük çoğunluğu (%56,2) günahtan sonra tövbe ettiğini fakat aynı günahı işlemekten kendilerini alıkoyamadıklarını bildirmiştir. %23' ü ise günah işlediğinin farkına vardıktan sonra "Sık sık günah işlediğim için Allah' a karşı tövbe edecek yüzü kendimde bulamıyorum" şeklinde cevaplamıştır. Günah olan davranıştan sonra tövbe edenlerin büyük bölümü (%60,8) Allah' a karşı sorumluluk duydukları için tövbe ettiklerini ifade etmiş, %21,7 si günahlarının affolunacağına inandıkları için tövbe ettiklerini bildirmişlerdir. Deneklerin %81,1 i Allah' ın dua ve tövbeleri işitip gerekli karşılığı verdiğine inanmaktadır. Bu araştırmaya katılan deneklerin büyük çoğunluğu Allah' ın affediciliğine, sevgisine ve merhametine büyük bir güven ve inanç taşımaktadır.

Din ve suçluluk duygusu arasındaki ilişki yalnızca Din Psikolojisi'nin ilgi alanında değil aynı zamanda Klinik Psikolojisi'nin de ilgisini çekmektedir. Deneysel literatür içerisinde bu ilişkiyi inceleyen pek çok çalışma mevcuttur (Ö. Güler, 2007: 91). Suçluluk kavramı ile ilgili çalışmalar Türkiye'de yeterli seviyede bulunmamaktadır. Bununla birlikte son dönemde suçluluk kavramı ile ilgili Din Psikolojisi alanında birtakım çalışmalar yürütülmektedir.

3. KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE

Bu bölümde tezimizde yer alan temel kavramların tanımlarına ve temel kuramlara yer verilecektir.

3.1. Ergenlik Dönemi

“Ergen” sözcüğü, Batı literatüründeki “adolescent”ın karşılığı olarak kullanılmıştır. Latince büyüme, olgunlaşma anlamında kullanılan “adolescere” fiilinin kökünden gelmekte olan bu sözcük, yapısı gereği bir durumu değil, bir süreci belirtmektedir; günümüzde “bireyde gözlenebilen sürekli ve hızlı bir gelişme evresi” olarak da tanımlanabilmektedir (Yavuzer, 2017: 261). Yine çocukluktan cinsel olgunluğa ulaşılan ve aileden ayrı bir birey olarak kendi kimliğini kazanmayı kapsayan bir süreci ifade etmektedir (Atkinson vd., 2012: 97). Ergenlik, kesitsel olarak çocuklukla yetişkinlik arasında kalan bir ara dönemdir. Ergen bu dönemde ne bir çocuk ne de bir yetişkindir. Henüz kendi toplumsal sorumluluklarına sahip olmadığı, ama rolleri keşfedebileceği, keşfettiklerini sınavabileceği bir ara evrededir. Adeta bu dönem, ergene kişilik ve kimlik oluşturması için tanınan bir ara dönemdir. Fakat ergenin bu dönemde yaşadığı başta bedensel ve zihinsel gelişme olmak üzere cinsel olgunlaşma ve toplumsal kişiliğe varıncaya kadar karşılaştıkları gelişim evreleri dikkate alındığında bu döneme “kargaşa dönemi” ya da “bocalama dönemi” denmiştir (T. Kula, 2012: 19-20).

“Ergenlik bireyin çocukluktan yetişkinliğe geçişini sağlayan bazı özelliklerinden dolayı diğer gelişim dönemlerinden farklı bir dönemdir” (N. Kula, 2001: 21). Bir çok yönden hızlı bir değişim ve gelişimin meydana geldiği bu dönem, gerek duygusal coşkunun gerekse bilişsel yetenekleri kullanma açısından çocukluk döneminden kalın çizgilerle ayrılmaktadır (Karaca, 2011: 167). Ergenlikteki gelişim özellikleri, çocukluğa kıyasla oldukça farklı hem nicelik hem de nitelik bakımından oldukça yoğundur. Bu bakımdan ergenlik dönemine “yeniden doğuş” diyen psikologlar olmuştur (Hökelekli, 1998: 266). “Gencin kendini, hayatı ve toplumu sorgulayarak eskisinden farklı bir şekilde dünyayı algılamaya başladığı bu dönemde en önemli sorunlarından biri, kendini tanıma ve tanımlamada çektiği sıkıntıdır” (N. Kula, 2001: 21). “İlk olarak Erikson tarafından dile getirildiği şekliyle, günümüz gençleri bir “kimlik bocalaması” ya da “bunalımı” sürecini yaşamaktadırlar. Kendini tanıma ve tanımlama, toplumdaki rolünü ve hayattaki amacını belirleme konusunda gençlerin ciddi sıkıntıları ve arayışları gözlenmektedir” (Hökelekli, 2006: 9-10) Çünkü genç, biyo-psiko-sosyal yönden bir değişime uğramıştır. Biyolojik olarak vücut organlarında bir gelişme gözlenirken; ruhi yönden tam olarak nasıl davranması gerektiğini bilememenin sonucu bir davranış karmaşıklığı yaşamakta, sosyal açıdan da, aileden çevreye yönelmiş bir sosyalleşme süreci içerisine dahil olmaktadır. Aynı zamanda soyut düşünme gücünün gelişmesine bağlı olarak ergen, bütüncü bir dünya görüşüne sahip olma ve bu dünya içerisinde kendi yerini ve görevini belirleme ihtiyacıyla karşı karşıya gelmektedir (N. Kula, 2006: 33).

Yavuzer ergenlik dönemini, “biyolojik, psikolojik, zihinsel ve sosyal açıdan bir gelişme ve olgunlaşmanın yer aldığı çocukluktan erişkinliğe geçiş dönemi” olarak tanımlamıştır (Yavuzer, 2016: 261). M. Koç (2004a: 147) ergenliği, “Gelişim dönemleri içerisindeki çocukluk döneminin bitiminden yetişkinlik döneminin başlamasına kadar uzanan ve yaş sınırlarının fiziksel ve sosyal çevreye göre değişiklik gösterdiği karmaşık ve fırtınalı bir dönem” olarak tanımlar. Bahadır (2006: 307) ise ergenliği, genel bir tanımlama yaparak “Biyolojik, psikolojik toplumsal pek çok değişimin yoğun bir şekilde tecrübe edildiği çocukluk ile yetişkinlik arasında çok boyutlu bir geçiş dönemi”

olarak belirtir. Kavram olarak ergenlik ve gençlik aynı anlamı ifade eder; yerine göre her ikisi de kullanılabilir. (Hökelekli, 1998: 265). Ergenlik, her ne kadar modern endüstriyel toplumlardaki ileri teknoloji ve kontrolsüz nüfus artışları sebebiyle uzatılmış olsa da gelişim evreleri içerisinde özellikle psikolojik ve fizyolojik değişimlerin yaşandığı özel bir evredir. Gençlik ise, ergenliği de kapsayan ve üst yaş sınırının daha geniş olduğu bir dönemdir. Bu açıdan bakıldığında gençlik dönemi, ergenliği içine alan ve kronolojik olarak özelliklerini de bünyesinde taşıyan bir gelişim dönemidir (M. Koç, 2004b: 234). Bu dönemin yaş bakımından kesin sınırları konusunda görüş birliği yoktur (Hökelekli, 1998: 265-266). Araştırmacılar, ergenlik döneminin sınırları ile ilgili farklı görüşler belirtirler. Bir kısım araştırmacılar dönemi farklı yaş dilimleri ile ayırma yoluna giderken, bazıları ise bu dönemi fiziki, coğrafi, ekonomik ve sosyal etkenleri temel alarak gruplandırma yoluna gitmişlerdir (Gürsu, 2011: 10). Sosyo-ekonomik koşullarla sağlık ve beslenmenin ergenliğin başlama yaşını büyük ölçüde etkilediği görülür. İklim de ergenliğin başlangıcında etkili bir başka faktördür. Ilıman bölgelerde olgunlaşma daha erken başlamaktadır. Ortalama olarak kızların erkeklere göre iki yıl kadar önce olgunlaşmaları nedeniyle, gençlik dönemindeki yaş sınırlarında, cinsler arasında belirgin bir fark görülür (Yavuzer, 2017: 261).

Unesco'nun tanımına göre ergenlik, bireyin öğrenim gördüğü ve hayatını kazanmaya çalıştığı için ekonomik bağımsızlığına kavuşamadığı ve medenî durum olarak da evli olmadığı bir gelişim dönemidir (M. Koç, 2004b: 233). UNESCO, ergenlik dönemini, 15-25 yaş dilimleri arasında göstermektedir. Bu dönem ülkemizde, kızlarda ortalama olarak 10-12 yaşları arasında başlar. (Yavuzer, 2017: 261). Birleşmiş Milletler'in tanımında ise 12-25 yaşları arasında değerlendirilmiştir. Konuyla ilgili yapılan çalışmalarda, dönemle ilgili yaş sınırlaması bazı küçük farklılıklar göstererek değişik şekillerde sınıflandırılmıştır (M. Koç, 2004b: 233). Bu dönemin genellikle 12, 13-20, 21 yaşları arası bir dönem olduğu kabul edilir (Hökelekli, 1998: 266). Birey, çocukluğun bağımlılığından ve hamliğinden kurtularak olgunluğa ve bağımsızlığa yönelir. Kabaca kızlarda 12-21, erkeklerde 13-22 yaşları arasını kapsayan bu dönemde cinsel özelliklerde, vücut imajında, cinsel ilgide, sosyal rollerde, zihinsel gelişimde ve öz kavramda değişiklikler gerçekleşir (Budak, 2009: 258). Çocukluk ile yetişkinlik arasında uzanan ve aşağı yukarı 13.yaşla 20. yaşlar arasını kapsayan bir geçiş dönemidir. Ergenliğin ilk yılları ki, bu döneme erinlik (puberty) de denir, hızlı bir büyüme zamanıdır. Özellikle kol ve bacak gibi vücudun uzun kemiklerindeki büyüme dikkati çeker. Bedendeki salgı bezlerinin hormon adı verilen salgıları önemli gelişmelere yol açar. Bu gelişmeler sayesinde birey, çocukluktan çıkıp fizyolojik ve anatomik yönden bir yetişkinin niteliklerini kazanır. Böylece ergenlikteki gelişmelerin çoğu fizyolojik bir temele dayanır (Baymur, 1994: 62). Hem kızlarda hem de erkeklerde büyüme belli bir sırayı takip eder. Bu dönemde özellikle kol ve bacak gibi kemiklerdeki büyüme dikkat çeker. Erkeklerdeki kas gelişimi kızlara göre daha yoğundur. Bedensel gelişimin yanı sıra bireyin diğer yönleri de gelişmeye devam eder (Cüceloğlu, 2017: 345-346).

“Ergenlik döneminin değişik yaşlarla belirtilmesi, gencin içinde yaşadığı toplumun coğrafi, sosyal ve kültürel özelliklerine bağlı olabileceği gibi, gencin biopsiko-sosyal gelişimi, yasal sorumluluğu ve benzeri ölçülere göre tanımların yapılmasıyla da ilgilidir” (N. Kula, 2001: 38). “Ergenlik çağının organik belirtisi “büluğ” olayıdır. Ülkemizde buluşa eriş yaşının kızlarda en erken 10, en geç 18; erkeklerde ise en erken 9, en geç 19 olduğu tesbit edilmiştir” (Hökelekli, 1998: 266). Ergenlik çağını cinsel olgunluğun meydana geldiği buluş dönemiyle aynı tutmamak gerekir. Her ne kadar “büluğ”, ergenliğin bir belirtisini teşkil etmekteyse de ergenlik,

buluğ öncesini ve buluşu içine alan fakat buluşdan sonra da bu çağın etkileriyle devam eden daha uzun süreli bir devredir (N. Kula, 2006: 34). Bu tanımdaki erinlik (buluş) dönemi, cinsel organların olgunlaşma sürecini kapsayan ve oldukça kısa süren fizyolojik değişiklikler evresidir (Yavuzer, 2016: 262). Buluşa erme dinde sorumluluğun başlangıç işareti olarak kabul edilmiştir. Bu durum, bu dönemin önemini arttırmaktadır. Ergen, din nazarında yetişkin kişi statüsünde yer alır; o artık dinin emir, yasak, görev ve kuralları çerçevesinde davranışlarının sorumluluğunu yüklenmiş birisidir (Hökelekli, 1998: 266). “Böylece kişinin inanç, ibadet ve ahlak bakımından iyi ve kötüyü ayırtma ve seçme olgunluk yeteneğine sahip olmuş olduğu kabul edilmiş olmaktadır. Bu nedenle bu çağa ‘akıl baliğ olma’ çağı da denilmektedir” (Peker, 2011: 170-171). “Buluşdan itibaren kişi, çocukluk çağındaki pasif durumdan sıyrılıp kurtulmaya başlar. Buluş dönemine girmiş bir gençten, dine inanmayı ya da inanmamayı gerektiği şekilde düşünce ve davranışlarında göstermesi beklenebilir. Ancak bu belirli bir seviyede olacaktır (H. Apaydın, 1999: 218).

Ergenlik döneminin temel özellikleri ise, duygusal coşku ve taşkınlık, çabuk kurulan ve bozulan ilişkiler, kolay etkilenme, toplum içinde sivrilmeye, ilgi çekme, rol sahibi olma çabası biçiminde özetlenebilir (N. Kula, 2006: 35). “Ortalama olarak 12-20 yaş arası için düşünülebilecek ergenlik kendi içinde de ön ergenlik ve son ergenlik diye ikiye ayrılabilir” (N. Kula, 2001: 39). Ergen bu dönemde duygularda derinleşmeler, ilgilerde ani canlanmalar, hayatta yeni atılımlar ve anlamsal sorgulamalar yanında bu dönem bir çok ilkin yaşanmaya başlamasıyla dikkat çeker (Karaca, 2016: 135). Duyguların birbirine karıştığı görülür, dengesizlikler ve taşkın hareketler başgösterir. Çünkü problemler çoğalmış ve çeşitlenmiş, heyecanlar en yüksek düzeye çıkmıştır. Ayrıca genç, yetişkinlerin kendini anlamayacağını sandığından onlardan yardım istemekten kaçınır (Peker, 2011: 171). Psikologlar ergenlik dönemini bazen “isyan”, bazen “başkaldırı”, bazen “fırtına”, bazen “gerilim” kavramlarını kullanarak belirlemeye açıklamaya çalışırlar. Ergen bir taraftan fizyolojik, sosyal duygusal, düşünsel ve davranışsal değişim ve gelişmeler yaşarken, diğer taraftan sorgulayan, itiraz eden, başkaldıran, isyan eden sert tutumlarıyla dikkat çeker (Kayıklık, 2011: 97). Ergenlik hızlı ve sürekli bir gelişim dönemi olarak görülmektedir. Ruhsal değişimlerin yoğun olarak yaşandığı, duygusal iniş çıkışların olduğu bu süreç çocukluktan yetişkinliğe geçiş aşamasını kapsamaktadır. Her birey bu dönemden farklı şekillerde etkilenmektedir. Bu anlamda kimlik ve kişilik gelişiminin şekillenmeye başladığı bir süreç olarak değerlendirmek mümkündür.

3.2. Ergen ve Dindarlık

“Din akıl sahibi insanları kendi tercihleriyle bizzat hayırlı olan şeylere götüren ilahi bir kanundur” (Y. Apaydın, 1998: 4). “Din insanların hayatında büyük tesirleri olan ve çok kullanılan terimlerden biridir. Bununla beraber onun tarifi ve mahiyeti üzerinde kesin bir açıklamaya varılamamıştır” (Pazarlı, 1968: 29). Din insana sınırlarını ve görevlerini bildirerek, vicdanında büyük bir sorumluluk duygusu uyandırır. Nasıl yaşanması gerektiğine dair bir hayat rehberi sunarak insanı aydınlatır, belirsizlikten kurtarır (Hökelekli, 2010: 27). Çünkü insan dünyaya gereksinimleriyle beraber gelmektedir. O dünyaya gözünü açtığı anda, birçok ihtiyaçla karşı karşıya kalmaktadır. Süreç içerisinde bu gereksinimlerin bir kısmını kendisi karşılayabilir, insan hiçbir zaman ihtiyaçlarının tamamını karşılayamamakta ve zaman zaman çok aciz durumlara düşebilmektedir. İster yeme içme gibi maddi gereksinimler olsun ister sevme, sevilme, ait olma gibi manevi gereksinimler olsun bu ihtiyaçları karşılamadaki acizliği, insanı

güçlü bir varlığa yöneltebilir (Kayıklık, 2011: 75). Pazarlı (1968) dini “Ferdin ve toplumun kendi kaderlerine hakim olan kutsal bir varlığa inanmaları ve bu inançlarını fiil ve hareketleriyle ifade etmeleridir” şeklinde tarif etmiştir. Erickson’ a göre din, insanın temel güvensizliğini aşması için toplumda yerini almış bir kurumdur (Hökelekli, 1998: 114). W. James’e göre din “insanların ilahi olarak inandıkları varlıklarla, huzurunda bulduklarını düşündükleri sürece, tek başlarına edindikleri tecrübeler, faaliyetler ve duygulardır (N. Kula, 2001: 48). Din insanın tüm yönleriyle değerliliğine işaret ederken onun başkalarıyla ilişkilerinde de bu değerliliğin farkında olmasını ister. Diğer insanların haklarına dikkat etmesini, onlarla olan ilişkilerinde onlara saygı göstermesini ister. Bu bağlamda başkasına saygı duyacak bireyden öncelikle kendi değerini bilmesi ve kendine saygı göstermesi istenir. Din, dindar insan modeli çizerken kendine saygısı olan insan modelini de belirlemiştir. Bu manada dinin isteğini yerine getirmek isteyen bir dindar ile kendini kabullenerek ve kendine saygı duyarak kendini gerçekleştirme yolunda olan bir insan aynı amaç için çalışmaktadır (Aytan, 2005: 187). “Dindarlık kavramı geniş anlamda ise inanç ve uygulama şekillerini kapsayan çok boyutlu bir kavramdır. Kişinin ideallerinin ve davranışlarının birbirine bağlı bulunduğu faraziyesine dayanır” (Mehmedoğlu, 2004: 36). Dini ilkelerin gerek bireysel gerekse toplumsal yaşantıya aktarılmış halidir. Dolayısıyla dindarlıkta dini inançların çeşitli tutum ve davranışlarla bireyin günlük hayatına etki etmesi söz konusudur. Çünkü dindarlık, bilgisel, duygusal ve davranışsal yönleri kuşatan çok boyutlu bir yapı arz eder (Köse ve Aytan, 2012: 109). “Dindarlık, tamamen kurumsal dinî inanç ve öğretilerin bireysel tecrübesinden ibarettir şeklinde ifade edilebilir” (Yapıcı, 2012: 4).

Kirman’a göre dindarlık, “Bir kişinin günlük hayatında dinin önemini ifade eden, kişinin dine inanma ve bağlanma derecesini gösteren bir kavramdır (Kirman, 2004: 63). Bazı araştırmacılar dindarlık olgusunu farklı şekillerde tanımlamaktadır. Dindarlık inançları, tutumlar, davranışları, ibadetleri, kişisel tecrübeleri içerisine alan çok yönlü bir olgudur. Bu çerçevede dindarlık ve maneviyat birbirlerine yakın bir anlamda değerlendirilse de çoğunlukla her iki kavram arasında önemli farklılıklar olduğu söylenmekte, bu kapsamda geleneksel ve formel yaşayışa dindarlık, varoluşa anlam veren bireysel inanç ve bağlanmalara ise maneviyat adı verilmektedir (Yapıcı, 2007: 21). Bu durumu şu şekilde ifade etmek mümkündür: Vakte ve şekle bağlı ibadetleri belirlenmiş kurullarla usulüne uygun bir tarzda yerine getirme, ibadethanelere devam etme, kurumsal dinî organizasyonlara katılma, kutsal metinlerden pasajlar içeren dualar okuma vb. kutsalın belli bir gelenek dâhilinde dışta yaşanması “dindarlık” kavramı içerisinde değerlendirilebilir. Kutsala içsel ve kişisel bağlılığı ifade eden duygu ve düşünceler, serbest tarzda yapılan dualar, kurumsal dinî temeli olmayan halk inançları ise daha ziyade “maneviyat” kapsamına girmektedir. Buna göre dindarlık, bireyin geleneksel-kurumsal yapıya bağlı gözlenen davranışlarıyla ilişkili iken, maneviyat gözlem dışında kalan yaşantıları kapsamaktadır (Yapıcı, 2012: 3). Bir insanın kendine mahsus dini özelliklerinin tümüne dini şahsiyet denir. İnsanın dini inançları, duyguları, düşünceleri ve şüpheleri, dini tutum ve davranışları, dine yaklaşımı ve dini esasları değerlendirilme tarzı, özetle bir bütün olarak dini görünümü onun dini şahsiyetini oluşturur (Peker, 2011: 144-145). “Her insanın kendisine has bir kişilik yapısı, karakteri ve bunlara bağlı olarak beklentileri, korkuları, istekleri, eğilimleri vs. olduğu için onun dinî tasavvurları, dinî duygu ve düşünceleri, dinî tecrübeleri de biriciktir” (Yapıcı, 2002: 81). Dolayısıyla kişilik yapısının oluşmaya başladığı ergenlik dönemi de dini bilinçlenme ve uyanışın yaşandığı bir evre olarak bilinir. 11-12 yaşlarına doğru soyut düşünme yeteneğinin gelişmesine bağlı olarak bu yaşlarda dini ilgi ve

canlanma en üst düzeye ulaşır. İlahi varlığın mahiyeti, yaratılış, ölüm, kader, cennet, cehennem, insanlar arasındaki farklılıklar vb. konular üzerinde derin düşünce girişimleri ortaya çıkar. Manevi gerçekleri kavrama ve akılcı bir temele oturtma arzu ve ihtiyacı kendini gösterir (Hökelekli, 2016: 110). “İnsanlarda doğuştan var olan din duygusu ve inanma ihtiyacının, dini duygu, düşünce ve tutumların şekillenmesi, çevre faktörlerinin etkisiyle olmaktadır” (Certel, 2016: 186). Ferdin dini tutum ve davranışlarındaki tutarlılığın, onun şahsiyet özelliklerini ya da benlik değerlerini yükseltmesi beklenebilir. Bunun aksi, yani insanın şahsiyet özelliklerinin onun dini tutum ve davranışlarını etkilemesi de tabiidir (Gürses, 2006: 105). “Dini tutum, kişinin dinle ilgili düşünce, duygu ve davranışlarını belirleme tarzıdır” (Peker, 2011: 147). Dini tutumların şekillenmesi bir açıdan dini kimliğe mensubiyet hissini kuvvetlenmesine imkan hazırlarken, bir başka açıdan dini kimliğin birey için ifade ettiği anlam, onun dini tutumlarının kuvvetli ya da zayıf olmasını da etkilemektedir. Burada karşılıklı bir ilişki söz konusudur. Bununla birlikte dini tutumları kuvvetli olmasa bile, kişi dini kimliğine ya da aidiyet hissiyle bağlı olduğu dini gruba ve onun değerlerine en azından duygusal ya da kognitif olarak değer verebilir. Çünkü bireylerin dini kimlikleriyle dini tutumları ve dindarlık eğilimleri yer yer birbirlerinden farklı görüntüler içerisinde olabilir (Yapıcı, 2003: 71). Geçici olarak bireyin gösterdiği bazı eğilimleri ise o bireyin tutumu olarak göremeyiz. Bir eğilimin tutum olabilmesi için, kişinin o eğilimi oldukça uzun süreli olarak göstermesi gerekmektedir (Cüceloğlu, 2017: 521).

Max Scheler’e göre insan kişiliğinin özel bir tipi olan dindar insan, Allah’ın onun gönlünde ve davranışlarında olduğu, kendi manevi kişiliği ile ruhları dönüştüren, yeni yollardan Allah’ın kelamını sükun bulmuş ve teslim olmuş kalplere ilham edilebilen kişidir. Spranger ise, dindarlığın esasını manevi varlığın en yüksek değerinin durmadan, dinlenmeden ve bıkmadan aranması olarak görmektedir (Mehmedoğlu, 2004: 30-31). Din bireyi Allah’a bağlayan, O’nun iradesine teslimiyetle hayatını disiplin altına alan, mesuliyetin, mükellefiyetin ve buna bağlı olarak faziletin kaynağıdır. Kişi bu kaynaktan beslenerek sahip olduğu ferdi ve sosyal birtakım istidat ve kabiliyetlerini geliştirerek faziletlerini zenginleştirecektir. Nerede fedakârlık yapacağını, nerede kendini ve sahip olduğu maddi ve manevi değerleri savunacağını dinden öğrenecektir (Şentürk, 2013: 156). Allah ile bağlantı halinde yaşayan kişinin, yani dindar insanın dünyası bir değerler dünyasıdır. Dindar kişi, varlığı değerler alemi olarak görür; çünkü o aleme duyularıyla değil kalb ve vicdan gözüyle bakar (Mehmedoğlu, 2004: 36). “Dindarlığı dinden ayıran en önemli fark dinamik bir yapısının olmasıdır” (Köse ve Ayten, 2012: 109). Hayatın önemli bir dönemi olan gençlikte ise dini yaşantı ayrı bir önem kazanmaktadır. Gençlerin dini yönelimlerinde, değişen toplumsal şartlara göre bazı değişikliklerin olması kaçınılmazdır. Fakat temelde gençlik ruhu dine çok yakın ve dinle birçok yönden ilgili ve ilişkilidir. Hayatın anlamı, kimliğin tanımı, insani görev ve sorumlulukların sınırı gibi başta entelektüel konular olmak üzere duygusal ve sosyal birçok arzuların tatmini, gençlerin dini güdülenmelerinde etkili rol oynamaktadır (Hökelekli, 2006: 14). Bireyin dinsel gelişimini onun ruhsal sosyal zihinsel ve kişilik gelişimi yakından etkilemektedir. Dolayısıyla bireyde sağlıklı bir dinsel gelişim olması ancak sağlıklı bir kişilik ve ahlak gelişimi ile mümkün olabilir (H. Apaydın, 2001: 320). “Gençlik döneminde dini yaşantılar ve ibadetler, kişiye kendini anlamayı, olumlu ve olumsuz yönlerini tanıyıp kabullenmeyi öğretir” (Hayta, 2006: 140).

Ergenliğe yakın yıllar da zihin ve düşünce hayatı gerek derinlik gerekse genişlik yönünden büyük bir kapasite kazanır. 12- 13 yaşlarında başlayan "soyut düşünme" kabiliyeti, okulun ve toplum kültürü çerçevesindeki tecrübelerin yardımıyla genci

problem tahlilleri ve yüksek seviyeli genellemeler yapmaya sevk eder. Düşünce bu dönemde "varsayımlı-tümdengelimli" bir nitelik kazanır. Ergen, bir faraziyeyle dayanarak onun gerçeklikle olan bağı ile uğraşmadan akıl yürütebilir (Hökelekli, 1998: 267). Gençlik ve yetişkinlik dönemindeki dini inanç, duygu, tutum ve davranışlarının temeli de büyük oranda çocukluk döneminde atılmaktadır. Buna göre verilecek iyi bir eğitimle çocukta din duygusunun sağlıklı bir gelişimi sağlanabileceği gibi, yanlış ya da baskıcı bir eğitim vermek suretiyle ondaki din duygusunun körelmesine hatta dinden uzaklaşmasına neden olunabilir (Köylü, 2004: 137-138).

Gençlerin bütün davranış eğilimlerinde, başta din olmak üzere ahlaki idealizmin etki ve izlerini görmek mümkündür. Dürüstlük, namus, büyüklere saygı, aile değerlerine bağlılık, manevi ve ahlaki değerlere verilen önem gençlerimizde kendisini yüksek düzeyde göstermektedir. Bir bakıma "ahlaklılık" gençlerin gözünde dindarlıktan daha önemli bulunmaktadır. Dine birinci sırada yer verenler bile genel ahlaktan sapmalar karşısında daha sert tavır almaktadır. Böylece bir kısım sosyal ahlak değerleri bütün toplumu çok yakından ilgilendirmesi bakımından bireysel sınırların ötesine geçerken, dini diyebileceğimiz bir kısım değerler ise kişisel ve öznel bir kabul düzeyinde yer almaktadır (Hökelekli, 2006: 16-17). Gençten, inancın ne demek olduğunu anlayıp değerlendirebilmesi için inancının temellerini sağlam bir şekilde inşa etmesi; dinî sevginin anlamını idrak ve takdir edebilmesi için ise onun insanları sevme hususunda yeterince tecrübe sahibi olması beklenir. Ayrıca, gelişim sürecinde kazanmış olduğu inançları da tam manasıyla benimsemiş olması gerekir. Çocukluğunda yeteri kadar din eğitimi ve kültürü almamış, dini tecrübeler yaşamamış bir kişinin, ergenlik çağına ulaştığında dine büyük bir ilgi duyması veya bütün benliğiyle ona yönelmesi beklenmemelidir (Solmaz ve Şahin, 2012: 148-149). Dindar insan her türlü davranışın sebeplendirilesinde dini motivlerin etkisi altında davranışta bulunan kişidir. Allah'ın varlığı ve Allah ile kurulan ilişkilerin merkezini teşkil eder. Olgunluk derecesinde dini kişilik, "gitgide Allah'a doğru yükselmek O'nun varlığına gittikçe artan bir şekilde katılmak, her şey olarak ve her şeyin ötesinde Allah'da var olmak" anlamına gelir (Mehmedoğlu, 2004: 36). Öyle ki böyle bir ilişkiye, kişiliğinin her yönüyle katılır. Böylece dini yaşayış insanın bütün boyutlarını kuşatmış olur (Hökelekli, 1998: 73). İnsanoğlunun gelişim süreci düşünüldüğünde en kritik evrelerinden biri ergenliktir. Özellikle gencin dinsel inanç, ibadet ve uygulamaları da bu dönemde netleşmeye başlar. Böylece gelecekte yaşayacağı dinsel hayatın temellerini oluşturur.

3.3. Ergenlikte Dini Gelişim

Gelişme, beden ve ruh yönünden organizmanın kendisinden beklenen faaliyetleri yapabilmesi için geçirmiş olduğu merhaledir. Dini gelişme de, kişinin çocukluktan itibaren dini hayatının basitten mükemmele doğru geçirmiş olduğu değişim süreci veya süreçleridir (Şentürk, 2013: 81). Ergenlik döneminde dikkate alınması gereken en önemli noktalardan biri de dini gelişimdir. Dini gelişim soyut düşüncenin gelişimiyle başladığı için bu dönemde ergenin kafasında din hakkında pek çok soru vardır. Sorularına aldığı karşılık ve gözlemleri ergenin ileriki yıllarda din algısına önemli ölçüde etkide bulunacaktır (Gürses, 2018: 114). "Ergenlik dönemi birçok açıdan diğer gelişim dönemlerinden ayrılmaktadır" (Karaca, 2011: 167). Ergenlik çağında dini duygu ve düşüncenin gelişimini ortaya koymak, bu dönemde meydana gelen diğer alanlardaki gelişme ve değişimleri hesaba katmadan mümkün değildir. Çünkü gelişim bir bütündür ve gelişim özellikleri karşılıklı bir etkileşim içerisinde. O halde gençte bedensel,

bilişsel ve sosyal alanlarda meydana gelen değişme ve gelişmeler, onun dini duygu ve düşünceleri üzerinde etkisini gösterecektir (Solmaz ve Şahin, 2012: 149).

Bağımsız bir kişilik sahibi olma, toplumdaki yerini ve rolünü öğrenme tam olarak bu dönem içerisinde gerçekleşir. Cinsiyet güdüsünün doğurduğu çatışmalar en fazla bu dönemde yaşanır. Bir dünya görüşü geliştirme, kendine yön verecek değerleri araştırma, hayatın anlamı ve kendisinin yeri ve rolü konusunda tatmin edici cevaplar bulma gibi arayış ve yönelişler gençlik döneminin kendine has davranış özelliklerindedir (Hökelekli, 1998: 266-267). Çocukluk döneminde uygun bir dini gelişim geçiren ergenlerin devam eden dini ilgileri sayesinde onlar, kendilerine ve başkalarına güvenme, bir takım değerlere bağlanma ve aşkın bir varlığa inanma duygusu etrafında bütünleşmiş bireylere kaynaşma imkanı bulurlar (Karaca, 2016: 143). Bu dönemde, dini ilginin şuurlu uyanışı ve gelişimi açıkça görülebilmektedir. Ergenin gerek kendi iç dinamizmindeki iniş çıkışlar, gerekse toplumdaki sürekli değişen değer yargıları dolayısıyla dini bakımdan bocalamalar, bunalımlar ve çelişkili durumların yaşanması kaçınılmaz bir hal alır. Fakat gençlerin çoğu için din, “güvenlik”, “kimlik”, “bağlanma” ve “anlama” gibi psikolojik ihtiyaçlarına ve cevap vermesi bakımından güçlü bir değer olarak anlam kazanmaktadır (Hökelekli, 1998: 267).

Ergenlikte dini inanç gelişimi ile ilgili farklı pek çok kuram mevcuttur. Ancak konu ile ilgili Türkiye’de yapılan çalışmalarda benzer şekillerde dini gelişim süreci genellikle üç aşama halinde incelenmiştir. Dini şuurun uyanması (12-14 yaş), Dini bunalım ve şüpheler (14-18 yaş), Dini tutumların belirginleşmesi (18-21 yaş).

3.3.1. Dini Şuurun Uyanması (12-14 yaş)

Zihin gücünün artmasıyla ergen, kendisini ilgilendiren konulardan biri olarak dini meseleler üzerinde düşünür ve dini inançlarını gözden geçirir. Çocukluk döneminde kendisine telkin edilen ve kolayca kabul ettiği dini bilgileri, ilk ergenlik dönemi boyunca zaman zaman yeniden düşünür. Bu dini uyanışın başlamasıyla, dini şuurlu bir biçimde benimseyip özümseyerek kendine maletmek üzere inançlarını fikri planda ciddi olarak ele almışdır (Certel, 2016:206). Ergenlik dönemi yukarıda ifade edildiği gibi sorgulamanın, bunalımın zirveye çıktığı bir hayat evresidir. Böyle bir dönemde dini yaşantı da yaşanan hayatın bir uzantısı olarak sorgulamadan ve eleştiriden bağımsız kalamamaktadır. Ergenlik dönemindeki fiziki ve ruhi değişme ve gelişmelere paralel olarak dini gelişimde de bir canlanma söz konusudur (Kula, 2006: 41). 12-13 yaşlarındaki çocuklarda Allah tasavvuru iyice ruhanileşmiştir. Genel olarak ergenlikte Allah şekilsiz, cisimsiz, hiçbir şeye benzemez, soyut ve manevi bir tarzda algılanmaktadır. Fakat bu konudaki güçlükler bütünüyle son bulmuş değildir. Bazı ergenler, Allah’ın varlığı konusunda uzun düşünce denemelerine girişirler; zihnin sebeplilik ilkesinin onların ulaştırdığı sonuç, Allah’ın varlığı ve yaratıcılığına olan inançlarında bir canlanma ve güçlenme olsa bile “Zorunlu Varlık” (Vacibü’l-Vücut) kavramı henüz onlar için kolay anlaşılır bir şey değildir. Ergenliğin asıl bunalımlı safhasına girmeden önceki bir-iki yıl içerisinde dini ilginin yüksek bir seviyesi yaşanır. İbadetleri yerine getirme, camiye ve cemaate katılma, helal-haram, günah-sevap gibi konulara karşı ilgi ve duyarlılıkta belirgin bir artış müşahade edilir. Fakat bu “saadet devri” çok sürmez ve ergenliğin kendine has bunalımlarının baş göstermesiyle, din de bundan nasibini alır (Hökelekli, 1998:269). Daha önce Allah’ı insana ait modeller içinde düşünen çocuk, ergenlik döneminde, insana benzeyen bir Allah düşüncesinden tamamen kurtulur. Tek, benzeri olmayan, değişmeyen, bütün kainatın yaratıcısı, her yerde hazır, canlı ve ölümsüz bir Allah düşüncesine ulaşır (Peker, 2011:171). Çocukta

dini hayat, duygusal bir düşünce özelliği içerisinde kendisini gösterir; o, inandığı şeylerin derinine nüfuz etmeden, onları tam anlamıyla kavramadan dini bir inanç besler. Bu, çocuktaki somut ve gerçek olaylar dünyası dışında kalan gerçeklikleri algılamaya güç yetiremeyen bir zihin yapısının tabii sonucu olmaktadır (Hökelekli, 1998: 267). Düşünce bu dönemde “varsayımlı-tümdengelimli” bir nitelik kazanır. Ergen, bir faraziyeyle dayanarak, onun gerçeklikle olan bağı ile uğraşmadan akıl yürütebilir. Ergenin zihni, duyular üstü bir alanda, gerçeklikten ayrılmış işaretler üzerinde işlem yapabilir. Şüphesiz dini şuurun uyanışı yalnızca zihin gelişimi ile sınırlı bir olgu olmayıp, bütün bir ruhi yapının işleyişine bağlı olmaktadır. Bir yandan da duygu ve heyecan hayatındaki gelişmelerin ayrı bir önemi vardır. Bu dönemde duygu hassasiyeti ve kapasitesi de zirveye ulaşmaktadır. Bu durum, bazı ruhi karışıklık ve düzensizliklerin de sebebi olmaktadır. Ruhi yapının işleyiş düzenini bozan duygusal karışıklıklar, aynı zamanda çocuklukta yaşanan fakat tam olarak dışa vurulamayan dini duyguları da açık şuur seviyesine çıkarır (Hökelekli, 1998: 267- 268).

Ergendeki ruhi değişiklikler, onun kendini yeni bir oluşumun içinde olduğunu fark etmesini sağlar. Bu oluşum, ergende bir şaşkınlık da meydana getirir. Duygusal ortamın karışıklığı ergenin şaşkın, ne yapacağını tam bilemeyen bir kararsızlık içinde olmasına neden olur. Bu karışıklık ve şaşkınlık ortamı içinde olan genç için dini inanç ve değerler önem kazanır. Böylece gencin duygusal yönde yaşadığı iniş ve çıkışlar, çocukluk döneminde yaşanan fakat dışa vurulamayan dini duyguları açık şuur seviyesine çıkarır. Ergen anlam taşıyan bir bütünlük içinde yaşadığının şuuruna varır varmaz dini bir arayış ve özlemle dünyaya yönelir. Ruhun duygusal derinliğinden hız alan bu dini arzu ve arayış, zihin gelişiminin yardımıyla şuurlu bir dini uyanışı hazırlar. Bu bakımdan şuurlu bir şekilde anlaşılan ve kavranılan dini hayat 12-13 yaşlarında görülmeye başlar. Bu yaşlardan sonra artık büyükler gibi bir din anlayışı gelişmeye başlar. Dolayısıyla bu yaşlar “dini uyanış ve gelişim” yaşları olarak da nitelendirilebilir (Kula, 2006: 41). “Bu dönemin sonlarına doğru ergen, çevrenin aşladığı dini algılama ve uygulamadan kişisel bir din anlayışına doğru yol almaya başlar” (Hökelekli, 1998: 269). Çocukluk döneminde edinilen dini ilgi ergenlik döneminde de devam etmektedir. Çocuklukta daha kolay kabul edilen dini bilgiler ergenlikte yeniden değerlendirilmektedir. Dini uyanışın başlamasıyla birlikte şuurlu bir şekilde ele alınmaktadır.

3.3.2. Dini Şüphe ve Çatışmalar (12-14 yaş)

Din psikolojisinde şüphe, apaçıklık ve kesinlik arzusunun önceki inançla ya da sebepleri karşılıklı ve denk olan iki inancın birbiriyle çatışması sonucunda ortaya çıkan kararsız, sabit olmayan ruh hali olarak tanımlanır. Şüpheden şuurlu imana veya kararlı inançsızlığa geçiş, şartlara ve duruma göre mümkün iki gelişme yoludur (Bahadır, 2006: 311). Bu dönemde bedensel gelişme yanında zihinsel yönden de gelişen ergen, çocukluk çağındaki pasif halinden sıyrılıp kendini ilgilendiren konularda bir oranda bağımsız düşünmeye başlar. Dini konular da ergeni ilgilendiren konular arasında yer aldığından, bunlar üzerinde de düşünür ve inançlarını gözden geçirir. Küçüklüğünde ana babasından duyduğu ve olduğu gibi kabul ettiği telkinleri ilk ergenlik çağı boyunca zaman zaman yeniden düşünür ve dinin bazı noktalarına çok daha şiddetle sarılırken bazı noktalar hakkında da şüphe etmeye başlar. Şüphe ergenlik döneminin ana problemlerinden birisidir (Peker, 2011: 172). Bağımsızlık duygusu ve benliğin gelişimi ile birlikte oluşan tenkitçi düşünce ve anlayış neticesinde ergenler dini inanç ve uygulamaları da tenkit süzgecinden geçirmektedirler. Ergen akılla ispatlanamayan her şey karşısında tenkit ve

güvensizlik tutumunu göstermektedir. Eğer dini inanç günlük yaşantısında veya okulda öğrendikleriyle ters düşüyorsa ergenlerde dini şüphe ve kararsızlık eğilimleri ortaya çıkmaktadır (Hökelekli, 1998: 271). Dini konularda şüphe etmek bu dönemde sağlıklı, normal ve olumlu bir gelişmedir. Zira bu hem dini uyanışın bir sonucudur, hem de ergeni zihnindeki şüphe ve istifhamları çözüp bilinçli olarak dinini benimsemek üzere motive eder” (Certel, 2016: 207). “Dolayısıyla olgun bir dini yaşayışa ulaşmada dini şüphe tecrübesi, önemli katkılarda bulunabilir” (Bahadır, 2006: 311).

Ergenlik, bireyin zihin ve düşünce hayatı olarak derinlik ve kapasite kazandığı bir dönemdir. Bu dönemde genç, yaşadığı çevre ve dünyanın sorunlarına karşı hassas bir hale gelirken, bir yandan da tabiatüstü, metafizik ve dini konular hakkında düşünmeye başlar. İnanç, ibadet ve ahlak bakımından iyi ve kötüyü ayırt ederek seçim yapma olgunluğuna erişir. Hem fizyolojik hem de psikolojik olarak hızlı bir değişim sürecine girer. Bu durum duygu karmaşaları, dengesizlikler ve taşkınlıklara neden olmaktadır. Her yönden yoğun bir sürecin yaşandığı bu dönemde şüphe, bunalım ve sorgulamalar görülür. Ergenler dini, duygusal yönü de bulunan büyük bir zihni karışıklık ve şüphe ile yaşarlar (Karacoşgun, 2012:121). Artık, ergen öğrendikleriyle, bilgisi ve tecrübesiyle, mantıki analizler yaparak dini inanç ve davranışlarına akli kavramlarda ilave eder onlar üzerinde yeniden düşünür, onları eleştiriye tabi tutar, bazılarını olduğu gibi kabul eder bazılarını ise reddeder (Peker, 1993: 138). Eğer bir kimse, dürüst olmadığı halde dürüstlük taslayarak birtakım kişisel çıkarlar sağlama yoluna giderse, genç bu gibi durumları hayretle karşılar ve ahlak ölçüleriyle bağdaştıramaz. Özellikle, bu tür hareketlerin din adamlarından veya kendini dindar gösteren kimselerden gelmesi, gencin ruhunda dine karşı şüphenin doğmasına yol açar. İlk ergenlik döneminde gençler büyüklerin özellikle bu tür davranışlarına karşı çıkarak, kendi vicdanları doğrultusunda hareket ederler. Doğru bildiği yoldan yürümek ve öylece hareket etmek, ergen için bir onur sorunudur (Peker, 1993:174). Ergenlik döneminin en genel karakteristiklerinden biri, bu dönemde yaşanan çatışmalardır. Bu yüzden genç sıklıkla dinsel inanç ve değerleri sorgulayıp gözden geçirerek şuurlu bir dindarlığı benimsemektedir.

3.3.3. Dini Tutumların Belirginleşmesi (18-21 yaş)

“Dini anlama, tenkit etme ve isyan etme şeklinde ortaya çıkan tedirginlik ve kararsızlıklar, gencin konu ile ilgili aydınlanması sonucu dine yeniden dönüşüne ve dini tutumların belirginleşmesine sebep olur” (N. Kula, 2001: 39). “Ergenlik dönemindeki genç birey, hem yetişkine özgü hakları elde etmek ve hem de yaşamını bağımsız bir birey için, o zamana kadar kendisine sunulan ve kendisinin de çok fazla incelemeyen aldığı değerleri bir elemeye tabi tutar”(Kayıklık, 2003: 126). Ergenliğin son dönemi, genellikle 15-17 yaşından başlayıp 21 yaşın sonuna kadar sürer. Bu dönemde de bedensel ve zihinsel gelişmeler devam eder. Ancak ergenliğin ilk dönemine göre bu dönemde kişinin daha olgunlaştığı, duygu ve heyecanlardaki taşkınlıkların azaldığı, dengeli olma halinin arttığı ve yetişkinlerle ilişkilerde düzelmeler olduğu görülür. Bu dönemde kişi, problemlerini daha gerçekçi olarak karşılamakta ve daha az duygusal bir tutumla sorunlarını çözmeye çalışmaktadır. Bu nedenle çevresine daha iyi uyum sağlamakta, katı ve duygusal tutumlarını bırakarak hoşgörülü ve rasyonel bir anlayışı benimsemektedir (Peker, 2011: 174). Nitekim dinî arayışlar, bocalamalar, şüphe ve kararsızlıklar yatışır ve bir sonuca ulaşır. Çünkü genç artık din konusunda kendi tutumunu tam olarak belirleyebilecek zihni ve duygusal olgunluğa ulaşmış olur. Bu devrede, din ile ilgili kesin tercihler ve kararlar kendilerini açıkça gösterirler. Gençlerin

bir bölümü, dinî bunalıma yol açan çatışma süreci içerisinde, çocukluk inançlarından çok farklı olarak, dinî değerler dünyasını yeni baştan kurarlar. Bu noktada, gençlerin birçoğu toplumdaki dinî cemaat ya da grupların destek ve tasvibine ihtiyaç duymaları sebebiyle, bağlandıkları ve katıldıkları gruba olan üyeliklerini de iyice pekiştirirler. Bir bölümü, aileden aldıkları dinî inanç ve değerleri geleneksel kalıpları içerisinde olduğu gibi ya da çok az değişiklikle sürdürürler. Bunlar için de aile bağları büyük önem taşır; dinî ilgi ve bağlılık böylece aile modelini esas alan bir çizgi üzerinde varlığını sürdürmeye devam eder (Hökelekli, 1998: 280).

Ergenliğin son döneminde kişi daha da olgunlaşır, duygu ve heyecanlardaki taşkınlıklar azalır, daha dengeli olur, yetişkinlerle olan ilişkilerinde düzelmeler olur, dini şüphe ve tereddütlerin ortadan kalmasıyla ona refakat eden suçluluk duygusu da azalır (Certel, 2016: 211). “Artık ergenlik döneminin bunalımlı dönemi geride kalmış ve din ile ilgili kesin tercih ve kararlar kendini açıkça göstermeye başlamıştır” (N. Kula, 2001: 56). Ergenlik döneminin sonuna doğru yaşanan çatışmalar azalmakta ve nisbeten bir durulma meydana gelmektedir. Böylece ergen dini tutum ve davranışlarında bir tutarlılık göstermektedir.

3.4. Suçluluk-Utanç Duygusu

“Suçluluk duygusu, kanunen veya din tarafından yasaklanan, ya da ahlaki açıdan ayıplanan bir şey yaptığımız, toplumun ahlaki normlarının, ya da kendi standartlarımızı çiğnediğimiz düşüncesinin yarattığı pişmanlık ve rahatsızlık duygularıdır” (Budak, 2009: 679). “Bunun yanı sıra utanma duygusu ise kişinin, içinde yaşamakta olduğu toplumun temel bir değerini, kuralını, töresini çiğnediği, dürüst davranmadığı veya aptalca davrandığı duygusu olarak tanımlanmaktadır” (Budak, 2009: 755). Suçluluk duygusu, ihlal edilen normun içselleştirilmiş olması durumunda ortaya çıkar. İhlale konu olan norm içselleştirilmişse suçluluk duygusundan söz edebiliriz. Pişmanlık eşliğinde gelen bu duygu, kişinin kendi kendine istemsizce verdiği bir ceza olan bu duygu pişmanlık eşliğinde gelişir. Bir yasayı veya ahlaki bir normu, vb. çiğneyen ve sadece yakalanması halinde maruz kalacağı adli veya toplumsal ceza korkusuyla pişman olan kişide suçluluk duygusundan söz edilemez (Budak, 2009: 679). “Utanç duygusunda da suçluluk duygusundaki gibi bir pişmanlık ve rahatsızlıktan bahsedilebilir, fakat utanç duygusundaki rahatsızlığın sebebi farklı olup sonuçları çok daha yıkıcıdır” (Sığırı vd., 2010: 73).

Utanç (shame), suçluluk (guilt) vb. özbilince (self-conscious) ilişkin negatif duygular insanların günlük hayatlarında zaman zaman yaşadığı ortak duygulardır. İnsanların hoşlanmamalarına rağmen bu duyguların bireyler ve kurdukları ilişkiler için yararlı işlevleri vardır. Bununla birlikte bu duyguların aşırı ve kronik düzeyde yaşanması durumunda sosyal ve duygusal uyum problemleri ortaya çıkabilmektedir (Cirhinlioğlu ve Güvenç, 2011: 250). Suçluluk duygusu, bazı özel hareket veya başarısız davranışlarla ilişkili bir kavramdır. “Olan kötü bir şeyden” pişmanlık veya üzüntü duyma ve bu şeyi telafiye yönelik gerilim duymaktır. Utanç duygusu ise suçluluk duygusundan çok daha fazla acı verici ve dayanılmazdır. Utanç bütün benlik ile ilgili bir kavramdır. “Kötü şey”- “kötü ben” olarak yansıtılır ve tüm benlik acı verici şekilde olumsuz değerlendirilir. Bu olumsuz ve acı verici değerlendirmeler sonucunda kişi kendini daralmış, küçülmüş, değersiz ve güçsüz hissetmektedir (Sarıçam, Akın ve Çardak, 2012: 237). “Suçluluk duygusu davranışa yönelmesi nedeniyle daha kolay baş edilebilir bir duygu iken; utanç duygusu, kişinin benliğine

yönelmesi nedeniyle daha kalıcı etkileri olan ve baş edilmesi ve yönetilmesi zor bir duygudur” (Sığırdı vd., 2010: 82).

Psikanalitik yaklaşıma göre suçluluk, kabul edilemez dürtülere süperego tarafından verilen tepkisel bir duygudur; günümüzde ise daha çok ahlaki eylemler açısından ele alınmaktadır. Bu yönüyle suçluluk; davranışa odaklanmayı sağlayan, bireye hatalı davranışını sorgulama ve telafi etme fırsatı veren, kişilerarası ilişkilerin düzenlenmesine ve korunmasına yardımcı olan rahatsız edici bir duygu olarak görülmektedir. Utanç ise, bireyin geri plana çekilmesine yol açan, bir an önce bitmesi arzu edilen, dolayısıyla hatalı davranışın onarılması veya telafisi için güdülenme sağlamayan, kişisel ve acı dolu hisleri içeren bir duygu olarak ele alınmaktadır. Utanç, benlik-değerini düşürerek benliği pasifleştirirken suçluluk benliği aktifleştirerek hatalı durumun onarılması yönünde güdülenme sağlamaktadır. Birbirinden farklı olan bu iki duygu, benlik bilinciyle ve ahlakla ilişkili olmaları sebebiyle ortak özellikler de barındırmaktadır (Saylık ve Gezici Yalçın, 2018: 99-100). Suçluluk ile utanç duyguları bir davranışın sonuçlarının birey tarafından kontrol edilip edilememesi ile ilgilidir. Buna göre, eğer bireyde rahatsızlık uyandıran hata ya da başarısızlık, çaba göstermemenin bir sonucu ise bu, suçluluk duygusunu doğurur; fakat başarısızlık bireyin, örneğin yeteneksizlik gibi kendinde var olan ve çaba ile değiştirilemeyecek sebeplerden kaynaklanıyorsa, hissedilen duygu utançtır (Yağmurlu ve Dost, 2006: 39). Tagney’e göre olumsuz bir duygusal deneyim olarak suçluluk duygusu, bireyin belirli davranışları hakkındaki olumsuz yargılardan kaynaklanmaktadır. Utanç ise kişinin bizzat varlığını olumsuz olarak değerlendirmesinden kaynaklanmaktadır. Tagney, aynı zamanda, utancın çok çeşitli psiko-patolojilerle ilişkili olduğuna inanmaktadır. Buna karşın suçluluk duygusunun patolojik olmayan eğilimlerle ilişkilendirilmesi gerektiğine ve çoğunlukla sosyal empati ve uyumlulukla bağlantılı olduğuna inanmaktadır (Khosravi, 2018: 6-7).

Utanç ve suçluluk duyguları birbirinin yerine kullanılan kavramlar olarak gözükmektedir. Suçluluk ve utanç duygularının, her ikisinin de ahlaki duygular sınıfında yer alması, kişisel başarısızlık veya ihlallere tepki olarak ortaya çıkan negatif duygular olması ve bir çeşit içsel yüklenme gerektirmesi, bu duyguların genellikle kişilerarası bağlamda yaşanması, söz konusu duygulara yol açan durumların benzerliği gibi özellikler, bu iki duygunun ortak yönleri olarak karşımıza çıkmaktadır (T. Kula, 2012: 51). Öyle ki bu kavramlar çoğu zaman birbiri yerine kullanılmakla birlikte aralarında belirgin farklar bulunmaktadır. Utanç duygusunun bireyin benliğine ilişkin (ben yanlış yaptım), suçluluğun ise bireyin davranışlarına ilişkin (ben yanlış yaptım) olumsuz değerlendirmeleri içerdiği vurgulanmaktadır. Stres derecesi açısından bakıldığında ise utancın suçluluktan daha acı verici olduğu kabul edilmektedir. Utanç duygusunda birey, yoğun değersizlik ve yetersizlik duyguları hissederken; suçlulukta gerginlik, üzüntü ve pişmanlık ön plana çıkmaktadır. Bir başka önemli farklılık şudur ki; utanç duygusunda birey başkalarının değerlendirmelerine odaklanırken, suçlulukta davranışın ya da hareketin başkaları üzerinde nasıl bir etki yarattığı ile ilgilenmektedir. Son olarak, utanç duygusunda birey bu duygunun tipik özelliklerini saklama ve ondan kaçınmaya çalışırken, suçlulukta tam tersine itiraf etme ve özür dileme isteği sergilemektedir (Akbağ ve İmamoğlu, 2010: 654-655). Yine utanç duygusu kişinin öz-benliğine ilişkin; suçluluk duygusu ise kişinin davranışlarına ilişkin olumsuz duygular ve değerlendirmeler içermektedir. Dolayısıyla utanç duygusunda kişi diğerlerinin değerlendirmelerine odaklanmakta, suçluluk duygusunda kişi davranışlarının başkaları üzerinde nasıl bir etkisi olduğuyula ilgilenmektedir (Uzun, 2018: 35). “Utanç, bir kişinin kusuruyla bağlantılı iken, suçluluk ise yapılan hata ile bağlantılıdır” (Sığırdı vd., 2010:

74). Buna karşın, suçluluk bütün benlikten bir dereceye kadar ayrı olarak belirli bir davranışın negatif değerlendirilmesini içerir. Belirli bir davranıştan dolayı suçluluk hissedildiği zaman insanlar genellikle yapılan “kötü şey” için bir vicdan azabı, pişmanlık ve gerilim duygusu hissederler. Bu durumda insanlar genellikle eylemi tamir etmeye yönelik bir baskı duyarlar (Cirhinlioğlu ve Güvenç, 2011: 252). Yani, suçluluk duygusu kötü veya yanlış bir şey yapmakla ilgili iken, utanç duygusu yapılan şeyin sonucunda kişinin kötü görünmesiyle ilgilidir. Bu haliyle, suçluluk duygusu daha kolay baş edilebilir bir olgu olarak görülmektedir. Çünkü doğru veya iyi şeyi yaparak ya da yanlış yapılmasına rağmen özür dileyerek suçluluk duygusu giderilebilir. Ancak utanç, kişinin kendi benliğine yönelik hissettiği bir duygudur ve bu duyguyla baş etmesi zordur (Sığırdı vd., 2010: 73). Cüceloğlu utanma duygusunu mahcubiyet ve utanç olarak ikiye ayırmıştır. Mahcubiyeti olumlu bir duygu, utancı ise olumsuz bir duygu olarak değerlendirmektedir. Ona göre mahcubiyet alçakgönüllü olmayı, kendi gücünün sınırlarını öğretirken, utanç kişinin kendini değersiz bulmaya, kendi özbenliğinden kaçmaya hatta kendinden nefret etmesini sağlamaktadır (2000: 89-90).

Suçluluk birincil olarak belli başlı davranışlarla ilgilidir. Tüm benlikten bir dereceye kadar ayrı belirli bir davranışın negatif değerlendirilmesini içerdiği için de suçluluk yaşantıları utanç yaşantılarından daha az acı verici ve daha az yıkıcıdır. Böylece suçluluk bireyin öz kimliğini etkilemez, benlik sağlam ve bütün olarak kalır (Cirhinlioğlu, 2006: 11-12). “Utanç ve suçluluk duyguları arasındaki farklılığı ele alan araştırmacılar genellikle Lewis’in oldukça etkili olan yeniden kavramsallaştırmasına başvurmaktadır” (Kartopu vd., 2016: 1767). “Lewis’e göre, utanç duygusu yaşayan birey benliği, suçluluk duygusu yaşayan birey ise davranışları üzerinde odaklanır, yani özleştirinin hedefi benlik veya davranışlardır” (Yağmurlu ve Dost, 2006: 39). Bu bağlamda Lewis, utanç ve suçluluğu birbirinden ayıran iki boyutu vurgulamaktadır; utancı açıklayan iki uyarının olmasına karşın, suçluluğu bir uyarının harekete geçirmesidir. Örneğin utanç yenilgi veya başarısızlık gibi ahlâki olmayan bir uyarın sonucu oluşabilmesine karşın suçluluk sadece ahlâki ihlaller sonucu harekete geçmektedir. Her ikisinin de ahlâki ihlaller sonucu harekete geçebilmesi iki kavramın birbirinin yerine kullanılmasına yol açarken yukarıda ifade edilen ilk boyut, utanç ve suçluluk arasındaki önemli farkı vurgulamaktadır. Utanç, kişisel yetersizliğin farkına varılması durumunda ortaya çıkarken, suçluluk duygusunun birinin ahlâki standartlarını ihlal etmesi gerektiği belirtilmektedir (Özer, 2011: 30). Köksal ve Gençdoğan (2007) tarafından yapılan bir araştırmada ise suçluluk ile utanç arasında bir ilişki olduğu, suçluluk arttıkça utancında arttığı, sürekli öfke arttıkça, suçluluk duygusunun azaldığı veya tam tersi suçluluk duygusu arttıkça sürekli öfkenin azaldığı belirtilmiştir. Tangney ve Fischer’a göre kişi başarısızlığından kendini sorumlu tutuyorsa suçluluk duygusu ortaya çıkar. Utanç duygusu ise kişinin kendini olumsuz değerlendirmesine sebep olan, acı veren ve benliğini tahrip eden bir duygu olarak tanımlanmaktadır (Yaşa, 2012: 33).

Utanç, suçluluk duygusu gibi ahlaki bir duygu olarak değerlendirilmektedir. Utanç, suçluluk duygusuna göre daha toplumsal bir duygu olmakla birlikte toplum tarafından maruz bırakıldığımızda utanç duygusunun arttığını gözlemlenir (Uzun, 2018: 35). Suçluluk duygusu bireyin yanlış davranışlarını değiştirmesine ve onları telafi etmesine sebep olurken utanç duygusu bireyin kendisini değersiz hissetmesine sebep olduğu gibi yanlış davranışlarla ilgili herhangi bir telafi edici eylem de sunmamaktadır. Suçluluk olumsuz bir duygu olsa da kişi davranışlarının sorumluluğunu kabul etmektedir. Rahatsızlık verici suçluluk duyguları geçicidir ve bireyin hayatının başka yönlerine yayılmamaktadır (Khosravi, 2018: 9)

Yukarıdaki tanımlamalardan anlaşılacağı gibi suçluluk kişinin iç dünyasında gerçekleşen bir gerilim ve pişmanlık durumudur. Bu hisler kişiyi suçluluk duygusuna sebebiyet veren nesne veya mercilere yapılan yanlışın tamirine yönelik hareket etmeye sevk etmektedir. Bu bağlamda suçluluk duygusunun, kişilerarası ilişkileri güçlendirmeye ve korumaya yardım ettiği ileri sürülmektedir (Özer, 2011: 28). Dolayısıyla “suçluluk ve utanç hem bireysel hem kişilerarası düzeyde işlevselliği yüksek olan iki duygudur” (İnan, 2016: 147). Suçluluk-utanç duygularının kişilik gelişimi üzerine hem olumlu hem de olumsuz etkileri bulunmaktadır. Üst benliğin belli bir düzeyde gelişmesi, sağlıklı boyutta suçluluk-utanç duygusu oluşmasını sağlar ve sağlıklı boyutta oluşan suçluluk duygusu sağduyumuzun temelini oluşturur. İnanılan değerlerin ve ilkelerin tersine hareket edildiği zaman, bir tür suçluluk duygusu içine girilir. Yani suçluluk duygusu, benimsenen ahlak kurallarını ve toplum değerlerini öngörmektedir. Suçluluk duygusu sağduyunun koruyucusudur, kötü bir davranışta bulunulduğunu ve bu davranışın düzeltilmesi gerektiğini anımsatır. Sağlıklı boyutta gelişen utanç duygusu ise, kişileri alçak gönüllü yapar, sınırları hatırlatır ve gerçeğin olduğu gibi kabul edilmesine yardımcı olur (Sığırdı vd., 2010: 74). “Utanç ve suçluluk insanlarla olan ilişkilerimizde karşımızdaki kişiyi rahatsız edecek davranışlarda bulunduğumuzda yaşanabilen iki duygudur. Bu duygular yoluyla rahatsız edici davranışlarımızı fark edebilir ve düzeltme yoluna gidilebilir” (Karataş, 2008: 105-106). Suçluluk ile utanç duygularının, insanların ve toplumların hayatında önemli bir rol oynadığı açıktır. Kişinin özdeğerlendirmesini içeren bu iki duygu, ona davranışlarını kontrol etmesinde yol gösterir. Toplum açısından da, sosyalleşme sürecinde bireye kazandırılan suçluluk ile utanç duyguları, bireyin davranışlarını kontrol etmenin iki önemli aracıdır (Yağmurlu ve Dost, 2006: 50). Genel olarak suçluluk ve utanç duyguları kavramsal olarak birbirlerine benzedi bir çok farklı yönleri bulunmaktadır.

3.5. Ergenlerde Suçluluk ve Günahkârlık Duygusu

Erikson’a göre sekiz döneme ayrılan insan gelişiminin beşinci basamağı ergenlik dönemidir. Ona göre bu dönemin temel gelişim niteliği “kimlik” kazanmaya karşı rol karmaşası’dır. Erikson, biyolojik ve fiziki değişikliklerin yoğun olarak yaşandığı ve çocuktan yetişkinliğe geçildiği ergenlik döneminin beraberinde bir takım değişiklikler getirdiğini savunmaktadır (İmamoğlu ve Feriadoğlu, 2013: 23). Dengeli bir kimliğin sağlanması, bireyin “kendisinde” süreklilik ve bütünlük görme yeteneğine” ve “tutarlı düzenleme yapabilmesine bağlıdır. Erikson, geleneksel psikanalistler gibi, toplumsal ve kültürel etkenleri görmezden gelip yalnızca içsel gerçeklere yaslanmıyor. Onun öğretisi, “ergenin kimliğinin oluşmasında çevresiyle olan işbirliğine bakılır” varsayımına dayanıyor. Ergenin çevresel işbirliği ise, daha çocukluğunda şekillenmiştir, ama dünyada edineceği yerle davranışları için artık yeterli değildir (Yavuzer, 2017: 285). Ergenler, geliştirmeye çalıştıkları yeni kimliklerine bir yandan umut ve güvenle bakarken, bir yandan da toplumun yükselen değerleri karşısında umutsuzluğa düşebilirler. Bu nedenle onlar umut ve umutsuzluk, güven ve güvensizlik duyguları içinde şaşkın ve tutarsız davranabilirler. Eğer bir kimse bebeklik çağından başlayarak ergenlik yıllarına kadar getirdiği kişilik yapısında temel güven yerine güvensizlik, bağımsızlık yerine kararsızlık, girişim yerine suçluluk, başarı yerine yetersizlik duygusu geliştirmişse, bu yapının ergenlik döneminin çalkantıları arasında oldukça fazla zorlanması kaçınılmazdır (Karaca, 2016: 145).

Erikson’un kuramına göre, çocuk gelişiminin üçüncü döneminde yeni deneyimler ve etkinlikler aracılığıyla hedef belirleme ve bir amaç edinme yeteneklerini

kazanırlar. Bu dönemde çözümlenemeyen çatışmalar ise suçluluk duygusuyla beslenen çekingenlik duygusuna ve kişiselleştirilmiş suçluluk duygusuna neden olur (Özgüngör ve 2011: 121). “Bu evre 4-5 yaşlarında yaşanır. Ona göre bu evrede girişim, bir önceki evrede kazanılan özerkliğe etkin olma ve bir şeyler yapma uğruna bir göreve girişme ve onu tasarımıyla ile üstlenme niteliklerini katar” (Karaca, 2016: 98). Çocuklar diğer çocuklarla etkileşime girdikçe, sosyal bir dünyada yaşamının zorluklarıyla karşılaşır. Çocuklara diğer çocuklarla nasıl oynayacakları, çıkabilecek çatışmaları nasıl çözebilecekleri öğretilmelidir. Kendine oyun arkadaşı arayan, oyunlar ve benzer sosyal etkinlikler düzenlemeyi öğrenen çocuklarda girişkenlik duygusu gelişir. Hedef belirlemeyi ve zorluklarla başa çıkmayı öğrenir, başarıya isteği ve amaç duygusu oluşur. Girişkenlik duygusu geliştirmeyen çocuklar, bu aşamanın sonunda suçluluk ve geri çekilme duygularıyla boğuşur. Amaçları yoktur ve sosyal ortamlarda pek girişkenlik göstermezler (Burger, 2006: 166). Bu dönemde çocuk, girişimciliği yüzünden ana babalar ve yetişkinler tarafından engellenirse ve azarlanırsa çocukta suçluluk, değersizlik ve kırgınlık duyguları gelişebilir (Cirhinlioğlu, 2010: 40). Beş yaşına sonuna kadar süren bu dönem Freud’un fallik döneminin karşılığıdır. Bu dönemde çocuk her şeyi merakla incelemeye başlar. Bu amaçla da çeşitli girişimlerde bulunur. Çocuğun bu konuda gelişebilmesi, merakının giderilmesi ve girişimlerinin desteklenmesiyle yakından ilgilidir. Eğer bu nedenle çocuk eleştirilirse suçluluk duygusu oluşabilir. Bu dönemde çocuk, karşı cinsteki ebeveynine karşı, cinsel bir ilgi geliştirir. Bu konuda düş kırıklığına uğrar. Bundan dolayı da kötü bir şey yaptığını düşünür ve suçluluk duyar (Yavuzer, 2017: 77). Gençlik çağında gençlerin, bedensel bir olgunlaşma yanında çocukluğa ilişkin alışkanlıklardan yeterince hızlı bir şekilde kopamaması nedeniyle, düşünce, duygu ve davranış biçimlerinde karmaşıklık olabilmektedir (Karaşahin, 2013: 239).

“Ergenlik döneminde yaşanan karakteristik deneyimlerden birisi de suçluluk ve günahkârlık duygularıdır” (Karaca, 2016: 161). Heyecanların en yüksek düzeye çıktığı ilk ergenlik yıllarında gençler, her ne kadar dini konularda şüphe gösterebilirler ya da dini toptan reddetseler bile dini suçluluk ve günahkârlık duygularından kendilerini arındıramazlar. Ergenlikteki suçluluk ve günahkârlık duygusunun en önemli sebebi, cinsiyet güdüsünün uyanıp hızla gelişmesine bağlı olarak ortaya çıkan ahlaki sorunlardır (Certel, 2016: 209). Ergenlerde ki bu ahlaki kaygı ise gerçekten suçluluk duygularını çoğaltma eğilimindedir (Vergote, 1981: 587). Yine Hökelekli (1998), suçluluk duygusunu doğuran iki kaynağın, cinsellik güdüsünün yol açtığı bazı ahlaki sorunlarla, hayatta bencillik ve diğergamlık değerleri arasındaki çatışma olduğunu belirtir (Hökelekli, 1998: 104). Bir yandan son derece şiddetli cinsi arzular, diğer yandan idealist eğilimler çoğu zaman ergenlikte çatışmalara yol açar. Çatışmanın çok şiddetli bir hal alması ergeni bazen, bir sataşma tutumuna kadar varan kural, otorite ve dini değerlere karşı koyma durumuna sevk eder. Kendisini suçlu hisseden ergen, bir yalnızlığın içine sürüklenir. Sıkıntılıdır, gerçekten kaçır ve kendi içine kapanır (Hökelekli, 1998: 275). Özetle ergenlik döneminde cinsel güdülerin uyanışı suçluluk ve günahkârlık duygularının ortaya çıkmasına neden olmaktadır (Vergote, 1981: 589). Asi olmanın ya da kurallara uymamanın sonucu oluşan suçluluk duygusu insanı güven arayışına itebilir. Bu arayışta dayanak Allah olabileceği gibi çeşitli dinsel gruplar olabileceği gibi çeşitli akımlar, oluşumlar ya da dinsel kimliği ağır basan bireyler olabilir. Genç bunlara yaklaşarak bir taraftan suçluluk duygusunun verdiği psikolojik sıkıntıyı bertaraf ederken diğer taraftan da güvenilir bir dost edinmiş olur (Kayıklık, 2011: 99).

“Ergenliğin son döneminde genç dini tutumlarını netleştirmekte, istikrarlı ve sakin bir döneme doğru adım atmaktadır” (Karacoşgun, 2012: 122). Özellikle çocukluk devresinde sağlıklı bir dini gelişim gösteren gençlerin, geçici bir kararsızlık ve bunalım devresinden sonra, dini inanç ve değerlerini şuurlu olarak yeniden keşfetmelerine onlara kuvvetle bağlanmaları, sıklıkla karşılaşılan durumlardır (Karaca, 2011: 169). Sorunların ve sıkıntıların içinde bunalan genç, dinsel değerleri bir kurtuluş aracı olarak kabul edip onlara sığınabilir. Kültürle, aileyle, çevreyle vs. çatışmalar yaşayan ve bundan dolayı zaman zaman suçluluk duygusu yaşayan genç, bu surumdan kurtulmak için dini bir sığınak olarak görebilir. Ergen bazen çevresine karşı sert ve mesafeli davranırken belki bu durumu telafi etmek için aynı zamanda dost canlısı bir tutum içinde de bulunabilir. Dostlar çoğu zaman arkadaş çevresinden olabileceği gibi Allah da olabilir. Genç kendisini O’na açıp rahatlayabilir. Emniyetli, güvenilir ve güçlü bir dost olarak Allah, ergen için büyük bir sığınak olarak görebilir (Kayıklık, 2011: 98-99). Ergenlik dönemine giren bireyde cinsel uyanışın olgunlaşması ile birlikte bireylerin inandığı değerler ile dürtüleri arasında çatışmalar yaşanmaya başlar. Kendini dindar olarak kabul eden ergenler suçluluk ve günahkârlık duygusunun yol açtığı bu çatışma ve bunalım hallerini çok fazla etkilenmeden dengeli bir şekilde kolay atlatabilir. Ancak suçluluk duygusunun çok yoğun olarak yaşandığı durumlarda bazı sıkıntılar görülebilir.

3.6. Suçluluk ve Günahkârlık ile İlgili Yaklaşımlar

Suçluluk duygusu da diğer tüm duygularımız gibi belirli bir işlevselliği olan ve insan için önemli bir duygudur. Ancak, sağlıklı ve uygun olan sınırların dışında gösterilen suçluluk, insan için işlevselliğini kaybedip, insan yaşamında sağlıksız bir etkinlik kazanabilmektedir. Tanrı huzurunda bireyin duyduğu günahkârlık duygusunun da bir işlevi vardır. Kimi insanlarda bu duygu yapıcı bir işlev gösterirken kimilerinde yıkıcı bir işlev gösterebilir (Ö. Güler, 2007: 94). “Suçluluk kavramını tanımlamaya yönelik farklı yaklaşımlar söz konusudur. Psikanalitik kuramda suçluluk duygusu temel olarak egonun süperego tarafından yargılanışından kaynaklanan gerilimin ifadesi olarak kavramsallaştırılmıştır” (Yağmurlu ve Dost, 2006: 38). Suçluluk nevrozikler tarafından daha yoğun yaşanan bir duygu çeşididir. Nevrotikler diğerlerinden daha kötü değildir fakat aşırı ahlâklı “süperegoları” yüzünden diğerlerinden daha kolay suçluluk duyarlar. Dolayısıyla Freud’a göre suçluluk duyguları, “süperego” ile “ego” arasındaki gerilimin bir dışavurumudur (Horney, 2017: 185-186). Kendisine dış dünyanın normları süperego tarafından empoze edilen ego bazen süper-egonun taleplerine uymaz ve bu defa id yerine süperegodan gelen istekleri bastırır. İşte bu noktada kişide suçluluk duygusu nükseder ki Freud bunun tipik bir nevroz olmadığını söyler (Köse, 2012: 35-36). “Freud’a göre utanç duygusu ise, oedipus kompleksinin çözülmesiyle ortaya çıkan zihinsel güçlerin, özellikle cinsel ve saldırgan dürtüleri ve içtepileri sınırlamaya çalışmasıyla ortaya çıkan gerilimden kaynaklanmaktadır” (Cirhinlioğlu ve Güvenç, 2011: 251).

Anna Freud suçluluk duygusunu ‘üstben kaygısı’ olarak açıklamaktadır (A. Freud, 2011: 49). “Suçluluk duygusu psikanalitik kuram tarafından tamamen yıkıcı bir duygu olarak nitelendirilmiştir” (Yağmurlu ve Dost, 2006: 38). Kesin olarak suçluluk, ahlaki şuurun teşekkülü ile dayanışma halinde, psişik bir realite olduğu için, Freud’a göre din mensuplarına suçluluğun açıklandığı ve iç-tepileri (pulsions) dini bir yüceltmeye doğru götüren itiraf ayini sunarak, fertleri bu suçluluğun bastırılmsından doğabilecek ferdi nevrozdan kurtarabilir (Vergote, 1999: 84). Psikanalitik literatürde suçluluk duygusu terimi, bazen bilinçsiz bir suçluluğa yönelik tepkiyi göstermek için,

bazen de, cezalandırılma ihtiyacıyla eşanlamlı olarak kullanılmaktadır. Gündelik dilde ise bu terim son zamanlarda sık sık ve gelişigüzel kullanılmaktadır; bu nedenle birisi suçluluk duyduğunu söylediği zaman gerçekten suçluluk duyup duymadığı merak konusudur (Horney, 2017: 185-186). Freud suçluluğa nevrotik bir bakış açısı ile nitelendirirken Maslow suçluluğu sınıflandırma yoluna gitmiştir. Nevrotik suçluluk duygusunun farklı bir kategoride olduğunu belirten Maslow, ‘gerçek suçluluk duygusu’ olarak ifade ettiği Fromm’um deyişiyle insancıl suçluluk duygusu, kişinin kendine, kendi yaşamının yazgısına, kendi iç doğasına karşı dürüst olmamasından kaynaklandığını ifade etmektedir (Maslow, 2018: 130-131).

Horney (1994)’ e göre suçluluğun, bireyin içinde yaşadığı kültürde geçerli olan ahlaki beklentilerin veya yasakların ihlaliyle ortaya çıktığını ve suçluluk duygusunun, bu tür bir ihlalin olduğu yolunda acı verici bir inancın dışavurumu ilgi olduğunu belirtmektedir. Dolayısıyla suçluluk duygularında acı verici inancın, bireyin kendisinin de kural olarak kabul ettiği bir normun çiğnenmesiyle ilgili olduğunu eklemektedir (Horney, 2017: 187). Horney suçluluk duygusuna, süperego’nun formüle edilmesiyle başlamış ve bu duygular nevrozların dinamiklerinde belirleyici bir öge olarak değerlendirilmeye başlanmıştır. Horney, bu duygularla ilgili kavramların “süperego” kavramının diğer yanları olmaktan başka bir şey olmadığını söylemektedir. Psikanalitik kurama göre nevrotik bireylerde suçluluk duygusu evrensel ve merkezi bir rol oynadığı inancına yol açan şey, nispeten seyrek rastlanan bu dolaysız dışa vurumlardan çok, sık sık gözlenen dışa vurumlardır (Horney, 2017: 183). Öz suçlamalar ise bu suçluluk duygularının doğrudan bir dışavurumu gibi gözükmemektedir (Horney, 2017: 185). Öz suçlamaların yapısı karmaşıktır. Herşeyden önce öz suçlamalar, kusursuz görünme ihtiyacının kategorik yapısının kaçınılmaz bir sonucudur. Nevrotik birey için kusursuzluk görünümünü korumayı başaramamak, yenilgi ve tehlike anlamına gelir (Horney, 2017: 188-189). Öz suçlamaların ikinci bir anlamı, ilkiyle yakından ilişkilidir. Kusursuzluk ihtiyacındaki insanlar, birisinin maskelerinin bir maske olduğunu fark etmesinden derinlemesine korkarlar; eleştiriden ve suçlamadan delice korkmalarının nedeni de budur. Bu açıdan öz suçlamaları, başkalarından gelecek suçlamaları kestirmeye ve kendilerini suçlayarak başkaları tarafından suçlanmaktan kaçınmaya, dahası kendilerine karşı ne kadar katı olduklarını göstererek başkalarını yatıştırmaya ve güvence vermeye yönelik bir tutum sergilemektedirler (Horney, 2017: 189). Öz suçlamaların sıklığı, genellikle varsayılandan daha büyüktür, çünkü sadece bireyin kendi güdülenimlerini anlama arzusu gibi gözükken şeyin arkasına gizlenebilirler. Bu tür durumlarda nevrotik, açıktan açığa öz aşağılayıcı olmayacak, ama görünürde sadece kendini “analiz” edecektir (Horney, 2017: 184).

Her şeyden önce nevrotik birey insanlardan korkar. İster korumaları, yardımları, ister görüşleri olsun, şu veya bu yolla başkalarına bağımlıdır. Ussal bir maske sunmak zorunda olduğu sürece, tam bir haklılık temeline oturmayan bir içerleme duyması veya bunu dile getirmesi engellenir. Böylece sık sık acı suçlamaların biriktiği bir durum ortaya çıkar. Bunlar dile getirilmediği için, patlayıcı bir güç oluşturur ve birey için bir tehlike kaynağı olur. Bunları kontrol altında tutmak için giderek daha çok çaba harcaması gerekir. Bunları kontrol etmenin bir yolu olarak öz suçlamalar bu noktada devreye girer. Birey kabahatin başkalarında değil, sadece kendisinde olduğuna inanır. Bu duyguyu yaşayan kişiler yaşamın iniş çıkışlarını gerçekçi bir yoldan göğüsleme yetisinden yoksundurlar. Yaşamın önceden tahmin edilemeyen zorluklar ve risklerle, önceden görülemeyecek olan belirsizliklerle dolu olduğu gerçeğini kabul edemezler. Dolayısıyla bir şeyler yanlış gittiği zaman bunun birisinin hatası olduğuna inanırlar. Bu tür insanlar, başkalarını suçlamaları engellendiği takdirde, olumsuz olayların suçunu

kendi üstlerine alacaklardır (Horney, 2017: 191). Nevrotik öz suçlamaları, gerçek bir içgüdüye yakın bir eminlikle, gerçekte zayıf noktaları olan şeylerden kaçınmasını sağlar. Aslında bunların işlevi kusurlarla yüz yüze gelmesini engellemektir. Böylece vicdanlarındaki bu uyarımlar onların hiç de kötü olmadığını diğerlerinden daha iyi olduğu tesellisini vermektedir. Fakat daha iyi olmayı gerçekten arzulayan ve bunu yapabileceğini gören bir insan öz suçlamalarla zaman kaybetmeyecektir, şöyle veya böyle, kendini suçlamanın yeterli olduğuna inanmayacak, anlamaya ve değişmeye yönelik yapıcı çabalar ortaya koyacaktır. Ama nevroitik kişi kendini azarlamaktan başka bir şey yapmaz (Horney, 2017: 193).

Suçluluk duygularının samimiyetine ilişkin önemli bir ölçüt, ciddi bir telafi etme veya daha iyisini yapma arzusunun bu duyguya eşlik edip etmediğidir. Bu arzusunun bulunup bulunmadığı kural olarak, hem ihlal edilen norma verilen öneme, hem de bu ihlalden elde edilen kazanca bağlıdır (Horney, 2017: 187). Nietzsche suçluluğu, dışarıya patlak verme imkanı bulamayan ve içe doğru yönelen iç güdülerden doğan bir “ruh hastalığı” olarak görmektedir (Vergote, 1999: 84). Suçluluk, mahza dine ait değildir suçluluk evrensel olarak beşeri olup, her insan kendini onunla açıklamak zorundadır. Bu yüzden de dini yönelimden önce gelerek onu güdüleyebilir. Fakat din ona Tanrı önünde kusur (hata) olan “günah” boyutunu vermektedir. Bunu yaparken din, insan kalbinin derinliklerinde gizli bütün kusurları açığa çıkaran ve acımasızca bunları cezalandıran, ciddi bir hâkim olan Tanrı’nın bakışı önünde haşyeti işin içine sokabilir. Veyahut da din, hatanın yönünü lütfuyla bağışlayan ve günah bilincini yapıcı bir girişimin başlangıcı yapmaya çağıran bir Tanrı’nın minnettarlığı haline çevirmeye yardım edebilir” (Vergote, 1999: 85). Piers ve Singer’e göre suçluluk duygusu; ego ve ego ideali arasında gelişen bir gerilimdir. Ego ideali tarafından konmuş olan amaca ulaşılmadığı zaman ortaya çıkar (Kula, 2012: 47). Hökeleki (1998)’ye göre suçluluk duygusu, kişinin ulaşmak istediği “ideal ben”i belirleyen içinde büyüyüp yetiştiği toplumun norm ve değerleriyle kendisini “çatışma” halinde hissettiği psikolojik bir durumdur. Bu önce deruni bir ahenksizlik, bir iç yaralanma hali olarak gözüktür (1998: 104-105). Vergote’a göre suçluluk dini, bağlamdan bağımsız olarak teşekkül eden bir gerçekliktir (Vergote, 1999: 85).

Suçluluk duygusunu açıklamaya yönelik bir takım yaklaşımlar mevcuttur. Bu yaklaşımları temelde biyolojik, psikolojik ve sosyolojik yaklaşımlar olarak sınıflandırmak mümkündür. Temel psikolojik yaklaşımlara bakıldığında hepsinin ortak yönü suçluluk duygusuna sahip herkesin psikolojik bir patolojiyle davrandıklarıdır. İnsanların daha çok kişilik özelliklerine odaklanan psikolojik kuramlar sosyolojik, biyolojik, kültürel ve çevresel faktörleri reddetmez fakat bu faktörlerin etkilerini bireylerin yerleşmiş olan yapılarının içinde ele alırlar (Kaner, 1992: 477).

Söz konusu temel psikolojik yaklaşımlar, psikoanalitik kuram, operant koşullanma, toplumsal öğrenme kuramı, bilişsel-gelişimsel kuramlar, gerçeklik terapisi ve etkileşim analizi olmak üzere tasnif edilmektedir (Kaner, 1992: 478-485). Erikson’un psikososyal gelişim kuramında vurguladığı noktalardan biri de suçluluk duygusudur. Bu evrede çocuk kendi başına girişimlerde bulunur. Çocuğun bu konuda gelişebilmesi, girişimlerinin desteklenmesine ve merakının giderilmesine bağlıdır. Eğer çocuk, davranışlarından ve ilgilendiği konulardan ötürü eleştirilirse, bulunduğu girişimlerden ötürü suçlanma eğilimi gösteren bir kişilik özelliği geliştirir. Erikson’a göre çocuğun motor ve dil gelişimi, onun fiziksel ve sosyal çevresini daha fazla araştırmasına katkı sağlar. Çocukta girişkenliğin artmasıyla, problem olan davranışları da artar. Girişkenliği, ebeveyni ve öğretmenleri tarafından cezalandırılan çocuk, gerek bu dönemde gerekse hayatının gelecek dönemlerinde yaptıklarının yanlış olduğunu

düşünüp suçluluk duyabilir. Ancak, çocuğun her yaptığı davranışın onaylanması da ahlak gelişimini olumsuz etkileyebilir. Bu durumda, çocuğun yapması ve yapmaması gerekenler konusunda bir denge kurularak girişkenlikleri desteklenmelidir (Gürses, 2011: 156).

Bilinçli bir suçluluk duygusu benlik ile üstbenlik arasındaki gerilime bağlıdır ve benliğin kınanmasının bir ifadesidir. Yasakların çiğnenmesine karşı dışarıdan bir ceza görme tehlikesinden ziyade içte aykırı bir davranışın katlanılmaz olumsuzluğa yol açacağını söyleyip duran bir emniyet sübabı (vicdan) bulunmaktadır. Tabu vicdandan kaynaklanan bir yasaktır ve çiğnenmesi korkunç bir suçluluk duygusu doğurur. Kökeni bilinmemesine karşın, bu duygu sergilenen davranışın doğal bir sonucudur. Suçluluk duygusunda bilinmeyen, bilinçdışı bir şey, yani lanetlenmenin nedeni de söz konusudur. Bilinçdışıdaki bilinmeyen şey de suçluluk bilincinden kaynaklanan korkunun karakterini belirlemektedir (Algedik, 2016: 9). “Suçluluk, kişinin içsel değerlerine, yargılarına ya da inandığı toplumsal standartlara uygun yaşamadığını, bu değerleri ve standartları ihlal ettiğini düşündüğü durumlarda ortaya çıkan, oldukça güçlü ve yoğun bir duygu olarak tanımlanmaktadır” (Akın vd., 2018: 24). Einstein ve Lanning (1998), suçluluğu iki şekilde sınıflandırmıştır: endişeli suçluluk ve empatik suçluluk. Endişeli suçluluk duygusu olan kişide ceza alma korkusu nedeniyle suçluluk duygusu ortaya çıkar ve bu kişilerin utanç duyan kişiler gibi nevrotik kişilik yapısına sahip oldukları ortaya konulmuştur. Empatik suçlulukta ise kişi suçluluk duygusuna neden olan durumu düzeltme ihtiyacı duymaktadır. Bu şekildeki suçluluk duygusu uyumlu bir duygudur, çünkü empati sorumluluk ile ilişkilidir, sosyal ilişkileri güçlendirir ve kişiyi yardımlaşma davranışına yönlendirir (Demir, 2012: 56).

Aynı şekilde Cüceloğlu (2000), suçluluk duygusunu iki şekilde gruplandırmıştır; bunlar sağlıklı suçluluk ve zehirleyici suçluluk. Sağlıklı suçluluk duygusu vicdanımızın temelini oluşturur. Kendi inandığımız değerlerin ve ilkelerin aksine hareket ettiğimiz zaman bu tür suçluluk duygusu içine gireriz. Demek oluyor ki, suçluluk duygusu, içselleştirdiğimiz bir dizi ahlak kurallarını ve toplum değerlerini öngörür. Suçluluk duygusu, yapılan davranışın yanlışlığını, öte yandan utanç duygusu, kişinin var olduğundaki, özbenliğindeki bozukluğu vurgular. İçselleştirilen değerler ve kurallar sağlıksız ve gerçeğe uymuyorsa, bu kurallara uyamadığı için kişinin duyacağı suçluluk duygusu da sağlıksız olacaktır. Örneğin, mükemmeliyetçilik bir süreç değil, fakat bir sonuç olarak benimsenmişse yani "belirli koşullar içinde elinden gelenin en iyisini yap, bunun ötesinde senden başka bir şey istenemez," yerine, "durum ve koşullar ne olursa olsun, yaptığın her iş mutlaka mükemmel olmalıdır", biçiminde ise, o zaman birey sürekli suçluluk hissedecek ve kendinde eksiklik görmeye başlayacaktır. Sağlıklı suçluluk duygusu, geçekçi kurallar ve değerlere dayanır; bireyin hata yapmasına olanak tanır. 3-6 yaşları arasında gelişir. Zehirli suçluluk duygusu mükemmeliyetçi ana-baba ve katı disiplinden kaynaklanır. Aile içinde bireylere saygı yoktur (s. 94-95). Suçluluk duygusu bireyler ve kurdukları ilişkiler için uyum sağlayıcı ve işlevsel olsa da, bu duygunun aşırı ve kronik düzeyde yaşanması durumunda bir takım sosyal ve duygusal uyum problemlerinin ortaya çıkabileceği ileri sürülmektedir (Akın vd., 2018: 25).

Yukarıdaki tanımlamalardan anlaşılacağı gibi suçluluk kişinin iç dünyasında gerçekleşen bir gerilim ve pişmanlık durumudur. Bu hisler kişiyi suçluluk duygusuna sebebiyet veren nesne veya mercilere yapılan yanlışın tamirine yönelik hareket etmeye sevk etmektedir. Bu bağlamda suçluluk duygusunun, kişilerarası ilişkileri güçlendirmeye ve korumaya yardım ettiği ileri sürülmektedir (Özer, 2011: 28). Netice olarak sağlıklı boyutta gelişen suçluluk-utanç duygusunun büyüme, gelişme,

olgunlaşma, bağışlama, değişme ve yenilenme gibi olumlu sonuçları vardır (Sığırdı vd., 2010: 74).

3.7. Suçluluk ve Günahkârlık Duygusunun Dindarlık Eğilimiyle İlişkisi

Din duygusu, insanı ilâhi varlıkla, temasa getirip, ona yönelten, diğer duygulardan farklı olarak birbirinden farklı birçok duyguyu içerisine alan önemli bir duygudur. Yani din duygusu, tek bir duygu şekli olmayıp, fert ruhunda beliren dini nitelikli duyguların genel adıdır (Certel, 2016: 131-132). Dinler, varoluşsal boşluğu başka hiçbir beşerî sistemin dolduramayacağı kadar dolduran ve anlamlandırmaya çalışan güçlü kurumlardır. Dinler, söz konusu bu varoluşsal boşluğu, sadece ölümden sonra bir hayat vaad etmeyle, cennet ve cehennem tercihleriyle, bütün haksızlık ve zulümlerin hesabının sorulacağı bir hesap günü inancıyla doldurmaya çalışan uhrevi kurumlar değildir. Bunlar yaşama arzusuyla dolu, ödül ve cezaya meyilli, zayıflıklarını ve acizliklerini ödünlemeye çalışan insanoğlunun rahatlamasına ve bir çıkış yolu bulmasına vesile olan ilâhi unsurların sadece bir yönüdür. Bütün bunların yanı sıra, insanın dünyada yaşamla iç içe iken onu sarıp sarmalayan, esaret altında iken hür hissettiren, güçlü iken zayıf, zayıf iken umutlu olmayı unutturmayan, hayırda şer, şerde hayır aratan, yükü varsa taşıyabilecek gücü de olduğunu bildiren başka ilâhi unsurlar da vardır. Allah- insan ilişkisinin şuur düzeyinde ne kadar canlı tutulduğunun ifadesi olan bu unsurlar dindarlıkla ilgili güçlü motivasyonlardır (Tokur, 2014: 258). Dindarlık, bilgisel, duygusal ve davranışsal yönleri kuşatan çok boyutlu bir yapı arz eder. Dindarlık, kişiye ve kültüre ve inanılan dinin temel ilkelerine göre farklılık gösterebilir. Dindarlığın temelinde, Tanrı'ya inanma ve onu tanıma vardır. Dindar, inandığı Tanrı'nın her şeyin yaratıcısı olduğunu ve mutlak anlamda güç sahibi olduğunu kabul eder. Bu çerçevede inanan ile yaratıcı arasında aktif bir iletişim söz konusudur. Bu iletişimde ibadet, dua, tevbe gibi unsurlar içerisinde vücut bulur. Bu iletişime bağlı olarak kişi inancıyla ilgili tutum ve kanaatlerini günlük hayatına davranış olarak yansıtır. Bu bağlamda dindarın inancı ve davranışları, arasında güçlü bir bağ vardır. Dolayısıyla dini ilkelerin hayata yansıtılmasını, bireyin kötü alışkanlıklardan korunmasını, insanlarla sağlıklı ilişkiler kurulmasını sağlayabilir (Köse ve Ayten, 2012: 109-110).

Psikolojik bir gerçeklik olan suçluluk duygusu ise insanların büyük çoğunluğunun tecrübe ettiği evrensel insani bir deneyimdir. Bu sebeple o, dini eğilimden önce gelebilir ve onu güdüleyebilir. Fakat din ona yeni bir boyut, Allah huzurunda hata olan “günah” boyutunu ilave eder. Din bunu yaparken ya insan kalbinin derinliklerinde gizlenmiş bulunan bütün hataları açığa çıkaran ve acımasızca cezalandıran sert bir hakim pozisyonunda ki Tanrı'nın şiddet ifade eden bakışını devreye sokar ya da günahkarlık duygusunu, merhametiyle affeden ve bu duyguyu yapıcı bir faaliyetin başlangıcı yapmaya davet eden Allah'a karşı bir minnettarlığa dönüştürmeye yardım eder (Hökelekli, 1998: 103-104). “Dindar insanlar daha fazla suçluluk duygusu hissetmeye ve bunu daha fazla bildirmeye eğilimlidirler” (Khosravi, 2018: 7).

Toplumca uygun görülmeyen şekilde davranmak, her zaman bir ceza ile sonuçlanmasa bile içinde bulunulan bu durumun, başkaları tarafından hoş görülmediğine işaret etmekte ve (utanç ve suçluluk gibi) negatif duyguların ortaya çıkmasına neden olabilmektedir. Daha açık şekilde söylemek gerekirse, kişi bu negatif duyguları yaşamamak için toplum içinde öğrendiği kuralları ve standartları aşmamaya ve toplumdaki öteki kişilere göre davranmaya yönelmektedir. Böylelikle, bu duygular

ahlâki standartlar ve ahlâki davranışlar arasında bağlantı görevi görmekte, doğru şekilde davranmak için motivasyon oluşturmaktadırlar (Söylemez vd., 2018: 263). Dindarlık insanı kötü alışkanlıklardan koruyan, insanın çevresi ile iyi ilişkiler kurmasını sağlayan, ona güvenilir ve inanılır olma nitelikleri kazandıran bir referanstır. İnsanın oluşumunda doğal olarak temeli bulunan dindarlık, aynı zamanda insan için psikolojik bir motiv olma özelliğine sahiptir. İnsan; inanmaya, ibadet etmeye, ilâhî-üstün bir güce sığınmaya yatkın bir yaratılışa sahiptir. Her zaman kendisini ve evreni yaratan ilâhî gücü bilme, ona icabet etme, onu düşünme, sıkıntılı ve zor anlarında ona sığınma, ondan yardım isteme gibi farklı his ve ihtiyaçlara ruhunun derinliklerinde sahip olur ve dolayısıyla kendisini bu tür ihtiyaçları gidermeye yönelten bir motivin varlığını etkili bir şekilde yaşamında hisseder. İşte bu ihtiyaç ve istekler, bireyin dindarlığına göre, onun hayatında karşılığını bulur ve tatmin edilir (Tokur, 2011: 59-60).

Dindarlığın suçluluk duygusuyla ilişkisi üzerine yapılan çalışmaların ilginç bir yanı dış ve iç dini yönelimler arasında yapılan ayrımdır. İçsel dini yönelimli bireyler inançlarına tam olarak bağlıdırlar. İçsel dini yönelimli bireylerin hayatlarının farklı boyutlarını ahenkli bir biçimde bir araya getiren ana birleştirici unsur inançlarına olan bu bağlılıktır. Öte yandan, dışsal dini yönelimli bireyler dini, güçlü gruplara ait olmak, toplumsal statü edinmek, dini pratiklerde iş birliği yapmak ve kişisel savunma aracı olarak kullanılmaktadırlar (Khosravi, 2018: 9-10). Suçluluk hatasını fark eden herkesin yaşadığı bir duygu olmakla birlikte günahkârlık, dini kurallara uygun bir hayat yaşa(ya)mamaktan kaynaklanan bir duygudur. Zira din yanlış davranışlara yeni bir boyut, Allah katında “günah” boyutunu ilave ederek durumu daha karmaşık hale getirir. Günahkârlık duygusu, yapılan yanlışın mutlaka karşılığının görüleceğine yönelik inancın etkisiyle tazeliğini koruyarak, sıkıntı, yalnızlık, kaçma, kendini cezalandırmayı isteme ve durumu telafi etmek için güçlü arzu ve eğilimleri tetikler (Karaca, 2016: 161). Yani hataları sebebiyle kişi kendini, kendi öz ahlaki otoritesi vicdanı ve toplum otoritesi tarafından mahkûm edilmiş hisseder. Suçun Allah’ın huzurunda işlendiği bilincine varıldığında ise dini suçluluktan yani günahkârlık duygusundan bahsedilmesi mümkündür (Hökelekli, 1998: 104-105). “Ergenlik dönemine girildiğinde vicdan duygusu geliştikten ve soyut kavramları anlayabilecek zihin yapısına ulaştıktan sonra, yüksek düzeyde olmamak şartıyla Allah korkusu ve korku mesajlarının özellikle vicdan gelişimine olumlu katkıları vardır” (Albayrak, 2006: 400). “Vicdan iyi ve kötüye, hayır ve şerre hüküm verme kuvvetidir. İnsan vicdanı ile kendi kendini muhakeme eder, bir nevi yargılar. Bu nedenle vicdan, insanın içinde bir muhakemedir denilebilir” (Peker, 2011: 109). Bu manada vicdan, yapılan ve düşünülen eylemlerin doğru veya yanlış olduğuna karar veren içselleştirilmiş ahlakî ilkeler toplamıdır (Budak, 2009: 779). Yine vicdan, içimizde bulunan belirli isteklere karşı gelen şeylerin içerdeki duyuluşudur, fakat asıl sorun, bunun başka bir şeye bağlı olmaması yani kendi kendinden emin olmasıdır. Bu, günahkâr bir vicdanda kendini daha açıkça gösterir, günahkâr vicdanın, belirli istek ve içsel tepkilerimizin bazılarını gerçekleştiren edimlere içimizde ilendiğini duyarız. Her vicdanlı adam kendi içinde bu ilencin haklı olduğunu duyumsar ve davranışından dolayı pişmanlık duyar (S. Freud, 2014: 77).

Suçluluk duygusunun temellerinde dinin veya dindarlık eğiliminin etkisi söz konusudur. Fakat suçluluk duygusunu sadece din veya dindarlık ile ilişkisi açısından sınırlamak indirgemeci bir yaklaşım olabilir (Kartopu vd., 2016: 1769). “Freud dini ritüellerle saplantılı davranışlar arasında var olduğunu belirttiği benzerliğin bir noktası da suçluluk duygusudur” (Köse, 2012: 69). Öyle ki dini davranışta bulunan bireyler de tıpkı saplantılı davranış gösterenler gibi yaptıkları davranışı suçluluk (günahkârlık) duygusunun etkisinde kalarak yerine getirirler ve eğer bu davranışı yapmazlarsa

kendilerine bir kötülüğün isabet edeceğini düşünürler (Ayten, 2012: 54). İçten gelen zorlamayla ve ya yasaklarla hareket eden kimse kendisinin de farkında olmadığı bilişsiz bir suçluluk duygusunun tesiri altındadır. Bu suçluluk duygusunun kaynağı daha önce yaşanan ve zihinde yer eden olaylardır ki, bunlar uygun zamanlarda yeni motivasyonlarla canlanırlar. Dine inanlar saplantılı davranışın tahakkümü altında olanlar gibi kendilerinin “zavallı günahkâr” olduklarını hissederler. Onların günlük işlerinde, özellikle de nadir yaptıkları işlerde dua, niyaz gibi dini vasıtalara başvurmaları koruyucu ve savunmacı bir özellik taşımaktadır (Köse, 2012: 72). Psikanalitik yaklaşım dinin insan insanları suçluluk duygularından kurtarma ile ilgili işlevleri olduğunu ileri sürmektedir. Buna göre suçluluk duyguları içinde olan insanların bağışlanma doktrinlerinden dolayı dine karşı ilgi duymaları beklenmektedir. Gerçekte yapılan bir takım çalışmalarda dindarlık ile suçluluk duygusu arasında pozitif ilişki olduğu ortaya konulmuştur (Cirhinlioğlu, 2010: 82). “Ayrıca Freud suçluluk duygusunun dine kaynaklık ettiğini savunmaktadır” (Köse, 2012: 36). “Dini ise bir nevroz olarak görmektedir, hemde evrensel bir nevroz” (Şentürk, 2013: 175).

Allah’a inanmaya, dinin esaslarını kabul etmeye çağrı, insanda tepki ve isyan duygularına neden olabilir. İsyana ise zamanla suçluluk ve günahkârlık duygusu oluşturabilir. Kurtuluş ümidi, suçluluk duygusundan kurtulma ve günahlarının bağışlanacağı ümidi insanı rahatlatır ve onda güdüleyici bir etki meydana getirir (Peker, 2011: 84). “Hatta suçluluk ve günahkârlık duygusu patolojik boyutta olmadığı sürece, ergenlerin dini gelişiminin dinamik kaynaklarından birisini oluşturur” (Hökelekli, 1998: 276). “Dindarlıkla suç işleme davranışı arasında olumsuz bir ilişki söz konusuysen” (Yapıcı, 2007, 59); dindarlık ile suçluluk duygusu arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu öngörülmektedir. Genel olarak günah kavramı ile psikolojinin alanına giren suç kavramı arasında yakın bir ilişki vardır. Zira suçlardaki psikolojik etken ceza korkusu iken, günahlarda Allah’a, Peygamber’e, Kur’ân’a ve bütüncül olarak kişinin sahiplendiği inancına saygısızlık gibi etkenler bireyin psikolojisine etki eden faktörler olmaktadır. Bu nedenle birey, günah işlerken basit ve bireysel bir suçun ötesinde daha derin bir suçluluk psikozuna da girmektedir. Belirsizliği doğuran ve bir kişinin yanlış yapmış olma hissi olarak tecrübe edilebilen suçluluk duygusu ise bireyin, davranışından dolayı kendini kınaması ve pişman olması olarak da tarif edilebilir. Bu bağlamda suçluluk duygusu dinden bağımsız olarak bireyin sahip olduğu ahlaki kurallar da dâhil, önemli ahlaki ilkelerin fark edilecek bir biçimde çığnemesinden doğmaktadır. Suça karşılık olarak bağışlanma ya da karşılık arama evrensel bir dinamiktir. Zira kendisini bu halde bulan insan hatanın verdiği rahatsızlık ve suçluluk duygusundan arınmak için çabalar. Dini eğitimle yetişmiş insanlarda daha derin bir vicdan yapısının olduğu görülmüştür. Bu durumda din kendisini ahlak kanunlarının temeli, tevbe de hatanın telafî vasıtası olarak arz eder. O yüzden insan kişiliğinde ortaya çıkan suç eğilimi, günah kavramıyla daha etkili bir çözüm ve telafî yoluna çekilmiş olur (Ceylan, 2017: 237-238). Gerek utanma, gerekse suçluluk duygusu insanda iç sıkıntısına neden olabilir. Ancak genellikle suçluluk duygusu, kendimizin dışında gelen ama süperegomuzda temsil edilen bir yasaklamayı ihlal ettiğimizde ortaya çıktığı halde, utanma duygusu kendi kendimize amaç olarak ortaya koyduğumuz hedeflere ve ideal durumlara ulaşamadığımız durumlarda ortaya çıkar. Çünkü utanma duygusu süperegonun yarattığı suçluluk duyguları sonucu yaşananlardan daha farklı ve doğrudan egoya ait bir duygudur. Ancak bu kesin ve net bir ayırım değildir. Zira bir insanın pişmanlık duyması veya suçluluk hissinde kapılması ya da bu duyguların bir kişide oluşması, onun işlemiş olduğu günahın utanç duymasıyla çok yakından ilişkilidir (Yapıcı, 1996: 175-176).

Suçluluk duygusu, kişiyi hürriyetinden mahrum eden, taşınılacak ağır bir yük altında bulunma duygusu; kişiyi kendini ifade etmeye ve kurtulmaya sürükleyen baskılı bir can sıkıntısı; vicdan azapları, esasen keşfedilme endişesiyle ilgili olan ve kaçma, gizlenme eğilimine yol açan korku ve sıkıntı; çoğu zaman yalnızlıkla birlikte bulunan ruhi çöküntüdür (Hökelekli, 1998: 104). Dolayısıyla, suçluluk duygusu tamamlanmış bir amaca yönelir, hatalara uygun bir şekilde uygulanır ve Allah merhametli ve affedici olarak tasavvur edilirse bireyin sorumluluk duygusunu arttırarak hataların telafi edilmesine imkân tanıyabilir" (Khosravi, 2018: 10). Ausubel'e göre, makul boyutlardaki suçluluk duygusu, bireyi toplumda kabul görmeyen davranışları ortaya koymaktan alıkoyarak toplumsal açıdan uyumlu davranışlara yönlendirebilir (Yağmurlu ve Dost, 2006: 38). Dolayısıyla suçluluk belli düzeylerde kaldığı müddetçe insan gelişimine olumlu katkı yapan bir duygu olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim kendini suçlu hisseden birey, prososyal ilişkiler, bir takım insâni erdemler kazanma veya dindarsa dindarlığını artırma gibi gelişimler gösterebilir (Kartopu vd., 2016: 1768). Öyle ki normal bir seyir izleyen suçluluk ve günahkârlık duygusu, bir şahsiyete oluşumu safhasında kendinden razı olmama, geçici heveslerine değer vermeme, dini ve ahlaki görevlerini üstlenme ve sonuçta kendini aşmanın yollarını öğretebilir (Hökelekli, 1998: 106).

Diğer yandan, orantısız ve şiddetli suçluluk duygusu uyandıran, öz saygının altını oyan ya da kişinin kendisinden utanç duymasına sebep olan din eğitimi, bireylerin hatalarını telafi edememesine sebep olacaktır. Öfke, saldırganlık, empati eksikliği, kendini veya başkalarını affedememe, hayal kırıklığı ve güven gibi tutum ve davranışların tamamı utanç sonucu ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle, sağlıklı bir din eğitimi, kişinin Allah'ın huzurunda hissettiği, affediciliğe inandığı, suçluluk duygusunu doğru biçimde hataya ve yanlış eyleme yönlendirmeyi öğrendiği bir süreci ihtiva etmelidir. İslami ilkelere göre kınanacak olan şey zat olarak bireyin kendisi değil yanlış eylemleridir (Khosravi, 2018: 10). Bununla birlikte suçluluk ve günahkârlık duygularının çift yönlü etkisini hesaba katmak gerekir; bunlar dini hayatı olumlu yönde etkiledikleri gibi, olumsuz etkileri de olabilir. Çok şiddetli ve dayanılmaz hâl alan suçluluk ve günahkârlık duygusu, tevbe ve pişmanlığa karşı duygusuzluğa, ilgisizliğe, hatta buna sebep olan ahlaki ve dini değerleri hiçe sayıp, bunlara saldırmaya bile sevk edebilir (Hökelekli, 1998: 106). Dindarlık bireyi kötü alışkanlıklardan koruyan, insanın yaşadığı çevresi ile iyi ilişkiler kurmasını sağlayan, ona güvenilir ve inanılır olma nitelikleri kazandıran bir süreçtir. İnsan aşkın bir varlığa inanma ona icabet etme eğilimine sahiptir. Dindarlık, birey üzerinde farklı his ve duyguları motive edici bir etkiye sahiptir. Nitekim suçluluk duygusu bazı durumlarda kişiyi dini inançlara güdüleyerek daha yoğun bir şekilde yaşamasına sebep olurken bazı durumlarda ise dine karşı bir tutum sergilemesine neden olabilmektedir.

4. ARAŞTIRMA

Bu bölümde araştırmanın yöntem ve uygulamasına, yorumlarına, bulgularına ve bulguların tartışılmasına yer verilmiştir.

4.1. Yöntem ve Uygulama

Bilimsel yöntem, olgusal nitelikli problem çözmenin, bilim üretmenin bilinen ve belli süreçleri olan, en güvenilir yolu olarak kabul edilir. Genel bir anlatımla problem çözmek için izlenen düzenli yol şeklinde algılanabilir (Karasar, 2012: 12-13). Bu çalışmada suçluluk duygusu ve günahkârlık düzeylerinin dindarlık eğilimleri ile ilişkisi olduğu ve dindarlık tutumlarının suçluluk duygusu ve günahkârlık düzeylerini olumlu veya olumsuz bir şekilde yönlendirdiği düşüncesinden hareket edilmektedir. İlişkisel tarama modelindeki çalışmanın araştırma grubunu Kahramanmaraş'ta ortaöğrenim gören toplam 500 öğrenci oluşturmaktadır. Araştırma grubuna demografik bilgi formu dağıtılmış, dindarlık eğilimini anlamaya yönelik birtakım sorular yöneltilmiş, suçluluk düzeyini belirlemek için suçluluk ve utanç ölçeği, günahkârlık duygu düzeyini belirlemek için de günahkârlık duygusu ölçeği uygulamıştır.

4.1.1. Anket Formunda Kullanılan Değişkenler ve Sorular

Bu çalışmada bir yandan aşağıdaki alt problemler çerçevesinde sorular tartışılmaya yoğunlaşılırken diğer yandan dindarlık tutumları farklı boyutları ve bireylerin tutumları dikkate alınarak, çok boyutlu bir şekilde kavramsallaştırılmaya çalışılmıştır.

Tablo 4. 1. Araştırmanın Alt Problemlerine Göre Sosyo-demografik Değişken Sorularının Dağılımı

	Alt Problemler	Anket Soruları
DEĞİŞKENLER 1) Suçluluk ve günahkârlık duygusu düzeyi sosyo-demografik değişkenlere göre farklılaşmakta mıdır?	1) Okul Türü	1) Okulunuz
	2) Cinsiyet	2) Cinsiyetiniz
	4) Sosyo-ekonomik Durum	4) Sosyo-ekonomik düzeyinizi belirtiniz.
	5) Anne-Baba öğrenim	5) Anne ve babanızın öğrenim durumu.
	8) Anne-Baba Tutum Algısı	8) Anne-babanızın size karşı tutumu.
	9) Ailede karar alma	9) Ailede herkesi ilgilendiren kararlar nasıl alınır?

Anket formu, değişkenler ve kanaat soruları olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır. Sosyo-demografik değişkenler; okul, cinsiyet, aile, sosyo-ekonomik düzey, anne-baba tutum algısı, ailede kararların alınma şekli, aile baskı durumu değişkenleri ile incelenmektedir.

Tablo 4.2. Araştırmanın Alt Problemlerine Göre Kanaat Sorularının Dağılımı

		Alt Problemler	Anket Soruları	
DİNDARLIK	Suçluluk ve günahkârlık duygusu düzeyi dindarlık tutumlarına göre farklılaşmakta mıdır?	Temel Unsurlar	12) Ailenizin dindarlık düzeyi nedir?	
			13) Namaz ibadetini yerine getirme durumu	13) Beş vakit namazımı kılarım.
			14) Oruç ibadetini yerine getirme durumu	14) Ramazan oruçlarımı tutarım.
			15) Dua ibadetini yerine getirme sıklığı	15) Her gün dünyam ve ahiretim için dua ederim.
			18) Dinin gereği olarak tebessüm etme durumu	18) İbadet ve sadaka olduğu için tebessüm ederim.
			23) Nafile namaz kılma durumu	23) Nafile namaz(duha, teheccüd, evvabin vs.) kılarım.
			25) Dini günlere kutsallık atfetme durumu	25) Kandiller, Cuma geceleri ve Cuma günleri benim için daha kutsaldır bunun için o günlerde daha çok ibadet ederim.
			26) Peygamberimizin sünnetini uygulama durumu	26) Hz. Muhammed'in davranışlarını uygulamaya çalışırım. (sağ ayakla eve girme, suyu üç yudumda içme vs.)
			27) Her işe besmele ile başlama durumu	27) Her işe besmeleyle başlarım.
		İkincil Unsurlar	28) Dini sohbet dinleme durumu	28) Radyoda, televizyonda veya topluluklarda dini sohbet dinlerim.
			30) Dini uyarıda bulunma durumu	30) Gerektiğinde arkadaşlarıma dini uyarılarda bulunurum.
			31) Dini konularda konuşma durumu	31) İnsanlarla dini konular (Allah, peygamberler, ibadet vs.) konuşmayı severim.
			32) Başa gelen iyi şeyler için şükretme durumu	32) Başıma gelen iyi şeyler için şükrederim.
			33) Yaşadığı kötü tecrübe nedeniyle Allah'a sığınma durumu	33) Yaşadığım kötü tecrübelerde isyan etmek yerine Allah'a sığınırım.
			34) Kul hakkına özen gösterme durumu	34) Kul hakkına girmekten çekinirim.

Kanaat sorularında aile dindarlık durumu, namaz ibadetini yerine getirme durumu, oruç ibadetini yerine getirme durumu, dua ibadetini yerine getirme sıklığı, dinin gereği olarak tebessüm etme durumu, nafile namaz kılma durumu, dini günleri önemseme durumu, peygamberimizin sünnetini uygulama durumu, her işe besmele ile başlama durumu, dini sohbet dinleme durumu, dini uyarıda bulunma durumu, dini konularda konuşma durumu, başa gelen iyi şeyler için şükretme durumu, yaşadığı kötü tecrübe nedeniyle Allah'a sığınma durumu, kul hakkına özen gösterme durumu boyutlarıyla ele alınmıştır.

Kanaat soruları bölümünde maddelerin ifade biçimi ve muhtevası, kişinin kendisi hakkındaki düşüncesini, bu bağlamda öznel olarak kendisini algılayıp değerlendirme durumunu tespitine yöneliktir. Bu bölüm toplam 15 sorudan oluşmaktadır. Ankette 12'den 35'e kadar olan sorular (24 soru) dindarlık tutumunu belirlemeye yöneliktir. Ancak temel dindarlık bileşenleriyle istatistiksel ilişkisi anlamlılık düzeyine ulaşmamış olan sorular analize tabi tutulmadığı için tabloda da gösterilmemiştir.

Tablo 4.3. Araştırmanın Alt Problemlerine Göre Ölçek Sorularının Dağılımı

		Alt Problemler	Anket Soruları	
SUÇLULUK VE GÜNAHKÂRLIK DUYGUSU KAZANIM DÜZEYİ	Örnekleme grubunun suçluluk ve günahkârlık duygusu kazanım düzeyi farklılaşmakta mıdır?	SUÇLULUK-UTANÇ ÖÇEĞİ	Suçluluk Ölçeği	36'dan 58'e kadar olan sorular
		GÜNAHKÂRLIK TUTUMU	59)Günahkârlıkla (1) ilgili tutum 62) Günahkârlıkla (2) ilgili tutum 65) Günahkârlıkla (3) ilgili tutum 70) Günahkârlıkla (4) ilgili tutum	59)Günahkâr olduğum için mutlaka cezalandırılacağım. 62)Çok eskiden işlemiş ve pişman olmuş olsam da, işlediğim günah sık sık aklıma gelir ve bana acı verir. 65) Sık sık keşke o günahları hiç işlemeseydim diyerek üzülüyorum. 70) Sürekli keşke o an nefsim uymasaydım diyorum.

Suçluluk duygusu düzeyi “Hiç rahatsızlık duymazdım”, “Biraz rahatsızlık duyardım”, “Oldukça rahatsızlık duyardım”, “Epey rahatsızlık duyardım”, “Çok rahatsızlık duyardım” şeklinde derecelendirilen suçluluk düzeyi ölçeğiyle, günahkarlık düzeyi de “Hiç Katılmıyorum”, “Çok Az Katılıyorum”, “Biraz Katılıyorum”, “Oldukça Katılıyorum”, “Tamamen Katılıyorum” şeklinde derecelendirilen günahkarlık düzeyi ölçeğiyle tespit edilmeye çalışılmıştır.

4.2. Kavramlar

Bir modelin analiz araçları olan kavramlar, bir şeyin zihindeki tasavvurudur. Kavramlar, obje, olay veya fikir kümelerini kategorize eden zihinsel soyutlamalardır (Akyürek, 2004: 38-39). Bu çalışmada da temel kavramlarımız aşağıdaki şekilde tanımlanmıştır.

Suçluluk-utanç duygusu: Katılımcıların bu çalışmada kullanılan suçluluk-utanç ölçeğinden aldıkları puana göre ortaya çıkan durumunu ifade etmektedir.

Dindarlık: Katılımcıların bu çalışmada dinî tutum ve davranışlarıyla ilgili aile dindarlık durumu, namaz ibadetini yerine getirme durumu, oruç ibadetini yerine getirme durumu, dua ibadetini yerine getirme sıklığı, dinin gereği olarak tebessüm etme durumu, nafil namaz kılma durumu, dini günleri önemseme durumu, peygamberimizin sünnetini uygulama durumu, her işe besmele ile başlama durumu, dini sohbet dinleme durumu, dini uyarıda bulunma durumu, dini konularda konuşma durumu, başa gelen iyi şeyler için şükretme durumu, yaşadığı kötü tecrübe nedeniyle Allah'a sığınma durumu, kul hakkına özen gösterme durumu gibi algılarıdır.

Aile Dindarlık Algısı: Ankete katılanların ailelerinin dindarlıkları hakkındaki algılarıdır. Araştırmaya katılan deneklere, “Ailenizin dindarlık düzeyi nedir?” diye sorulmuş ve “Hiç dindar değil”, “Biraz dindar”, “Dindar” ve “Çok dindar” seçenekleri sunulmuştur. Buradaki amaç ankete katılanların aileleri hakkındaki dindarlık algılarının kendi bakış açılarından öğrenilmek istenmesidir.

Namaz İbadetini Yerine Getirme: Ankete katılanların ibadetlerini yerine getirip getirmediğiyle ilgili bilgi almak amacıyla araştırmaya katılan deneklere, “Beş vakit namazımı kılarım.” önermesi verilmiş ve “Kesinlikle Bana Uygun”, “Bana Uygun”, “Kararsızım”, “Bana Uygun Değil”, “Kesinlikle Bana Uygun Değil” seçenekleri sunulmuştur. Buradan hareketle ankete katılanların namaz kılma durumları öğrenilmek istenmiştir.

Oruç İbadetini Yerine Getirme: Ankete katılanların ibadetlerini yerine getirip getirmediğiyle ilgili bilgi almak amacıyla araştırmaya katılan deneklere, “Ramazan oruçlarımı tutarım.” önermesi verilmiş ve “Kesinlikle Bana Uygun”, “Bana Uygun”, “Kararsızım”, “Bana Uygun Değil”, “Kesinlikle Bana Uygun Değil” seçenekleri sunulmuştur. Buradan hareketle ankete katılanların oruç tutma durumları öğrenilmek istenmiştir.

Dua İbadetini Yerine Getirme: Ankete katılanların dua ibadetini yerine getirip getirmediğiyle ilgili bilgi almak amacıyla araştırmaya katılan deneklere, “Her gün dünyam ve ahiretim için dua ederim.” önermesi verilmiş ve “Kesinlikle Bana Uygun”, “Bana Uygun”, “Kararsızım”, “Bana Uygun Değil”, “Kesinlikle Bana Uygun Değil” seçenekleri sunulmuştur. Buradan hareketle ankete katılanların dua etme durumları öğrenilmek istenmiştir.

Dinin Gereği Olarak Tebessüm Etme Tutumu: Ankete katılanların dinin gereği olarak tebessüm etmeleriyle ilgili bilgi almak amacıyla araştırmaya katılan deneklere, “İbadet ve sadaka olduğu için tebessüm ederim.” önermesi verilmiş ve “Kesinlikle Bana Uygun”, “Bana Uygun”, “Kararsızım”, “Bana Uygun Değil”, “Kesinlikle Bana Uygun Değil” seçenekleri sunulmuştur. Buradan hareketle ankete katılanların dinin gereği olarak tebessüm etmeleriyle ilgili durumları öğrenilmek istenmiştir.

Nafile Namaz Kılma Tutumu: Ankete katılanların nafile namaz kılma ibadetlerini yerine getirip getirmediğiyle ilgili bilgi almak amacıyla araştırmaya katılan deneklere, “Nafile namaz(duha, teheccüd, evvabin vs.) kılarım.” önermesi verilmiş ve “Kesinlikle Bana Uygun”, “Bana Uygun”, “Kararsızım”, “Bana Uygun Değil”, “Kesinlikle Bana Uygun Değil” seçenekleri sunulmuştur. Buradan hareketle ankete katılanların nafile namaz kılma durumları öğrenilmek istenmiştir.

Dini Günlere Önem Atfetme Tutumu: Ankete katılanların dini günlere önem verip vermediğiyle ilgili düşüncelerini öğrenmek amacıyla araştırmaya katılan deneklere, “Kandiller, Cuma geceleri ve Cuma günleri benim için daha kutsaldır bunun için o günlerde daha çok ibadet ederim.” önermesi verilmiş ve “Kesinlikle Bana Uygun”, “Bana Uygun”, “Kararsızım”, “Bana Uygun Değil”, “Kesinlikle Bana Uygun Değil” seçenekleri sunulmuştur. Buradan hareketle ankete katılanların dini günlere önem atfetme durumları öğrenilmek istenmiştir.

Peygamberimizin Sünnetini Uygulama Tutumu: Ankete katılanların peygamberimizin sünnetini uygulama tercihi ile ilgili bilgi almak amacıyla araştırmaya katılan deneklere, “Hz. Muhammed’in davranışlarını uygulamaya çalışırım. (sağ ayakla eve girme, suyu üç yudumda içme vs.)” önermesi verilmiş ve “Kesinlikle Bana Uygun”, “Bana Uygun”, “Kararsızım”, “Bana Uygun Değil”, “Kesinlikle Bana Uygun Değil” seçenekleri sunulmuştur. Buradan hareketle ankete katılanların peygamberimizin sünnetini uygulama tutumları öğrenilmek istenmiştir.

Her İşe Besmeleyle Başlama Tercihi: Ankete katılanların her işe besmele ile başlama tercihi ile ilgili bilgi almak amacıyla araştırmaya katılan deneklere, “Her işe besmeleyle başlarım.” önermesi verilmiş ve “Kesinlikle Bana Uygun”, “Bana Uygun”, “Kararsızım”, “Bana Uygun Değil”, “Kesinlikle Bana Uygun Değil” seçenekleri

sunulmuştur. Buradan hareketle ankete katılanların her işe besmele ile başlama tercihleri öğrenilmek istenmiştir.

Dini Sohbet Dinleme Tutumu: Ankete katılanların dini sohbet dinleme tercihi ile ilgili bilgi almak amacıyla araştırmaya katılan deneklere, “Radyoda, televizyonda veya topluluklarda dini sohbet dinlerim.” önermesi verilmiş ve “Kesinlikle Bana Uygun”, “Bana Uygun”, “Kararsızım”, “Bana Uygun Değil”, “Kesinlikle Bana Uygun Değil” seçenekleri sunulmuştur. Buradan hareketle ankete katılanların dini sohbet dinleme tercihleri öğrenilmek istenmiştir.

Dini Uyarıda Bulunma Tutumu: Ankete katılanların dini uyarıda bulunma ile ilgili bilgi almak amacıyla araştırmaya katılan deneklere, “Gerektiğinde arkadaşlarıma dini uyarılarda bulunurum.” önermesi verilmiş ve “Kesinlikle Bana Uygun”, “Bana Uygun”, “Kararsızım”, “Bana Uygun Değil”, “Kesinlikle Bana Uygun Değil” seçenekleri sunulmuştur. Buradan hareketle ankete katılanların dini uyarıda bulunma tutumları öğrenilmek istenmiştir.

Dini Konularda Konuşma Tercihi: Ankete katılanların dini konularda konuşma tercihleriyle ilgili bilgi almak amacıyla araştırmaya katılan deneklere, “İnsanlarla dini konular (Allah, peygamberler, ibadet vs.) konuşmayı severim.” önermesi verilmiş ve “Kesinlikle Bana Uygun”, “Bana Uygun”, “Kararsızım”, “Bana Uygun Değil”, “Kesinlikle Bana Uygun Değil” seçenekleri sunulmuştur. Buradan hareketle ankete katılanların dini konularda konuşma tercihleri öğrenilmek istenmiştir.

Baş Gelen İyi Şeyler İçin Şükretme Tutumu: Ankete katılanların başa gelen iyi şeyler için şükredenlerle ilgili bilgi almak amacıyla araştırmaya katılan deneklere, “Başıma gelen iyi şeyler için şükrederim.” önermesi verilmiş ve “Kesinlikle Bana Uygun”, “Bana Uygun”, “Kararsızım”, “Bana Uygun Değil”, “Kesinlikle Bana Uygun Değil” seçenekleri sunulmuştur. Buradan hareketle ankete katılanların başa gelen iyi şeyler için şükretme tutumları öğrenilmek istenmiştir.

Yaşadığı Kötü Tecrübe Nedeniyle Allah’a Sığınma Tutumu: Ankete katılanların yaşadığı kötü tecrübe nedeniyle Allah’a sığınma tutumlarıyla ilgili bilgi almak amacıyla araştırmaya katılan deneklere, “Yaşadığım kötü tecrübelerde isyan etmek yerine Allah’a sığınırım.” önermesi verilmiş ve “Kesinlikle Bana Uygun”, “Bana Uygun”, “Kararsızım”, “Bana Uygun Değil”, “Kesinlikle Bana Uygun Değil” seçenekleri sunulmuştur. Buradan hareketle ankete katılanların yaşadığı kötü tecrübe nedeniyle Allah’a sığınma tutumları öğrenilmek istenmiştir.

Kul Hakkına Özen Gösterme Tercihi: Ankete katılanların kul hakkına özen gösterenlerle ilgili bilgi almak amacıyla araştırmaya katılan deneklere, “Kul hakkına girmekten çekinirim.” önermesi verilmiş ve “Kesinlikle Bana Uygun”, “Bana Uygun”, “Kararsızım”, “Bana Uygun Değil”, “Kesinlikle Bana Uygun Değil” seçenekleri sunulmuştur. Buradan hareketle ankete katılanların kul hakkına özen gösterme tercihleri öğrenilmek istenmiştir.

Günahkârlık-1: Tutumu: Ankete katılanların günahkârlık ile ilgili tutumunu öğrenmek amacıyla “Günahkâr olduğum için mutlaka cezalandırılacağım.” önermesi verilmiş ve “Hiç Katılmıyorum”, “Çok Az Katılıyorum”, “Biraz Katılıyorum”, “Oldukça Katılıyorum”, “Tamamen Katılıyorum” seçenekleri sunulmuştur. Buradan hareketle ankete katılanların günahkârlıkla ilgili düşüncesi öğrenilmek istenmiştir.

Günahkârlık-2: Tutumu: Ankete katılanların günahkârlık ile ilgili tutumunu öğrenmek amacıyla “Çok eskiden işlemiş ve pişman olmuş olsam da, işlediğim günah sık sık aklıma gelir ve bana acı verir.” önermesi verilmiş ve “Hiç Katılmıyorum”, “Çok Az Katılıyorum”, “Biraz Katılıyorum”, “Oldukça Katılıyorum”, “Tamamen

Katılıyorum” seçenekleri sunulmuştur. Buradan hareketle ankete katılanların günahkârlıkla ilgili düşüncesi öğrenilmek istenmiştir.

Günahkârlık-3: Tutumu: Ankete katılanların günahkârlık ile ilgili tutumunu öğrenmek amacıyla “Sık sık keşke o günahları hiç işlemeseydim diyerek üzülüyorum.” önermesi verilmiş ve “Hiç Katılmıyorum”, “Çok Az Katılıyorum”, “Biraz Katılıyorum”, “Oldukça Katılıyorum”, “Tamamen Katılıyorum” seçenekleri sunulmuştur. Buradan hareketle ankete katılanların günahkârlıkla ilgili düşüncesi öğrenilmek istenmiştir.

Günahkârlık-4: Tutumu: Ankete katılanların günahkârlık ile ilgili tutumunu öğrenmek amacıyla “Sürekli keşke o an nefsimi uymasaydım diyorum.” önermesi verilmiş ve “Hiç Katılmıyorum”, “Çok Az Katılıyorum”, “Biraz Katılıyorum”, “Oldukça Katılıyorum”, “Tamamen Katılıyorum” seçenekleri sunulmuştur. Buradan hareketle ankete katılanların günahkârlıkla ilgili düşüncesi öğrenilmek istenmiştir.

4.3. Denenceler

Araştırmalarda, olaylar ya da değişkenler arasında var olduğu söylenen (kestirilen) ilişkiye, araştırma dilinde, ‘denence denir’. Bir başka ifade ile, denence (hipotez) denenen yargıdır (Karasar, 2012: 68). Bilimsel araştırmalarda denence (hipotez), kuram geliştirmenin ayrılmaz bir parçasıdır. Veriler sınanamaz, ilişkiler sınanabilir; sınanan “fikirlendir”, veriler değil. Bu da denence (hipotez) ile yapılır (Karasar, 2012: 68). Bu düşünceyle suçluluk duygusu ve günahkârlık düzeylerinin dindarlık eğilimleri ile ilişkisi konusunda araştırma sorusuna bağlı olarak oluşturulan alt problemlere göre denencelerimiz dört başlıkta ele alınmıştır:

A. Örneklemin Suçluluk Duygusu Düzeyi Sosyo-Demografik Değişkenlere Göre Farklaşmakta mıdır?

A1. İmam Hatip Lisesi öğrencilerinin diğer liselerde okuyan öğrencilere göre suçluluk düzeyleri daha yüksektir.

A2. Sınıf düzeyine göre, öğrencilerin sınıf düzeyi yükseldikçe suçluluk düzeyleri de düşer.

A3. Kızların suçluluk duygusu düzeyi erkeklerden daha yüksektir.

A4. Suçluluk duygusu düzeyi ile sosyo-ekonomik seviye arasında negatif bir ilişki vardır.

A5. Anne öğrenim düzeyi yükseldikçe suçluluk düzeyi düşer.

A6. Baba öğrenim düzeyi yükseldikçe suçluluk düzeyi düşer.

A7. Baba tutum algısı ile suçluluk düzeyi arasında anlamlı bir ilişki vardır.

B. Örneklemin Günahkârlık Duygusu Düzeyi Sosyo-Demografik Değişkenlere Göre Farklaşmakta mıdır?

B1. İmam Hatip Lisesi öğrencilerinin diğer liselerde okuyan öğrencilere göre günahkârlık duygusu düzeyi daha yüksektir.

B2. Kızların günahkârlık duygusu düzeyi erkeklerden daha yüksektir.

B3. Günahkârlık duygusu düzeyi ile sosyo-ekonomik seviye arasında negatif bir ilişki vardır.

B4. Ailede karar alma biçimi ile günahkârlık düzeyi arasında anlamlı bir ilişki vardır.

C. Dindarlık Tutumlarına Göre Suçluluk Duygusu Düzeyi Farklılaşmakta mıdır?

C1. Ailesi dindar olanların suçluluk düzeyi dindar olmayan ailelere göre daha yüksektir.

C2. Namaz ibadetini yerine getirenlerin suçluluk düzeyleri yerine getirmeyenlere göre daha yüksektir.

C3. Oruç ibadetini yerine getiren bireylerin suçluluk düzeyleri yerine getirmeyenlere göre daha yüksektir.

C4. Dua edenlerin suçluluk düzeyleri dua etmeyenlere göre daha yüksektir.

C5. Dinin gereği olarak tebsüm etmek gerektiğini düşünenlerin suçluluk düzeyi bu düşünceye katılmayanlara göre daha yüksektir.

C6. Dini günlere kutsallık atfetmek gerektiğini düşünenlerin suçluluk düzeyi bu düşünceye katılmayanlara göre daha yüksektir.

C7. Peygamberimizin sünnetinin uygulanması gerektiğini düşünenlerin suçluluk düzeyi bu düşünceye katılmayanlara göre daha yüksektir.

C8. Her işe besmeleyle başlayanların suçluluk düzeyi her işe besmeleyle başlamayanlara göre daha yüksektir.

C9. Dini sohbet dinlemek gerektiğini düşünenlerin suçluluk düzeyi bu düşünceye katılmayanlara göre daha yüksektir.

C10. Dini uyarıda bulunanların suçluluk düzeyi dini uyarıda bulunmayanlara göre daha yüksektir.

C11. Dini konular hakkında konuşanların suçluluk düzeyi dini konular hakkında konuşmayanlara göre daha yüksektir.

C12. Başa gelen iyi şeyler için şükredenlerin suçluluk düzeyi başa gelen iyi şeyler için şükretmeyenlere göre daha yüksektir.

C13. Yaşadığı kötü tecrübe nedeniyle Allah'a sığınma düşüncesine katılanların suçluluk düzeyi bu düşünceye katılmayanlara göre daha yüksektir.

C14. Kul hakkına özen gösterenlerin suçluluk düzeyi kul hakkına özen göstermeyenlere göre daha yüksektir.

D. Örneklemin Dindarlık Tutumlarıyla Günahkârlık Tutumu Arasındaki İlişkiye Yönelik Bulguların Tartışılması

D1. Oruç ibadetini yerine getiren bireylerin yerine getirmeyenlere göre günahkârlık (1) duygusu daha fazladır.

D2. Dua edenlerin dua etmeyenlere göre günahkârlık (2) duygusu daha fazladır.

D3. Dua edenlerin dua etmeyenlere göre günahkârlık (4) duygusu daha fazladır.

D4. Nafile namaz kılanların nafile namaz kılmayanlara göre günahkârlık (3) duygusu daha fazladır.

D5. Nafile namaz kılanların nafile namaz kılmayanlara göre günahkârlık (4) duygusu daha fazladır.

D6. Peygamberimizin sünnetinin uygulanması gerektiğini düşünenlerin bu düşünceye katılmayanlara göre günahkârlık (2) duygusu daha fazladır.

D7. Peygamberimizin sünnetinin uygulanması gerektiğini düşünenlerin bu düşünceye katılmayanlara göre günahkârlık (4) duygusu daha fazladır.

D8. Yaşadığı kötü tecrübe nedeniyle Allah'a sığınma düşüncesine katılanların bu düşünceye katılmayanlara göre günahkârlık (1) duygusu daha fazladır.

D9. Kul hakkına özen gösterenlerin kul hakkına özen göstermeyenlere göre günahkârlık (1) duygusu daha fazladır.

4.4. Evren ve Örneklem

Çalışmanın evreni Kahramanmaraş şehir merkezindeki Milli Eğitim Kurumuna bağlı okullarda öğrenim görmekte olan lise öğrencilerinden meydana gelmektedir. Örneklemi ise, Hacı Mehmet Kalay İmam Hatip Lisesi, Kahramanmaraş İmam Hatip Lisesi, Simya Koleji, İbrahim Çalık Anadolu Lisesi ve Süleyman Demirel Fen Lisesi öğrencilerinden tesadüfi yöntem ile seçilmiş 500 kişiden oluşmaktadır¹. Araştırmaya katılanların 244 kız (%48,8), 248'i (%51,2) erkektir. Bunlardan 105'i (% 21,0) Hacı Mehmet Kalay İmam Hatip Lisesi, 107'si (% 21,4) Kahramanmaraş İmam Hatip Lisesi, 96'sı (% 19,2) Simya Koleji, 89'u (% 17,8) İbrahim Çalık Anadolu Lisesi ve 103'ü (% 20,6) Süleyman Demirel Fen Lisesi'ndendir.¹

4.5. Saha Çalışmasının Uygulanması ve İstatistiksel İşlemler

Araştırmanın verilerini toplamak amacıyla Suçluluk-Utanç Ölçeği ile Kişisel Bilgi Anketi ve Günahkârlık Duygusu Ölçeği (GDÖ) kullanılmıştır (EK-1). Uygulama Ekim-2018'de gerçekleştirilmiştir. Bir anket formunun doldurulma süresi ortalama olarak 20-25 dakika arasında gerçekleşmiştir. Anket formları Hacı Mehmet Kalay İmam Hatip Lisesi, Kahramanmaraş İmam Hatip Lisesi, Simya Koleji, İbrahim Çalık Anadolu Lisesi ve Süleyman Demirel Fen Lisesi öğrencilerine yüz yüze görüşülerek, anketör yardımı alınmadan doldurulmuştur ve 550 adet anket örnekleme uygulanmıştır. Ancak özensiz ve eksik doldurma vb. nedenlerle anketlerden 50'si çıkarılmış ve 500 anket istatistiksel analize dâhil edilmiştir. Tezde anket tekniği kullanılmış, örnekleme yer alan lise okullarının sınıfları 9, 10, 11. sınıflardan rastgele yöntemle belirlenmiştir. Ankette öğrencilere yöneltilen dindarlık soruları Şekkeli (2019) tarafından, suçluluk ölçeği Nesrin H. Şahin ve Nail Şahin (1992) tarafından, ve günahkârlık ölçeği Ö. Güler (2007) tarafından geliştirilmiştir.

4.6. Kişisel Bilgi Formu

Bu form ile katılımcıların okulu, sınıfı, cinsiyeti, yaşı, ailesinin gelir durumu, anne ve babasının eğitim düzeyi, anne ve babasının mesleği, anne ve babasının birlikteliği, anne ve baba tutum algısı, aile karar, baskı, fiziksel görünüş, dindarlık düzeyine ilişkin sorular sorulmuştur. Etik kurallar ve gerçekçi cevap alabilmek amacıyla araştırma sırasında öğrencilere kimlik bilgilerini içeren sorular yöneltilmemiştir.

4.7. Suçluluk–Utanç Ölçeği (SUTÖ)

Araştırmada suçluluk düzeyini ölçmek için 1992 yılında Nesrin H. Şahin ve Nail Şahin tarafından geliştirilen Suçluluk ve Utanç Ölçeği (SUTÖ) kullanılmıştır. Ölçek verileri, alt, orta ve üst olmak üzere üç sosyo-ekonomik düzeyden 263 kız, 277 erkek toplam 540 lise ve üniversite öğrencisinden elde edilmiştir. Ölçek, iki ön çalışma ve bir ana çalışma sonucu ortaya çıkarılmıştır. Birinci pilot çalışmada, Johnson ve Noel'in Dimensions of Conscience Questionnaire'i oluşturan 28 madde ve iki açık uçlu soru 100

¹2017-2018 Stratejik Planına göre, Kahramanmaraş On ikişubat ve Dulkadiroğlu ilçelerindeki Öğrenci Sayısı: 49912'dir. Kahramanmaraş 2018.

öğrenciye uygulanmıştır. Bu uygulama sonucu elde edilen verilerden kişilerin suçluluk ya da utanç duyguları yaşadıkları ve en sıklıkla belirtilen 36 durum alınmıştır. İkinci pilot çalışmada ölçek, 311 kişiye uygulanmıştır. Frekans sayımı sonrasında, suçluluk ya da utanç boyutunda oransal olarak daha fazla işaretlenmiş maddeler seçilerek, bu kez derecelendirilmiş 24 maddelik ölçek geliştirilmiştir. Bu 24 maddeden 12'si suçluluk ölçeğini oluşturmaktadır (Özer, 2011: 35-36). Anketin hazırlanmasında kullanılan Suçluluk ve Utanç Ölçeği (SUTÖ) 24 maddeden oluşmaktadır. Ölçeğin Cronbach Alfa değeri suçluluk alt ölçeği için 0.81, utanç alt ölçeği için 0.80 olarak bulunmuştur (Sıgırdı vd., 2010: 78). Bu çalışmada ise Cronbach Alfa değeri 0,825 olarak gerçekleşmiştir. Ölçme araçlarından elde edilen veriler SPSS 24. paket programı ile analiz edilmiştir.

4.8. Günahkarlık Duygusu Ölçeği (GDÖ)

Bireylerin günahkarlık duygusunu ölçmek amacı ile Ö. Güler (2006) tarafından geliştirilen Günahkarlık Duygusu Ölçeği (GDÖ) kullanılmıştır. Bu ölçek ile bireyin günahkarlık duygusunu ölçmek amaçlanmıştır. Bunun için önce, 50 ifadeden oluşan bir madde havuzu hazırlanmış ve Tanrı inancına sahip olan 212 (118; %55,7 kız, 94; %44,3 erkek) ($X=36,29$) gönüllü katılımcıya uygulanmıştır. Bu uygulamada elde edilen verilere asıl ölçeği oluşturmak için korelasyona dayalı madde analizi uygulanmıştır. GDÖ, 26 madde ile geçerlik ve güvenirlik analizi için hazır hale getirilmiştir. İkinci pilot çalışmada 26 maddelik ölçek; Beck Umutsuzluk Ölçeği (BUÖ) ve Otomatik Düşünceler Ölçeği (ODÖ) ile birlikte 512 kişilik örnekleme uygulanmış ve Pearson korelasyon, test-yarım test, Cronbach-alpha, faktör analizi yöntemleri ile güvenirliğe ilişkin sonuçlar elde edilmiştir. Katılımcıların 272'si (%52,7) kadın, 244'ü (%47,3) erkektir ve tüm grubun yaş ortalaması 30,36'dır ($S=12,13$; $Ranj=1568$). Ölçekte bulunan 6 madde, madde toplam puan korelasyonu ,40'ın altında kaldığı için ölçekten çıkarılmış böylece ölçek 20 maddeye indirilmiştir. Yapılan faktör analizi sonucunda GDÖ'nün 3 faktörden oluştuğu belirlenmiştir. 20 maddelik ölçeğin güvenirlik katsayısı Cronbach Alpha= ,90 bulunmuştur. GDÖ, BUÖ ile ,40; ODÖ ile ,59 korelasyon göstermiştir ($p<,01$). İki yarım test yöntemi ile elde edilen güvenirlik katsayısı ,84 olarak bulunmuştur. Ölçekten alınan puan olarak en yüksek ve en düşük %27 ($N:140$) lik gruplar üzerinde yapılan analizde tüm maddelerin madde ayırt edicilik gücünün yüksek olduğu gözlenmiştir. Temel bileşenler tekniği ile özdeğeri 1'in üzerinde olan ve toplam varyansın %51,7'sini açıklayan 3 faktör elde edilmiştir. 1. faktör için "Aşırı Pişmanlık-" (1,2,3,4,5,6,7,11,12. maddeler), 2. faktör için "Kendini Cezalandırma" (13,15,16,19 ve 20. maddeler) ve 3. faktör için "Ceza Beklentisi" (8,9,10,14,17 ve 18. maddeler) boyutlarını ölçtüğüne karar verilmiştir. Puanlama: Ölçekteki her madde 1 ile 5 arası puanlanır. Ölçekten alınacak en yüksek puan 100, en düşük puan ise 20'dir. Ölçekten alınan yüksek puanlar günahkarlık duygusunun olumsuz işlevini (olumsuz günahkarlık algısını) göstermektedir. Çalışmada Günahkarlık Duygusu Ölçeğinin Cronbach Alpha güvenirlik katsayısı ,92 ($N:536$) olarak bulunmuştur. (Ö. Güler, 2007: 119-121). Bu çalışmada ise Cronbach Alfa değeri 0,917 olarak gerçekleşmiştir.

4.9. Dindarlık Eğilimi

Ankette örneklemin dindarlık eğilimini belirlemeye yönelik 24 soru (12'ten 35'e kadar olan sorular) yöneltilmiştir. İstatistiksel anlamlılığa ulaşanlar analize konu edilmiştir. Soruların belirlenmesinde temel olarak yapılan ibadetler ve günlük hayatın seyrinde yapılan ibadetler esas alınmıştır. Belirlenen sorular birincil unsurlar ve ikincil

unsurlar olarak iki grup şeklinde oluşturulmuştur. Birincil grup içerisinde yer alan aile dindarlık durumuyla ilgili tutum, namaz kılma tutum, oruç tutma tutum, dua etme ibadetlerini yerine getirmeyi soran dört soru bulunmaktadır. İkincil grup içerisinde ise dinin gereği olarak tebessüm etme ile ilgili tutum, nafile namaz kılma tutum, dini günleri önemseme tutum, Peygamberimizin davranışlarına uyma tutum, her işe besmeleyle başlama tutum, dini sohbet dinleme tutum, dini uyarıda bulunma tutum, dini konularda konuşma tutum, yaşadığı iyi tecrübelerde şükretme tutum, Allah'a sığınma tutum, kul hakkını önemseme tutum şeklinde kavramsallaştırılabilir. İkincil soru grubunda 11 soru bulunmaktadır.

4.10. Verilerin Analizi

Anket verilerinin hem girilmesinde hem de verilerin istatistiksel tekniklerle analiz edilmesinde SPSS (24.0) programı kullanılmıştır. İstatistiksel analizde katılımcıların suçluluk duygusu puan ortalamaları (Xsd) ve standart sapmaları (Ssd) günahkârlık düzeyi puan ortalamaları (Xg) ve standart sapmaları (Sg) hesaplanmıştır. Veriler çözümlenirken; yüzde (%), frekans dağılımı, kıkare, Varyans Analizi (Tek Yönlü ANOVA) ve T-Testinden yararlanılmıştır. Değişkenlerin hem olgusal özellikleri hem de demografik durum verilerinde frekans ve yüzdeler oranlar kullanılmış ve sonuçlar tabloda gösterilmiştir. Değişkenler suçluluk, günahkârlık düzeyine ve yine suçluluk, günahkârlık düzeyinin dindarlık tutumlarıyla ilişkisine Varyans Analizi (Tek Yönlü ANOVA) ile bakılmıştır. Varyans analizi sonucu önemli bulunan ortalamalar arasındaki farkın hangi gruplar arasında önemli olduğunun belirlenmesinde Post-Hoc (Scheffe, Tukey ve LSD) testleri kullanılmıştır. Veriler test edilirken genellikle istatistiksel olarak anlamlılık düzeyine ulaşanlar tablo olarak verilmiştir. Hipotezlerin test edilmesinde önemlilik düzeyi “.05” olarak alınmıştır.

5. BULGULAR VE YORUMLAR

Araştırmada kullanılan bilgi toplama araçlarından elde edilen veriler bağımsız değişkenlere uygun olarak tablolarda verilmiş ve daha sonra bulgular yorumlanmıştır. Tablolarda belirtilen yüzdeler oranlar, belirtilen kategori içindeki örneklem grubuna göre değerlendirilmektedir.

5.1. Örneklem Demografik Özelliklerine Göre Betimsel Dağılım

Bu kısımda demografik değişkenlere göre örneklem dağılımı ele alınmaktadır.

Tablo 5. 1. Katılımcıların Demografik Özelliklerine Göre Betimsel Dağılım

		f	%	
1.	Okul Türleri	Hacı Mehmet Kalay İ.H.L	105	21,0
		Kahramanmaraş İ.H.L	107	21,4
		Simya Koleji	96	19,2
		İbrahim Çalık Anadolu Lisesi	89	17,8
		Süleyman Demirel Fen Lisesi	103	20,6
		Toplam	500	100,0
		Erkek	244	48,8
2.	Cinsiyet	Kız	256	51,2
		Toplam	500	100,0
3.	Sınıf Türü	9. sınıf	170	34,0
		10. sınıf	169	33,8
		11.Sınıf	161	32,2
		Topla	500	100,0

Tablo 5.1’de araştırmaya katılanların bir takım olgusal nitelikleri gösterilmektedir. Buna göre katılımcıların %21’i (n: 105) Hacı Mehmet Kalay İ.H.L, %21,4’ü (n: 107) Kahramanmaraş İ.H.L, %19,2’si (n: 96) Simya Koleji, %17,8’i (n: 89) İbrahim Çalık Anadolu Lisesi ve % 20,6’sı (n: 103) Süleyman Demirel Fen Lisesi şeklindedir. Örneklem %48,8’i (n: 244) erkek ve %51,2’si (n: 256) kız olarak görülmektedir. Katılımcıların %34’ü (n: 170) 9. sınıfta, %33,8’i (n: 169) 10. sınıfta, %32,2’si (n: 161) 11. sınıfta yer almaktadır.

5.2. Sosyo-Demografik Değişikliklere Göre Suçluluk-Utanç Düzeyleri

Bu bölümde örneklem kategorik değişkenler ve kanaat sorularına göre dağılımı yer almaktadır. Ayrıca örneklem sosyo-demografik değişkenler; okul, sınıf, cinsiyet, sosyo-ekonomik düzey, anne öğrenim, baba öğrenim, baba tutum algısı değişkenlerine göre suçluluk-utanç düzeyi ele alınmış ve sosyo-demografik değişkenler suçluluk-utanç düzeyi ilişkisinde istatistiksel olarak anlamlılık seviyesine ulaşmış olan analizler ayrı ayrı tablo olarak verilmiştir.

5.2.1. Okul Türüne Göre Suçluluk-Utanç Düzeyleri

Tablo 5. 2. Okul Türüne Göre Suçluluk-Utanç Düzeyleri (Tek Yönlü Anova)

No	Okul Türü	N	%	Xsu	Ssu	Scheffe
1	Hacı Mehmet Kalay İ.H.L	105	21,0	103,2667	12,30718	
2	Kahramanmaraş İ.H.L	107	21,4	91,8598	14,16643	
3	Simya Koleji	96	19,2	84,8333	19,31984	1/2,3,4,5
4	İbrahim Çalık Anadolu Lisesi	89	17,8	89,9551	18,53186	2/3
5	Süleyman Demirel Fen Lisesi	103	20,6	88,7476	15,86198	
	Toplam	500	100,0	91,9260	17,22713	
		SDsu= 4/495	Fsu= 19,011	p= .000	p<.05	

Tablo 5.2 örneklemin okul türüne göre suçluluk-utanç düzeyini göstermektedir. Buna göre Hacı Mehmet Kalay İ.H.L öğrencilerinin puan ortalaması 103.26, Kahramanmaraş İ.H.L öğrencilerinin puan ortalaması 91.85, Simya Koleji öğrencilerinin puan ortalaması 84.83, İbrahim Çalık Anadolu Lisesi öğrencilerinin puan ortalaması 89.95 ve Süleyman Demirel Fen Lisesi öğrencilerinin puan ortalaması 88.74'dür. Tek yönlü varyans (Anova) analizinde istatistiksel anlamda bir farklılaşma bulunmuştur ($p<.05$). Post-Hoc (Scheffe) ise bu durumun, Hacı Mehmet Kalay İ.H.L öğrencileri (1. Grup) ile Kahramanmaraş İ.H.L (2. Grup), Simya Koleji (3. Grup), İbrahim Çalık Anadolu Lisesi (4. Grup) Süleyman Demirel Fen Lisesi (5. Grup) arasındaki ilişkiden kaynaklandığını göstermektedir. Buna göre Hacı Mehmet Kalay İ.H.L (1. Grup) ve Kahramanmaraş İ.H.L (2. Grup)'den olan öğrencilerin Suçluluk-Utanç düzeyleri ortalamasının diğer okullara oranla daha yüksek olduğu gözlenmektedir.

5.2.2. Sınıf Seviyelerine Göre Suçluluk-Utanç Düzeyleri

Tablo 5.3. Sınıf Seviyelerine Göre Suçluluk-Utanç Düzeyleri (Tek Yönlü Anova)

No	Sınıf Türü	N	%	Xsu	Ssu
1	9. sınıf	170	34,0	93,2588	18,87621
2	10. sınıf	169	33,8	91,9290	15,91928
3	11.Sınıf	161	32,2	90,5155	16,71007
	Toplam	500	100,0	91,9260	17,22713
		SDsu= 2/497	Fsu=1,049	p= .351	p>.05

Örneklemin sınıf düzeyine göre dağılımı Tablo 5.3'de görüldüğü gibi şekillenmiştir. Sınıf düzeyinin suçluluk-utanç duygusunun gelişimini etkilemesi

beklenebilir. Çünkü hem kronolojik yaşı ilerleyen, hem olgunlaşan hem de kültürel bilgi birikimi artan gencin suçluluk-utanç algısı da değişecektir. Buna göre sınıf düzeyine göre suçluluk-utanç puan ortalamaları incelendiğinde 9. Sınıfların 93.25, 10. sınıfların, 91.92, 11. sınıfların 90.51 olarak gerçekleştiği görülmektedir. Sınıf düzeyleri arasında suçluluk-utanç puan ortalamaları açısından farklılıklar olsa da Tek Yönlü Varyans Analizinde (ANOVA) istatistiksel anlamda bir farklılaşma bulunamamıştır ($p>.05$). Hem kronolojik yaşı ilerleyen hem olgunlaşan hem de kültürel bilgi birikimi artan gencin suçluluk duygusu düzeyinin değişmesi beklenebilir. Sınıf düzeyi arasında suçluluk duygusu düzeyi puan ortalamaları açısından farklılıklar olsa da istatistiksel anlamda bir farklılaşma bulunamamıştır Ancak sınıf düzeyi azaldıkça suçluluk-utanç düzeyleri biraz daha artmaktadır. Buna göre en yüksek suçluluk-utanç düzeyi puanının 9. Sınıf öğrencilerine ait olduğu görülmektedir. Dolayısıyla sınıf düzeyi azaldıkça suçluluk-utanç düzeyleri biraz daha artmaktadır.

5.2.3. Cinsiyete Göre Suçluluk-Utanç Düzeyleri

Tablo 5.4. Cinsiyete Göre Suçluluk-Utanç Düzeyleri (T-Testi)

No	Cinsiyet	N	%	Xsu	Ssu
1	Erkek	244	48,8	86,7254	17,23125
2	Kız	256	51,2	96,8828	15,72440
	Toplam	500	100,0	91,8041	16,477825
		SDsu= 498	Fsu=7,248	p= .007	p<.05

Tablo 5.4 cinsiyete göre suçluluk-utanç düzeyini göstermektedir. Buna göre erkeklerin suçluluk-utanç puan ortalaması 86.72, ve kızların ortalaması 96.88 olup T-Test analizi sonucunda istatistiksel anlamda bir farklılaşma bulunmuştur ($p<.05$). Buna göre kızların suçluluk-utanç puan ortalaması, erkeklere göre daha yüksektir. Cinsiyete göre suçluluk-utanç puan düzeyi puan ortalamaları önemlilik seviyesine ulaşmıştır.

5.2.4. Sosyo-Ekonomik Düzeye Göre Suçluluk-Utanç Düzeyleri

Tablo 5.5. Sosyo-Ekonomik Düzeye Göre Suçluluk-Utanç Düzeyleri (Tek Yönlü Anova)

No	Sosyo-Ekonomik Düzey	N	%	Xsu	Ssu	Scheffe
1	1000-2000 TL	137	27,4	96,9562	15,66462	
2	2000-3000 TL	115	23,0	91,4696	17,73999	
3	3000-4000TL	89	17,8	92,4157	16,78934	
4	4000-5000TL	53	10,6	89,5472	14,32664	1/5
5	5000 TL ve üzeri	106	21,2	86,6981	18,68392	
	Toplam	500	100,0	91,9260	17,22713	
		SDsu= 4/495	Fsu= 5,872	p=.000	p<.05	

Tablo 5.5 sosyo-ekonomik düzeye göre suçluluk-utanç düzeyini yansıtmaktadır. Örneklem sosyo-ekonomik düzeyin miktarı sorulmuş, buna göre '1000-2000 TL'

diyenlerin oranı % 27.4 (n: 137), '2000-3000 TL' diyenlerin oranı % 23 (n: 115), '3000-4000 TL' diyenlerin oranı % 17.8 (n: 89), '4000-5000 TL' diyenlerin oranı % 10.6 (n: 53), '5000 TL ve üzeri' diyenlerin oranı %21.2 (n:106)'dir. Katılımcıların çoğunluğunun (%27.4) '1000-2000 TL' seçeneğini işaretlediği görülmektedir. Buna göre; '1000-2000 TL' diyenlerin dürüst davranış eğilimi puan ortalamaları 96.95, '2000-3000 TL' diyenlerin ortalaması 91.46, '3000-4000 TL' diyenlerin ortalaması 92.41, '4000-5000' diyenlerin ortalaması 89.54, '5000 TL ve üzeri' diyenlerin ortalaması 86.69 olarak gerçekleşmiştir. Bu sonuçlara göre Tek Yönlü Varyans Analizinde (ANOVA) de istatistiksel anlamda bir farklılaşma bulunmuştur ($p<.05$). Post-Hoc (Scheffe) ise bu durumun, '1000-2000 TL' (1. Grup) ile '5000 TL ve üzeri'(5. Grup) seçeneğini işaretleyen katılımcılar arasındaki ilişkiden kaynaklandığını göstermektedir. Buna göre ailesinin sosyo-ekonomik düzeyi 1000-2000 TL olan katılımcıların suçluluk-utanç düzeyi ortalamasının diğer katılımcılara oranla daha yüksek olduğu gözlenmektedir. Sosyo-ekonomik düzeyin, araştırma değişkenleri üzerinde anlamlı seviyede farklılık yarattığı tespit edilmiştir. Buna göre sosyo-ekonomik duruma göre suçluluk puanları karşılaştırılmış ve ekonomik durumu çok iyi ve iyi olanların, ekonomik durumu çok kötü, kötü ve orta olanlara göre suçluluk puanlarının daha yüksek olduğu bulunmuştur. Yine ekonomik durumu çok kötü olan bireylerin ekonomik durumu çok yüksek olanlara göre suçluluk duygularının çok daha yüksek olduğu gözlenmektedir. Araştırma bulgularına göre maddi açıdan refah düzeyinde olmayan ailelerde suçluluk düzeyinin yüksek olduğu gözlemlenmiştir.

5.2.5. Anne Öğrenimin Durumuna Göre Suçluluk-Utanç Düzeyleri

Tablo 5.6. Anne Öğrenim Durumuna Göre Suçluluk-Utanç Düzeyleri (Annelerin Öğrenim Durumunu Belirtiniz.) (Tek Yönlü Anova)

No	Öğrenim Durumu	N	%	Xsu	Ssu	Scheffe
1	Okuryazar değil	42	8,4	96,2857	15,42296	
2	Okuryazar	15	3,0	96,8000	16,46728	
3	İlkokul mezunu	154	30,8	94,7338	16,15774	
4	Ortaokul mezunu	110	22,0	91,9364	17,90560	1/7
5	Lise mezunu	90	18,0	89,5111	17,70878	3/7
6	Üniversite mezunu	81	16,2	88,0864	15,85891	
7	Master/Doktora	8	1,6	71,7500	24,71408	
	Toplam	500	100,0	91,9260	17,22713	
		SDsu=6/493	Fsu= 4,288	p=.000	p<.05	

Tablo 5.6 araştırmaya katılanların anne eğitim durumuna göre dağılımını göstermektedir. Örneklem anne eğitimi açısından değerlendirildiğinde; annesi okuma-yazma bilmeyenlerin oranı % 8.4 (n: 42), annesi okur-yazar olanların oranı % 3 (n: 15), ilkokul mezunu olanların oranı % 30.8 (n: 154), annesi ortaokul mezunu olanların oranı %22 (n: 110), annesi lise mezunu olanların oranı %18 (n: 90) annesi üniversite mezunu olanların oranı % 16.2 (n: 81) ve annesi master/doktora mezunu olanların oranı %1.6 (n: 8) olarak gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Katılımcıların çoğunluğunun (% 30.8) ilkokul mezunu bir anne tarafından yetiştirildiği görülmektedir. Buna göre; annesi okuryazar

olmayan katılımcıların suçluluk-utanç düzeyi puan ortalaması 96.28, annesi okuryazar olanların ortalaması 96.80, annesi ilkokul mezunu olanların ortalaması 94.73, annesi ortaokul mezunu olanların ortalaması 91.93, annesi lise mezunu olanların 89.51, annesi üniversite mezunu olanların 88.08, annesi master/doktora mezunu olanların oranı 71.75 olarak gerçekleşmiştir. . Bu sonuçlara göre Tek Yönlü Varyans Analizinde (ANOVA) de istatistiksel anlamda bir farklılaşma bulunmuştur ($p<.05$). Post-Hoc (Scheffe) ise bu durumun; annesi okuryazar olmayan katılımcılar (1. Grup) ile annesi master/doktora mezunu (7. Grup) olan katılımcılar ve annesi ilkokul mezunu olan katılımcılar (3. Grup) ile annesi master/doktora mezunu (7. Grup) olan katılımcılar arasındaki ilişkiden kaynaklandığını göstermektedir. Buna göre annesi sadece okur- yazar olan ve okuryazar olmayan katılımcıların suçluluk-utanç ortalamasının diğer katılımcılara oranla daha yüksek olduğu gözlenmektedir. En yüksek suçluluk düzeyi puanı annesi sadece okuryazar olan öğrencilerin puanını olurken en düşük suçluluk düzeyi puanı ise annesi master/doktora mezunu olan öğrencilerin puanı olduğu görülmektedir.

5.2.6. Baba Öğrenim Durumuna Göre Suçluluk-Utanç Düzeyleri

Tablo 5. 7. Baba Öğrenim Durumuna Göre Suçluluk-Utanç Düzeyleri (Babanızın Öğrenim Durumunu Belirtiniz) (Tek Yönlü Anova)

No	Öğrenim Durumu	N	%	Xsu	Ssu	Scheffe
1	Okuryazar değil	7	1,4	99,4286	14,62711	
2	Okuryazar	5	1,0	79,0000	12,94218	
3	İlkokul mezunu	126	25,2	96,2460	16,61069	
4	Ortaokul mezunu	92	18,4	94,8587	17,22034	
5	Lise mezunu	116	23,2	91,6121	16,99349	
6	Üniversite mezunu	130	26,0	87,7692	16,38185	3/6,7
7	Master/Doktora	24	4,8	82,5417	18,75466	
	Toplam	500	100,0	91,9260	17,22713	
		SDsu=6/493	Fsu= 5,156	p=.000	p<.05	

Tablo 5.7 araştırmaya katılanların baba eğitim durumuna göre dağılımını göstermektedir. Örneklem baba eğitimi açısından değerlendirildiğinde; babası okuma-yazma bilmeyenlerin oranı % 1.4 (n: 7), babası okur-yazar olanların oranı % 1 (n: 5), babası ilkokul mezunu olanların oranı % 25.2 (n: 126), babası ortaokul mezunu olanların oranı %18.4 (n: 92), babası lise mezunu olanların oranı %23.2 (n: 116), babası üniversite mezunu olanların oranı % 26 (n: 130) ve babası master/doktora mezunu olanların oranı %4.8 (n: 24) olarak gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Katılımcıların çoğunluğunun (% 26) i üniversite mezunu bir baba tarafından yetiştirildiği görülmektedir. Buna göre; babası okuryazar olmayan öğrencilerin suçluluk-utanç puan ortalaması 99.42, babası okuryazar olanların ortalaması 79, babası ilkokul mezunu olanların ortalaması 96.24, babası ortaokul mezunu olanların ortalaması 94.85, babası lise mezunu olanların 91.61, babası üniversite mezunu olanların 87.76, babası master/doktora mezunu olanların 82.54 olarak gerçekleşmiştir. Tek Yönlü Varyans Analizinde (ANOVA) istatistiksel anlamda bir farklılaşma bulunmuştur ($p<.05$). Post-Hoc (Scheffe) ise bu durumun; babası ilkokul mezunu katılımcılar (3. Grup) ve babası üniversite mezunu (6. Grup) ile babası master/doktora mezunu (7. Grup) olan katılımcılar arasındaki ilişkiden kaynaklandığını göstermektedir. Buna göre babası ilkokul mezunu olan ve babası okuryazar olmayan katılımcıların babası üniversite mezunu ve master/doktora mezunu olan katılımcıların suçluluk-utanç ortalamasının babası üniversite mezunu ve master/doktora mezunu olan katılımcılara oranla daha

yüksek olduğu gözlenmektedir. Baba öğrenim düzeyi azaldıkça suçluluk düzeyinde bir artış söz konusudur.

5.2.7. Baba Tutum Algısına Göre Suçluluk-Utanç Düzeyleri

Tablo 5. 8. Baba Tutum Algısına Göre Suçluluk-Utanç Düzeyleri (Anne-Babanızın genel olarak size karşı tutumu: baba tutum) (Tek Yönlü Anova)

No	Baba-tutum	N	%	Xsu	Ssu	Scheffe
1	Otoriter	118	23,6	90,8220	17,54488	
2	İlgisiz	28	5,6	82,4643	16,66774	
3	Demokratik	354	70,8	93,0424	16,95540	2/3
4	Toplam	500	100,0	91,9260	17,22713	
		SDg=2/497	Fg= 5,299	p=.005	p<.05	

Tablo 5.8 babanın gence karşı tutumunu göstermektedir. Buna göre babaların 23.6'sı (n: 118) çocuklarına karşı otoriter ve % 5.6'sı (n: 28) ilgisizken katılımcıların % 70.8'inin (n: 354) babası demokratik tutum sergilemektedirler. Katılımcıların çoğunun babası demokratik bir tutum sergilemektedirler. Buna göre; babası otoriter olan katılımcıların suçluluk-utanç düzeyi puan ortalaması 90.82, babası ilgisiz olan katılımcıların suçluluk-utanç düzeyi puan ortalaması 82.46, babası demokratik olan katılımcıların suçluluk-utanç düzeyi puan ortalaması 93.04 olarak gerçekleşmiştir. Tek Yönlü Varyans Analizinde (ANOVA) de istatistiksel anlamda bir farklılaşma bulunmuştur (p<.05). Post-Hoc (Scheffe) ise bu durumun; babası ilgisiz olan katılımcılar (2. Grup) ile babası demokratik (3. Grup) olan katılımcılar arasındaki ilişkiyi kaynaklandığını göstermektedir. Buna göre babası demokratik olan katılımcıların suçluluk-utanç düzeyi ortalamasının diğer katılımcılara oranla daha yüksek olduğu gözlenmektedir.

5.3. Sosyo-Demografik Değişikliklere Göre Günahkârlık Düzeyleri

Bu kısımda örneklemin sosyo-demografik değişkenler ve kanaat sorularına göre dağılımı yer almaktadır. Ayrıca örneklemin okul, cinsiyet, sosyo-ekonomik düzey, aile de karar alma değişkenlerine göre günahkârlık düzeyi ele alınmış ve sosyo-demografik değişkenler günahkârlık düzeyi ilişkisinde istatistiksel olarak anlamlılık seviyesine ulaşmış olan analizler ayrı ayrı tablo olarak verilmiştir.

5.3.1. Okul Türüne Göre Günahkârlık Düzeyleri

Tablo 5. 9. Okul Türüne Göre Günahkârlık Düzeyleri (Tek Yönlü Anova)

No	Okul Türü	N	%	Xg	Sg	Scheffe
1	Hacı Mehmet Kalay İ.H.L	105	21,0	53,0476	16,88558	
2	Kahramanmaraş İ.H.L	107	21,4	52,6542	14,60557	
3	Simya Koleji	96	19,2	45,5833	17,74359	1/3,5
4	İbrahim Çalık Anadolu Lisesi	89	17,8	50,6742	17,55949	2/3,5
5	Süleyman Demirel Fen Lisesi	103	20,6	45,6214	13,90029	
	Toplam	500	100,0	49,5780	16,42033	
		SDg= 4/495	Fg= 5,302	p=.000	p<.05	

Tablo 5.9 örneklemin okul türüne göre günahkârlık düzeyini göstermektedir. Buna göre Hacı Mehmet Kalay İ.H.L öğrencilerinin puan ortalaması 53.04, Kahramanmaraş İ.H.L öğrencilerinin puan ortalaması 52.65, Simya Koleji öğrencilerinin puan ortalaması 45.58, İbrahim Çalık Anadolu Lisesi öğrencilerinin puan ortalaması 50.67 ve Süleyman Demirel Fen Lisesi öğrencilerinin puan ortalaması 45.62'dir. Tek yönlü varyans (Anova) analizinin de istatistiksel anlamda bir farklılaşma bulunmuştur ($p < .05$). Post-Hoc (Scheffe) ise bu durumun, Hacı Mehmet Kalay İ.H.L öğrencileri (1. Grup) ile Simya Koleji (3. Grup) ve Süleyman Demirel Fen Lisesi (5. Grup); Kahramanmaraş İ.H.L (2. Grup) ile Simya Koleji (3. Grup) ve Süleyman Demirel Fen Lisesi (5. Grup) arasındaki ilişkiden kaynaklandığını göstermektedir. Buna göre Hacı Mehmet Kalay İ.H.L (1. Grup) ve Kahramanmaraş İ.H.L (2. Grup)'den olan öğrencilerin günahkârlık düzeyleri ortalamasının diğer okullara oranla daha yüksek olduğu gözlenmektedir.

5.3.2. Cinsiyete Göre Günahkârlık Düzeyleri

Tablo 5.10. Cinsiyete Göre Günahkârlık Düzeyleri (T-Testi)

No	Cinsiyet	N	%	Xg	Sg
1	Erkek	244	48,8	49,7746	15,15389
2	Kız	256	51,2	49,3906	17,57036
	Toplam	500	100,0	49,5826	16,362125
		SDg= 498	Fg=7,346	p=.007	p<.05

Tablo 5.10 cinsiyete göre günahkârlık düzeyini göstermektedir. Buna göre erkeklerin suçluluk-utanç puan ortalaması 49.77 ve kızların ortalaması 49.39 olup T-Test analizi sonucunda istatistiksel anlamda bir farklılaşmaya ulaşılamamıştır ($p < .05$). Cinsiyete göre günahkârlık düzeyi puan ortalamaları önemlilik seviyesine ulaşmamıştır. Ancak buna göre erkeklerin günahkârlık puan ortalaması, kızlara göre daha yüksektir.

5.3.3. Sosyo-Ekonomik Düzeye Göre Günahkârlık Düzeyleri

Tablo 5. 11. Sosyo-Ekonomik Düzeye Göre Günahkârlık Düzeyleri (Tek Yönlü Anova)

No	Sosyo-Ekonomik Düzey	N	%	Xg	Sg	LSD
1	1000-2000 TL	137	27,4	51,6788	16,00319	
2	2000-3000 TL	115	23,0	51,5739	16,83202	
3	3000-4000TL	89	17,8	46,0562	14,58000	1/3,5
4	4000-5000TL	53	10,6	50,4340	15,25742	2/3,5
5	5000 TL ve üzeri	106	21,2	47,2264	17,94504	
	Toplam	500	100,0	49,5780	16,42033	
		SDg= 4/495	Fg=2,622	p=.034	p<.05	

Tablo 5.11 sosyo-ekonomik düzeye göre günahkârlık düzeyini yansıtmaktadır. Örnekleme sosyo-ekonomik düzeyin miktarı sorulmuş, buna göre '1000-2000 TL' diyenlerin oranı % 27.4 (n: 137), '2000-3000 TL' diyenlerin oranı % 23 (n: 115), '3000-

4000 TL' diyenlerin oranı % 17.8 (n: 89), '4000-5000 TL' diyenlerin oranı % 10.6 (n: 53), '5000 TL ve üzeri' diyenlerin oranı %21.2 (n:106)'dir. Katılımcıların çoğunluğunun (%27.4) '1000-2000 TL' seçeneğini işaretlediği görülmektedir. Buna göre; '1000-2000 TL' günahkârlık düzeyi puan ortalamaları 51.67, '2000-3000 TL' diyenlerin ortalaması 51.57, '3000-4000 TL' diyenlerin ortalaması 46.05, '4000-5000' diyenlerin ortalaması 50.43, '5000 TL ve üzeri' diyenlerin ortalaması 47.22 olarak gerçekleşmiştir. Bu sonuçlara göre Tek Yönlü Varyans Analizinde (ANOVA) de istatistiksel anlamda bir farklılaşma bulunmuştur ($p<.05$). Post-Hoc (LSD) ise bu durumun, '1000-2000 TL' (1. Grup) ile '3000-4000 TL' (3. Grup) ve '5000 TL ve üzeri' (5. Grup) seçeneğini işaretleyen katılımcılar; '2000-3000 TL' (2. Grup) ile '3000-4000 TL' (3. Grup) ve '5000 TL ve üzeri' (5. Grup) seçeneğini işaretleyen katılımcılar arasındaki ilişkiyi kaynaklandığını göstermektedir. Buna göre ailesinin sosyo-ekonomik düzeyi 1000-2000 TL olan katılımcıların günahkârlık düzeyi ortalamasının diğer katılımcılara oranla daha yüksek olduğu gözlenmektedir. Buna göre ekonomik duruma göre günahkârlık puanları karşılaştırılmış ve ekonomik durumu çok kötü olan öğrencilerin günahkârlık düzeyi ortalamasının diğer katılımcılara oranla daha yüksek olduğu bulunmuştur. En yüksek puan çok kötü sosyo ekonomik düzeye sahip olan öğrenciler olurken kötü ekonomik düzeye sahip öğrencilerin puanı ise bir sonraki yüksek puandır. Araştırma verilerine göre orta düzey gelire sahip katılımcılarının en yüksek günahkârlık düzeyi puanı olduğu gözlenmektedir. Sosyo-ekonomik düzey azaldıkça günahkârlık düzeyi puanı da artmaktadır. Sosyo- ekonomik duruma göre suçluluk puanları karşılaştırılmış ve ekonomik durumu çok kötü ve kötü olan katılımcıların ekonomik durumu iyi ve çok iyi olan katılımcılara göre suçluluk düzeyinin daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Dolayısıyla maddi açıdan refah düzeyinde olmayan ailelerde günahkârlık düzeyinin yüksek olduğu tespit edilmiştir.

5.3.4. Aile Karar Durumuna Göre Günahkârlık Düzeyleri

Tablo 5. 12. Aile Karar Durumuna Göre Günahkârlık Düzeyleri (Ailenizde herkesi ilgilendiren kararlar nasıl alınır?) (Tek Yönlü Anova)

No	Ailede Karar Alma Durumu	N	%	Xg	Sg	Scheffe
1	Babam karar verir	61	12,2	55,8033	16,57591	
2	Annem karar verir	16	3,2	42,6250	14,59166	
3	Anne babam ortak karar verir	181	36,2	50,0387	16,11706	1/2,4
4	Ailede herkes söz sahibidir	242	48,4	48,1240	16,34944	
	Toplam	500	100,0	49,5780	16,42033	

SDg=3/496 Fg=4,659 p=.003 p<.05

Tablo 5.12 ailede herkesi ilgilendiren kararların alınma şekline göre günahkârlık düzeyini yansıtmaktadır. Örnekleme ailede herkesi ilgilendiren kararların nasıl alındığı sorulmuş, buna göre 'Babam karar verir' diyenlerin oranı % 12.2 (n: 61), 'Annem karar verir' diyenlerin oranı %3.2 (n: 16), 'Anne-babam ortak karar alırlar' diyenlerin oranı % 36.2 (n: 181), 'Ailede herkes söz sahibidir' diyenlerin oranı % 48.4 (n: 242)'dür. Katılımcıların çoğunluğunun (%48.4) 'Ailede herkes söz sahibidir.' seçeneğini işaretlediği görülmektedir. Yine anlamlı bir çoğunluk da (%36.2) 'Anne-babam ortak kararlar alır.' seçeneğini işaretlemiştir. Buna göre; 'Babam karar verir' diyenlerin

günahkârlık düzeyi ortalamaları 55.80, ‘Annem karar verir’ diyenlerin ortalaması 42.62, ‘Anne-babam ortak karar alırlar’ diyenlerin ortalaması 50.03, ‘Ailede herkes söz sahibidir’ diyenlerin ortalaması 48.12 olarak gerçekleşmiştir. Bu sonuçlara göre Tek Yönlü Varyans Analizinde (ANOVA) de istatistiksel anlamda bir farklılaşma bulunmuştur ($p<.05$). Post-Hoc (Scheffe) ise bu durumun, ‘Ailede babam karar verir.’ (1. Grup) ile ‘Annem karar verir’ (2. Grup) ve ‘Ailede herkes söz sahibidir’ (4. Grup) seçeneğini işaretleyen katılımcılar arasındaki ilişkiden kaynaklandığını göstermektedir. Buna göre ailede babam karar verir diye düşünen katılımcıların günahkârlık düzeyi ortalamasının diğer öğrencilere oranla daha yüksek olduğu gözlenmektedir. En yüksek puan ailede bir karar alınırken babam karar verir diyen öğrencilerin puanı olurken anne babanın ortak karar aldığı öğrencilerin puanı ise bir sonraki yüksek puandır.

5.4. Dindarlık Eğilimlerine Göre Suçluluk-Utanç Düzeyleri

Bu bölümde örneklemin dindarlığın temel ve ikincil bileşenlerinin dağılımı yer almaktadır. Ayrıca dindarlığın temel ve ikincil bileşenleriyle suçluluk düzeyi arasındaki ilişki incelenmiş ve sonuçlar tablolara yansıtılmıştır.

5.4.1. Aile Dindarlık Durumuna Göre Suçluluk-Utanç Düzeyleri

Tablo 5. 13. Aile Dindarlık Durumuna Göre Suçluluk-Utanç Düzeyleri (Ailenizin dindarlık düzeyi nedir?) (Tek Yönlü Anova)

No	Aile Dindarlık Düzeyi	N	%	Xsu	Ssu	Scheffe
1	Dindarlar	278	55,6	93,2446	15,69858	
2	Biraz dindarlar	128	25,6	89,4688	15,85711	1/4
3	Çok dindarlar	82	16,4	94,2439	20,62993	
4	Hiç dindar değililer	12	2,4	71,7500	24,92945	2/4
	Toplam	500	100,0	91,9260	17,22713	3/4
		SDsu=3/496	Fsu=7,690	p=.000	p<.05	

Tablo 5.13 aile dindarlık durumuna göre suçluluk-utanç düzeyini göstermektedir. Buna göre ailesini ‘dindar’ olarak tanımlayanların suçluluk ortalaması 93.24, ‘biraz dindar’ olarak tanımlayanların suçluluk ortalaması 89.46, ‘çok dindarlar’ şeklinde tanımlayanların suçluluk ortalaması 94.24, ‘hiç dindar değililer’ şeklinde ifade edenlerin suçluluk ortalaması ise 71.75 olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sonuçlara göre Tek Yönlü Varyans Analizinde (ANOVA) de istatistiksel anlamda bir farklılaşma bulunmuştur ($p<.05$). Post-Hoc (Scheffe) ise bu durumun ailesini ‘dindar’ olarak görenler (1.Grup) ile ‘hiç dindar’ olmadığını belirtenler (4. Grup) ; ailesini ‘biraz dindar’ olarak görenler (2.Grup) ile hiç dindar olmadığını belirtenler (4. Grup); ailesini ‘çok dindar’ olarak görenler (3.Grup) ile hiç dindar olmadığını belirtenler (4. Grup) arasındaki farklılıktan kaynaklandığını göstermektedir. Ailesini ‘dindar’ ve ‘çok dindar’ olarak değerlendirenlerin ‘biraz dindar’ ve dindar olmadığını değerlendirenlere göre daha yüksek puan aldığı görülmektedir. En yüksek suçluluk-utanç düzeyi eğilimi puan ortalamasının ailesini çok dindar olarak belirten katılımcıların puanı olduğu, en düşük suçluluk-utanç düzeyi eğilimi puan ortalamasının ise ailesini dindar olmadığını belirten katılımcıların puanı olduğu görülmektedir. Dolayısıyla ailedeki dindarlık düzeyi arttıkça suçluluk düzeyinin de arttığı gözlenmektedir.

5.4.2. Namaz Kılma Durumuna Göre Suçluluk-Utanç Düzeyleri

Tablo 5.14. Namaz Kılma Durumuna Göre Suçluluk-Utanç Düzeyleri (Beş vakit namazımı kılarım.) (Tek Yönlü Anova)

No	Namaz Kılma Durumu	N	%	Xsu	Ssu	Scheffe
1	Kesinlikle Bana Uygun	104	20,8	97,0481	15,89796	
2	Bana Uygun	169	33,8	94,4911	16,48055	1/3,4,5
3	Kararsızım	125	25,0	89,5920	15,96725	
4	Bana Uygun Değil	64	12,8	86,1875	16,80785	2/4,5
5	Kesinlikle Bana Uygun Değil	38	7,6	83,8421	21,99696	
	Toplam	500	100,0	91,9260	17,22713	
		SDsu= 4/495	Fsu= 8,114	p= .000	p<.05	

Tablo 5.14 namaz kılma durumuna göre suçluluk-utanç düzeyini göstermektedir. Örnekleme namaz kılma durumları ‘Beş vakit namaz kıyorum’ şeklinde sorulmuş, buna göre ‘Kesinlikle Bana Uygun’ diyenlerin oranı % 20.8 (n: 104), ‘Bana Uygun’ diyenlerin oranı % 33.8 (n: 169), ‘Kararsızım’ diyenlerin oranı % 25 (n: 125), ‘Bana Uygun Değil’ diyenlerin oranı % 12.8 (n: 64), ‘Kesinlikle Bana Uygun Değil’ diyenlerin oranı %7.6 (n:38)’dır. Katılımcıların çoğunluğunun (%33.8) “Bana Uygun” seçeneğini işaretlediği görülmektedir Buna göre; ‘Kesinlikle Bana Uygun’ diyenlerin suçluluk-utanç düzeyi puan ortalamaları 97.04, ‘Bana Uygun’ diyenlerin ortalaması 94.49, ‘Kararsızım’ diyenlerin ortalaması 89.59, ‘Bana Uygun Değil’ diyenlerin ortalaması 86.18, ‘Kesinlikle Bana Uygun Değil’ diyenlerin ortalaması 83.84 olarak gerçekleşmiştir. Bu sonuçlara göre Tek Yönlü Varyans Analizinde (ANOVA) istatistiksel anlamda bir farklılaşma bulunmuştur ($p>.05$). Post-Hoc (Scheffe) ise bu durumun ‘Kesinlikle Bana Uygun’ (1. Grup) diyen öğrenciler ile “Kararsızım” (3. Grup), “Bana Uygun Değil” (4. Grup) ve ‘Kesinlikle Bana Uygun Değil’ (5. Grup) diyen öğrenciler; “Bana Uygun” diyen öğrenciler (2. Grup), ile “Bana Uygun Değil” (4. Grup) ve “Kesinlikle Bana Uygun Değil” (5. Grup) diyen öğrenciler arasındaki farklılıktan kaynaklandığını göstermektedir. En yüksek suçluluk-utanç düzeyi puanının beş vakit namaz kılan öğrencilerin puanı olduğu en düşük suçluluk-utanç düzeyi puanın ise kesinlikle namaz bana uygun değil diyen öğrencilerin puanı olduğu görülmektedir. Netice itibariyle namaz kılma durumunun araştırma değişkenleri üzerinde anlamlı seviyede farklılık yarattığı tespit edilmiştir. Buna göre namaz kılan katılımcıların suçluluk-utanç düzeyinin daha yüksek olduğu görülmektedir.

5.4.3. Oruç Tutma Durumuna Göre Suçluluk-Utanç Düzeyleri

Tablo 5.15. Oruç Tutma Durumuna Göre Suçluluk-Utanç Düzeyleri (Ramazan oruçlarımı tutarım.) (Tek Yönlü Anova)

No	Oruç Tutma durumu	N	%	Xsu	Ssu	tukey
1	Kesinlikle Bana Uygun	369	73,8	93,8672	16,44428	
2	Bana Uygun	70	14,0	89,4286	16,39156	
3	Kararsızım	18	3,6	82,5000	17,98120	1/3,4
4	Bana Uygun Değil	14	2,8	79,7857	22,74669	
5	Kesinlikle Bana Uygun Değil	29	5,8	84,9655	19,74929	
	Toplam	500	100,0	91,9260	17,22713	
		SDsu= 4/495	Fsu= 6,043	p= .000	p<.05	

Tablo 5.15 Oruç tutma durumuna göre suçluluk-utanç düzeyini göstermektedir. Örnekleme oruç tutma durumları ‘Ramazan oruçlarımı tutarım’ şeklinde sorulmuş, buna göre ‘Kesinlikle Bana Uygun’ diyenlerin oranı % 73.8 (n: 369), ‘Bana Uygun’ diyenlerin oranı % 14.0 (n: 70), ‘Kararsızım’ diyenlerin oranı % 3.6 (n: 18), ‘Bana Uygun Değil’ diyenlerin oranı % 2.8 (n: 14), ‘Kesinlikle Bana Uygun Değil’ diyenlerin oranı %5.8 (n:29)’dur. Katılımcıların büyük bir çoğunluğunun (%73.8) “Kesinlikle Bana Uygun” seçeneğini işaretlediği görülmektedir Buna göre; ‘Kesinlikle Bana Uygun’ diyenlerin suçluluk-utanç düzeyi puan ortalamaları 93.86, ‘Bana Uygun’ diyenlerin ortalaması 89.42, ‘Kararsızım’ diyenlerin ortalaması 82.50, ‘Bana Uygun Değil’ diyenlerin ortalaması 79.78, ‘Kesinlikle Bana Uygun Değil’ diyenlerin ortalaması 84.96 olarak gerçekleşmiştir. Bu sonuçlara göre Tek Yönlü Varyans Analizinde (ANOVA) istatistiksel anlamda bir farklılaşma bulunmuştur ($p>.05$). Post-Hoc (Tukey) ise bu durumun ‘Kesinlikle Bana Uygun’ (1. Grup) diyen öğrenciler ile “Kararsızım” (3. Grup) ve “Bana Uygun Değil” (4. Grup) diyen öğrenciler arasındaki farklılıktan kaynaklandığını göstermektedir. Buna göre oruç tutanlarda suçluluk-utanç düzeyinin daha yüksek olduğu görülmektedir.

5.4.4. Dua Etme Sıklığına Göre Suçluluk-Utanç Düzeyleri

Tablo 5. 16. Dua Etme Sıklığına Göre Suçluluk-Utanç Düzeyleri (Her gün dünyam ve ahiretim için dua ederim.) (Tek Yönlü Anova)

No	Dua Etme Durumu	N	%	Xsu	Ssu	Scheffe
1	Kesinlikle Bana Uygun	160	32,0	97,0500	15,75872	
2	Bana Uygun	183	36,6	92,3005	16,05288	1/3,4,5
3	Kararsızım	108	21,6	87,9722	17,36387	
4	Bana Uygun Değil	29	5,8	86,1724	21,78641	2/5
5	Kesinlikle Bana Uygun Değil	20	4,0	77,2000	16,12647	
	Toplam	500	100,0	91,9260	17,22713	
		SDsu= 4/495	Fsu=10,137	p= .000	p<.05	

Tablo 5.16 dua etme sıklığına göre suçluluk-utanç düzeyini göstermektedir. Örnekleme dua etme durumları ‘Her gün dünyam ve ahiretim için dua ederim.’ şeklinde sorulmuş, buna göre ‘Kesinlikle Bana Uygun’ diyenlerin oranı % 32 (n: 160), ‘Bana Uygun’ diyenlerin oranı % 36.6 (n: 183), ‘Kararsızım diyenlerin oranı % 21.6 (n: 108), ‘Bana Uygun Değil diyenlerin oranı % 5.8 (n: 29), ‘Kesinlikle Bana Uygun Değil diyenlerin oranı %4 (n: 20)’dür. Katılımcıların çoğunluğunun (%36.6) “Bana Uygun” seçeneğini işaretlediği görülmektedir. Buna göre; ‘Kesinlikle Bana Uygun’ diyenlerin suçluluk-utanç düzeyi puan ortalamaları 97.05, ‘Bana Uygun’ diyenlerin ortalaması 92.30, ‘Kararsızım’ diyenlerin ortalaması 87.97, ‘Bana Uygun Değil’ diyenlerin ortalaması 86.17, ‘Kesinlikle Bana Uygun Değil’ diyenlerin ortalaması 77.20 olarak gerçekleşmiştir. Bu sonuçlara göre Tek Yönlü Varyans Analizinde (ANOVA) de istatistiksel anlamda bir farklılaşma bulunmuştur ($p<.05$). Post-Hoc (Scheffe) ise bu durumun “Kesinlikle Bana Uygun” diyen öğrenciler (1. Grup) ile “Kararsızım” diyen öğrenciler (3. Grup), “Bana Uygun Değil” diyen öğrenciler (4. Grup), “Kesinlikle Bana Uygun Değil” diyen öğrenciler (5. Grup); “Bana Uygun” diyen öğrenciler (2. Grup), ile “Kesinlikle Bana Uygun Değil” (5. Grup) diyen öğrenciler arasındaki farklılıktan kaynaklandığını göstermektedir. En yüksek suçluluk-utanç düzeyi puan ortalamasını dua etme sıklığı en çok olan 1. Grubun aldığı ve dua etme sıklığı arttıkça suçluluk-utanç düzeyi puan ortalamalarının arttığı da görülmektedir. Buna göre sık sık dua edenlerde suçluluk-utanç düzeyinin daha yüksek olduğu görülmektedir.

5.4.5. Tebessüm Etme Niyetine Göre Suçluluk-Utanç Düzeyleri

Tablo 5. 17. Tebessüm Etme Niyetine Göre Suçluluk-Utanç Düzeyleri (İbadet ve sadaka olduğu için tebessüm ederim.) (Tek Yönlü Anova)

No	Tebessüm Etme Durumu	N	%	Xsu	Ssu	Scheffe
1	Kesinlikle Bana Uygun	225	45,0	95,6311	14,96341	
2	Bana Uygun	148	29,6	91,5473	18,21950	
3	Kararsızım	72	14,4	84,8194	17,74572	1/3,4
4	Bana Uygun Değil	25	5,0	82,7600	15,73552	
5	Kesinlikle Bana Uygun Değil	30	6,0	90,7000	20,29634	
	Toplam	500	100,0	91,9260	17,22713	
		SDsu= 4/495	Fsu=7,905	p=.000	p<.05	

Tablo 5.17 tebessüm etme niyetine göre suçluluk-utanç düzeyini göstermektedir. Örnekleme tebessüm etme durumları ‘İbadet ve sadaka olduğu için tebessüm ederim.’ şeklinde sorulmuş, buna göre “Kesinlikle Bana Uygun” diyenlerin oranı % 45 (n: 225), ‘Bana Uygun’ diyenlerin oranı % 29.6 (n: 148), ‘Kararsızım diyenlerin oranı % 14.4 (n: 72), ‘Bana Uygun Değil diyenlerin oranı % 5 (n: 25), ‘Kesinlikle Bana Uygun Değil diyenlerin oranı %6 (n: 30)’dır. Katılımcıların çoğunluğunun (%45) “Kesinlikle Bana Uygun” seçeneğini işaretlediği görülmektedir. Buna göre; ‘Kesinlikle Bana Uygun’ diyenlerin suçluluk-utanç düzeyi puan ortalamaları 95.63, ‘Bana Uygun’ diyenlerin ortalaması 91.54, ‘Kararsızım’ diyenlerin ortalaması 84.81, ‘Bana Uygun Değil’ diyenlerin ortalaması 82.76, ‘Kesinlikle Bana Uygun Değil’ diyenlerin ortalaması 90.70 olarak gerçekleşmiştir. Bu sonuçlara göre Tek Yönlü Varyans Analizinde (ANOVA) de istatistiksel anlamda bir farklılaşma bulunmuştur (p<.05). Post-Hoc (Scheffe) ise bu durumun “Kesinlikle Bana Uygun” diyen öğrenciler (1. Grup) ile “Kararsızım” diyen öğrenciler (3. Grup) , “Bana Uygun Değil” (4. Grup), diyen öğrenciler arasındaki farklılıktan kaynaklandığını göstermektedir. Buna göre ibadet ve sadaka olduğu için tebessüm edenlerde suçluluk-utanç düzeyinin daha yüksek olduğu görülmektedir.

5.4.6. Dini Günlere Önem Vermeye Göre Suçluluk-Utanç Düzeyleri

Tablo 5. 18. Dini Günlere Önem Vermeye Göre Suçluluk-Utanç Düzeyleri (Kandiller, cuma geceleri ve cuma günleri benim için kutsaldır bunun için o günlerde daha çok ibadet ederim.) (Tek Yönlü Anova)

No	Dini Günlerde Davranış	N	%	Xsu	Ssu	Scheffe
1	Kesinlikle Bana Uygun	175	35,0	94,1943	16,69872	
2	Bana Uygun	170	34,0	93,0588	16,03093	
3	Kararsızım	90	18,0	90,3333	17,37685	1/4
4	Bana Uygun Değil	41	8,2	84,8049	17,63692	
5	Kesinlikle Bana Uygun Değil	24	4,8	85,5000	23,22480	
	Toplam	500	100,0	91,9260	17,22713	
		SDsu= 4/495	Fsu=3,805	p=.005	p<.05	

Tablo 5.18 dini günlere önem vermeye göre suçluluk-utanç düzeyini göstermektedir. Örnekleme mübarek günlere önem verme durumları ‘Kandiller, cuma geceleri ve cuma günleri benim için kutsaldır bunun için o günlerde daha çok ibadet ederim.’ şeklinde sorulmuş, buna göre ‘Kesinlikle Bana Uygun’ diyenlerin oranı %35 (n: 175), ‘Bana Uygun’ diyenlerin oranı % 34 (n: 170), ‘Kararsızım diyenlerin oranı % 18 (n: 90), ‘Bana Uygun Değil diyenlerin oranı % 8.2 (n:41) , “Kesinlikle Bana Uygun

Değil” diyenlerin oranı %4.8 (n: 24)’dür. Katılımcıların çoğunluğunun (%35) “Kesinlikle Bana Uygun” seçeneğini işaretlediği görülmektedir. Buna göre; ‘Kesinlikle Bana Uygun’ diyenlerin suçluluk-utanç düzeyi puan ortalamaları 94.19, ‘Bana Uygun’ diyenlerin ortalaması 93.05, ‘Kararsızım’ diyenlerin ortalaması 90.33, ‘Bana Uygun Değil’ diyenlerin ortalaması 84.80, ‘Kesinlikle Bana Uygun Değil’ diyenlerin ortalaması 85.50 olarak gerçekleşmiştir. Bu sonuçlara göre Tek Yönlü Varyans Analizinde (ANOVA) de istatistiksel anlamda bir farklılaşma bulunmuştur ($p < .05$). Post-Hoc (Scheffe) ise bu durumun “Kesinlikle Bana Uygun” diyen öğrenciler (1. Grup) ile “Bana Uygun Değil” (4. Grup), diyen öğrenciler arasındaki farklılıktan kaynaklandığını göstermektedir. Buna göre mübarek günlere hiç önem vermeyen 5. grub ve çok az önem veren 4. gruba oranla mübarek günlere önem veren 1. ve 2. grubun suçluluk-utanç düzeyi puanlarının daha yüksek olduğu görülmektedir.

5.4.7. Peygamberimizin Sünnetini Uygulamaya Göre Suçluluk-Utanç Düzeyleri

Tablo 5. 19. Peygamberimizin Sünnetini Uygulamaya Göre Suçluluk-Utanç Düzeyleri (Hz. Muhammed’in davranışlarını uygulamaya çalışırım. (sağ ayakla eve girme, suyu üç yudumda içme vs.) (Tek Yönlü Anova)

No	Sünnet e Uyuma Durumu	N	%	Xsu	Ssu	Scheffe
1	Kesinlikle Bana Uygun	186	37,2	96,4247	14,47896	
2	Bana Uygun	179	35,8	91,2011	16,62419	
3	Kararsızım	92	18,4	86,5217	19,25792	1/ 3
4	Bana Uygun Değil	24	4,8	89,6667	21,61052	3/ 5
5	Kesinlikle Bana Uygun Değil	19	3,8	83,7368	20,65818	
	Toplam	500	100,0	91,9260	17,22713	
		SDsu= 4/495	Fsu=7,013	p=.000	p<.05	

Tablo 5.19 Peygamberimizin sünnetini uygulamaya göre suçluluk-utanç düzeyini göstermektedir. Örneklem sünneti uygulama durumları ‘Hz. Muhammed’in davranışlarını uygulamaya çalışırım (sağ ayakla eve girme, suyu üç yudumda içme vs.)’ şeklinde sorulmuş, buna göre ‘Kesinlikle Bana Uygun’ diyenlerin oranı %37.2 (n: 186), ‘Bana Uygun’ diyenlerin oranı % 35.8 (n: 179), ‘Kararsızım diyenlerin oranı % 18.4 (n: 92), ‘Bana Uygun Değil diyenlerin oranı % 4.8 (n:24), ‘Kesinlikle Bana Uygun Değil diyenlerin oranı %3.8 (n: 19)’dir. Katılımcıların çoğunluğunun (%37.2) “Kesinlikle Bana Uygun” seçeneğini işaretlediği görülmektedir. Buna göre; ‘Kesinlikle Bana Uygun’ diyenlerin suçluluk-utanç düzeyi puan ortalamaları 96.42, ‘Bana Uygun’ diyenlerin ortalaması 91.20, ‘Kararsızım’ diyenlerin ortalaması 86.52, ‘Bana Uygun Değil’ diyenlerin ortalaması 89.66, ‘Kesinlikle Bana Uygun Değil’ diyenlerin ortalaması 83.73 olarak gerçekleşmiştir. Bu sonuçlara göre Tek Yönlü Varyans Analizinde (ANOVA) de istatistiksel anlamda bir farklılaşma bulunmuştur ($p < .05$). Post-Hoc (Scheffe) ise bu durumun “Kesinlikle Bana Uygun” diyen öğrenciler (1. Grup) ile “Kararsızım” diyen öğrenciler (3. Grup); “Kararsızım” diyen öğrenciler (3. Grup) ile “Kesinlikle Bana Uygun Değil” (5. Grup) diyen öğrenciler arasındaki farklılıktan kaynaklandığını göstermektedir. En yüksek suçluluk-utanç düzeyi puanının peygamberimizin sünnetini en çok uygulayan 1. grubun (96.42) puanı olduğu ve peygamberimizin sünnetini uygulama davranışı arttıkça suçluluk-utanç düzeyi puanının da arttığı görülmektedir.

5.4.8. Her İşe Besmeleyle Başlamaya Göre Suçluluk-Utanç Düzeyleri

Tablo 5. 20. Her İşe Besmeleyle Başlamaya Göre Suçluluk-Utanç Düzeyleri (Her işe besmeleyle başladım.) (Anova Tek Yönlü)

No	Besmeleyle Başlama Durumu	N	%	Xsu	Ssu	Scheffe
1	Kesinlikle Bana Uygun	117	23,4	93,7778	16,78367	
2	Bana Uygun	220	44,0	93,5909	16,54373	1/4
3	Kararsızım	109	21,8	90,6422	14,08212	
4	Bana Uygun Değil	32	6,4	83,0938	24,14387	2/4
5	Kesinlikle Bana Uygun Değil	22	4,4	84,6364	23,02286	
	Toplam	500	100,0	91,9260	17,22713	
		SDsu=4/495	Fsu=4,195	p= .002	p<.05	

Tablo 5.20 her işe besmeleyle başlamaya göre suçluluk-utanç düzeyini göstermektedir. Örnekleme her işe besmeleyle başlama durumları ‘Her işe besmeleyle başladım’ şeklinde sorulmuş, buna göre ‘Kesinlikle Bana Uygun’ diyenlerin oranı %23.4 (n: 117), ‘Bana Uygun’ diyenlerin oranı % 44 (n: 220), ‘Kararsızım diyenlerin oranı % 21.8 (n: 109), ‘Bana Uygun Değil’ diyenlerin oranı % 6.4 (n: 32), ‘Kesinlikle Bana Uygun Değil’ diyenlerin oranı %4.4 (n: 22)’dür. Katılımcıların çoğunluğunun (%44) “Bana Uygun” seçeneğini işaretlediği görülmektedir. Buna göre; ‘Kesinlikle Bana Uygun’ diyenlerin suçluluk-utanç düzeyi puan ortalamaları 93.77, ‘Bana Uygun’ diyenlerin ortalaması 93.59, ‘Kararsızım’ diyenlerin ortalaması 90.64, ‘Bana Uygun Değil’ diyenlerin ortalaması 83.09, ‘Kesinlikle Bana Uygun Değil’ diyenlerin ortalaması 84.63 olarak gerçekleşmiştir. Bu sonuçlara göre Tek Yönlü Varyans Analizinde (ANOVA) de istatistiksel anlamda bir farklılaşma bulunmuştur (p<.05). Post-Hoc (Scheffe) ise bu durumun “Kesinlikle Bana Uygun” diyen öğrenciler (1. Grup) ile “Bana Uygun Değil” (4. Grup); “Bana Uygun” diyen öğrenciler (2. Grup), ile “Bana Uygun Değil” (4. Grup) diyen öğrenciler arasındaki farklılıktan kaynaklandığını göstermektedir. En yüksek suçluluk-utanç düzeyi puanının her işe besmeleyle başlayan 1. grubun (93.77) puanı olduğu ve her işe besmeleyle başlama davranışı arttıkça suçluluk-utanç düzeyi puanının arttığı görülmektedir.

5.4.9. Dini Sohbet Dinlemeye Göre Suçluluk-Utanç Düzeyleri

Tablo 5. 21. Dini Sohbet Dinlemeye Göre Suçluluk-Utanç Düzeyleri (Radyoda, televizyonda veya topluluklarda dini sohbet dinlerim.) (Tek Yönlü Anova)

No	Dini Sohbet Dinleme Durumu	N	%	Xsu	Ssu	Scheffe
1	Kesinlikle Bana Uygun	65	13,0	94,4000	15,83982	
2	Bana Uygun	131	26,2	95,0153	18,13453	1/ 5
3	Kararsızım	146	29,2	92,7671	15,45496	
4	Bana Uygun Değil	89	17,8	89,6517	18,78715	2/ 5
5	Kesinlikle Bana Uygun Değil	69	13,8	84,8841	16,24856	3/ 5
	Toplam	500	100,0	91,9260	17,22713	
		SDsu=4/495	Fsu= 4,894	p= .001	p<.05	

Tablo 5.21 dini sohbet dinlemeye göre suçluluk-utanç düzeyini göstermektedir. Örnekleme dini sohbet dinleme durumları ‘Radyoda, televizyonda veya topluluklarda dini sohbet dinlerim.’ şeklinde sorulmuş, buna göre ‘Kesinlikle Bana Uygun’ diyenlerin oranı % 13 (n: 65), ‘Bana Uygun’ diyenlerin oranı % 26.2 (n: 131), ‘Kararsızım’

diyenlerin oranı % 29.2 (n: 146), ‘Bana Uygun Değil’ diyenlerin oranı % 17.8 (n: 89), ‘Kesinlikle Bana Uygun Değil’ diyenlerin oranı %13.8 (n: 69)’dur. Katılımcıların çoğunluğunun (%29.2) “Kararsızım” seçeneğini işaretlediği görülmektedir. Buna göre; ‘Kesinlikle Bana Uygun’ diyenlerin suçluluk-utanç düzeyi puan ortalamaları 94.40, ‘Bana Uygun’ diyenlerin ortalaması 95.01, ‘ Kararsızım’ diyenlerin ortalaması 92.76, ‘Bana Uygun Değil’ diyenlerin ortalaması 89.65, ‘ Kesinlikle Bana Uygun Değil’ diyenlerin ortalaması 84.88 olarak gerçekleşmiştir. Bu sonuçlara göre Tek Yönlü Varyans Analizinde (ANOVA) de istatistiksel anlamda bir farklılaşma bulunmuştur ($p<.05$). Post-Hoc (Scheffe) ise bu durumun “Kesinlikle Bana Uygun” diyen öğrenciler (1. Grup) ile “Kesinlikle Bana Uygun Değil” diyen öğrenciler (5. Grup); “Bana Uygun” diyen öğrenciler (2. Grup), ile “Kesinlikle Bana Uygun Değil” diyen öğrenciler (5. Grup); “Kararsızım” diyen öğrenciler (3. Grup) ile “Kesinlikle Bana Uygun Değil” (5. Grup) diyen öğrenciler arasındaki farklılıktan kaynaklandığını göstermektedir. En yüksek suçluluk-utanç düzeyi puanının dini sohbet dinleyen 2. grubun (95.01) puanı olduğu ve 2. grubun puanının hiç dini sohbet dinlemeyen 5. gruptan belirgin bir şekilde fazla olduğu görülmektedir. Dini sohbet dinleyen öğrencilerin suçluluk düzeyi dini sohbet dinlemeyenlere göre anlamlı oranda yüksektir.

5.4.10. Dini Uyarıda Bulunmaya Göre Suçluluk-Utanç Düzeyleri

Tablo 5. 22. Dini Uyarıda Bulunmaya Göre Suçluluk-Utanç Düzeyleri (Gerektiğinde arkadaşlarıma dini uyarılarda bulunurum.) (Tek Yönlü Anova)

No	Dini Uyarıda Bulunma Durumu	N	%	Xsu	Ssu	Scheffe
1	Kesinlikle Bana Uygun	143	28,6	97,0140	15,24910	1/ 3,4,5
2	Bana Uygun	193	38,6	93,1658	15,36987	
3	Kararsızım	95	19,0	87,6000	17,43767	2/4
4	Bana Uygun Değil	44	8,8	84,4773	22,97267	
5	Kesinlikle Bana Uygun Değil	25	5,0	82,8000	18,41422	
	Toplam	500	100,0	91,9260	17,22713	
		SDsu= 4/495	Fsu= 9,250	p= .000	p<.05	

Tablo 5.22 dini uyarıda bulunma davranışına göre suçluluk-utanç düzeyini göstermektedir. Örnekleme dini uyarıda bulunma durumları ‘Gerektiğinde arkadaşlarıma dini uyarılarda bulunurum.’ şeklinde sorulmuş, buna göre ‘Kesinlikle Bana Uygun’ diyenlerin oranı % 28.6 (n: 143), ‘Bana Uygun’ diyenlerin oranı % 38.6 (n: 193), ‘Kararsızım’ diyenlerin oranı % 19 (n: 95), ‘Bana Uygun Değil’ diyenlerin oranı % 8.8 (n: 44), ‘Kesinlikle Bana Uygun Değil’ diyenlerin oranı %5 (n: 25)’dir. Katılımcıların çoğunluğunun (%38.6) “Bana Uygun” seçeneğini işaretlediği görülmektedir. Buna göre; ‘Kesinlikle Bana Uygun’ diyenlerin suçluluk-utanç düzeyi puan ortalamaları 97.01, ‘Bana Uygun’ diyenlerin ortalaması 93.16, ‘Kararsızım’ diyenlerin ortalaması 87.60, ‘Bana Uygun Değil’ diyenlerin ortalaması 84.47, ‘Kesinlikle Bana Uygun Değil’ diyenlerin ortalaması 82.80 olarak gerçekleşmiştir. Bu sonuçlara göre Tek Yönlü Varyans Analizinde (ANOVA) de istatistiksel anlamda bir farklılaşma bulunmuştur ($p<.05$). Post-Hoc (Scheffe) ise bu durumun “Kesinlikle Bana Uygun” diyen öğrenciler (1. Grup) ile “Kararsızım” diyen öğrenciler (3. Grup) , “Bana Uygun Değil” diyen öğrenciler (4. Grup), “Kesinlikle Bana Uygun Değil” diyen öğrenciler (5. Grup); “Bana Uygun” diyen öğrenciler (2. Grup), ile “Bana Uygun Değil” (4. Grup) diyen öğrenciler arasındaki farklılıktan kaynaklandığını göstermektedir. En yüksek suçluluk-utanç düzeyi puanının dini uyarıda bulunan 1. grubun (97.01) puanı olduğu, en düşük suçluluk-utanç düzeyi puanının ise dini uyarıda

bulunmayan 5. grubun (97.01) puanı olduğu görülmektedir. Dini uyarıda bulunma davranışı arttıkça suçluluk-utanç düzeyi puanının da arttığı görülmektedir.

5.4.11. Dini Konularda Konuşmaya Göre Suçluluk-Utanç Düzeyleri

Tablo 5. 23. Dini Konularda Konuşmaya Göre Suçluluk-Utanç Düzeyleri (İnsanlarla dini konular (Allah, peygamberler, ibadet vs.) konuşmayı severim.) (Tek Yönlü Anova)

No	Dini Konularda Konuşma Durumu	N	%	Xsu	Ssu	Scheffe
1	Kesinlikle Bana Uygun	159	31,8	97,0818	16,19109	
2	Bana Uygun	181	36,2	92,6575	16,27417	1/3,4
3	Kararsızım	102	20,4	87,5588	17,27103	
4	Bana Uygun Değil	33	6,6	78,6061	20,17570	2/4
5	Kesinlikle Bana Uygun Değil	25	5,0	89,2400	12,14592	
	Toplam	500	100,0	91,9260	17,22713	
		SDsu=4/495	Fsu=11,213	p=.000	p<.05	

Tablo 5.23 dini konularda konuşma davranışına göre suçluluk-utanç düzeyini göstermektedir. Örneklemeye dini konularda konuşma durumları ‘İnsanlarla dini konular (Allah, Peygamberler, ibadet vs.) konuşmayı severim.’ şeklinde sorulmuş, buna göre ‘Kesinlikle Bana Uygun’ diyenlerin oranı % 31.8 (n: 159), ‘Bana Uygun’ diyenlerin oranı % 36.2 (n: 181), ‘Kararsızım’ diyenlerin oranı % 20.4 (n: 102), ‘Bana Uygun Değil’ diyenlerin oranı % 6.6 (n: 33), ‘Kesinlikle Bana Uygun Değil’ diyenlerin oranı %5 (n: 25)’dir. Katılımcıların çoğunluğunun (%36.2) “Bana Uygun” seçeneğini işaretlediği görülmektedir. Buna göre; ‘Kesinlikle Bana Uygun’ diyenlerin suçluluk-utanç düzeyi puan ortalamaları 97.08, ‘Bana Uygun’ diyenlerin ortalaması 92.65, ‘Kararsızım’ diyenlerin ortalaması 87.55, ‘Bana Uygun Değil’ diyenlerin ortalaması 78.60, ‘Kesinlikle Bana Uygun Değil’ diyenlerin ortalaması 89.24 olarak gerçekleşmiştir. Bu sonuçlara göre Tek Yönlü Varyans Analizinde (ANOVA) de istatistiksel anlamda bir farklılaşma bulunmuştur (p<.05). Post-Hoc (Scheffe) ise bu durumun “Kesinlikle Bana Uygun” diyen öğrenciler (1. Grup) ile “Kararsızım” diyen öğrenciler (3. Grup) , “Bana Uygun Değil” diyen öğrenciler (4. Grup); “Bana Uygun” diyen öğrenciler (2. Grup), ile “Bana Uygun Değil” (4. Grup) diyen öğrenciler arasındaki farklılıktan kaynaklandığını göstermektedir. En yüksek suçluluk-utanç düzeyi puanının dini konularda konuşan 1. grup (97.08) ile 2. grubun (92.65) puanı olduğu ve dini konularda konuşma tutumu arttıkça suçluluk-utanç düzeyi puanının da arttığı görülmektedir.

5.4.12. Başa Gelen İyi Şeyler İçin Şükretme Durumuna Göre Suçluluk-Utanç Düzeyleri

Tablo 5. 24. Başa Gelen İyi Şeyler İçin Şükretme Durumuna Göre Suçluluk-Utanç Düzeyleri (Başıma geleni iyi şeyler için şükrederim.) (Tek Yönlü Anova)

No	Şükretme Durumu	N	%	Xsu	Ssu	Scheffe
1	Kesinlikle Bana Uygun	290	58,0	94,8621	15,61147	
2	Bana Uygun	141	28,2	89,9574	16,81023	
3	Kararsızım	34	6,8	85,7647	20,69118	1/4
4	Bana Uygun Değil	14	2,8	72,3571	26,63025	
5	Kesinlikle Bana Uygun Değil	21	4,2	87,6190	15,26262	2/4
	Toplam	500	100,0	91,9260	17,22713	
		SDsu=4/495	Fsu=9,046	p=.000	p<.05	

Tablo 5.24 başa gelen iyi şeyler için şükretme durumuna göre suçluluk-utanç düzeyini göstermektedir. Örnekleme başa gelen iyi şeyler için şükretme davranışında bulunma durumları ‘Başıma gelen iyi şeyler için şükrederim.’ şeklinde sorulmuş, buna göre ‘Kesinlikle Bana Uygun’ diyenlerin oranı % 58 (n: 290), ‘Bana Uygun’ diyenlerin oranı % 28.2 (n: 141), ‘Kararsızım’ diyenlerin oranı % 6.8 (n: 34), ‘Bana Uygun Değil’ diyenlerin oranı % 2.8 (n: 14), ‘Kesinlikle Bana Uygun Değil’ diyenlerin oranı %4.2 (n: 21)’dir. Katılımcıların büyük çoğunluğunun (%58) “Kesinlikle Bana Uygun” seçeneğini işaretlediği görülmektedir. Buna göre; ‘Kesinlikle Bana Uygun’ diyenlerin suçluluk-utanç düzeyi puan ortalamaları 94.86, ‘Bana Uygun’ diyenlerin ortalaması 89.95, ‘Kararsızım’ diyenlerin ortalaması 85.76, ‘Bana Uygun Değil’ diyenlerin ortalaması 72.35, ‘Kesinlikle Bana Uygun Değil’ diyenlerin ortalaması 87.61 olarak gerçekleşmiştir. Bu sonuçlara göre Tek Yönlü Varyans Analizinde (ANOVA) de istatistiksel anlamda bir farklılaşma bulunmuştur ($p<.05$). Post-Hoc (Scheffe) ise bu durumun “Kesinlikle Bana Uygun” diyen öğrenciler (1. Grup) ile “Bana Uygun Değil” (4. Grup); “Bana Uygun” diyen öğrenciler (2. Grup), ile “Bana Uygun Değil” (4. Grup) diyen öğrenciler arasındaki farklılıktan kaynaklandığını göstermektedir. En yüksek suçluluk-utanç düzeyi puanının başa gelen iyi şeyler için şükreden 1. grubun (94.86) puanı olduğu ve başa gelen iyi şeyler için şükretme tutumu arttıkça suçluluk-utanç düzeyi puanının da arttığı görülmektedir. Buna göre başa gelen iyi şeyler için şükretme tutumu arttıkça suçluluk-utanç düzeyinin de arttığı ifade edilebilir.

5.4.13. Yaşadığı Kötü Tecrübe Nedeniyle Allah’a Sığınma Durumuna Göre Suçluluk-Utanç Düzeyleri

Tablo 5. 25. Yaşadığı Kötü Tecrübe Nedeniyle Allah’a Sığınma Durumuna Göre Suçluluk-Utanç Düzeyleri (Yaşadığım kötü tecrübelerde isyan etmek yerine Allah’a sığınırım.) (Tek Yönlü Anova)

No	Allah’a Sığınma Durumu	N	%	Xsu	Ssu	Scheffe
1	Kesinlikle Bana Uygun	195	39,0	95,6564	15,84655	
2	Bana Uygun	181	36,2	91,9890	16,29485	1/ 3,4,5
3	Kararsızım	81	16,2	87,9012	17,82597	
4	Bana Uygun Değil	23	4,6	82,6087	24,13925	
5	Kesinlikle Bana Uygun Değil	20	4,0	82,0000	16,77404	
	Toplam	500	100,0	91,9260	17,22713	
	SDsu= 4/495	Fsu= 7,061	p= .000	p<.05		

Tablo 5.25 yaşadığı kötü tecrübe nedeniyle Allah’a sığınma durumuna göre suçluluk-utanç düzeyini göstermektedir. Örnekleme yaşadığı kötü tecrübe nedeniyle Allah’a sığınma durumları ‘Yaşadığım kötü tecrübelerde isyan etmek yerine Allah’a sığınırım.’ şeklinde sorulmuş, buna göre ‘Kesinlikle Bana Uygun’ diyenlerin oranı % 39 (n: 195), ‘Bana Uygun’ diyenlerin oranı % 36.2 (n: 181), ‘Kararsızım’ diyenlerin oranı % 16.2 (n: 81), ‘Bana Uygun Değil’ diyenlerin oranı % 4.6 (n: 23), ‘Kesinlikle Bana Uygun Değil’ diyenlerin oranı % 4 (n: 20)’dür. Katılımcıların büyük çoğunluğunun (%39) “Kesinlikle Bana Uygun” seçeneğini işaretlediği görülmektedir. Buna göre; ‘Kesinlikle Bana Uygun’ diyenlerin suçluluk-utanç düzeyi puan ortalamaları 95.65, ‘Bana Uygun’ diyenlerin ortalaması 91.98, ‘Kararsızım’ diyenlerin ortalaması 87.90, ‘Bana Uygun Değil’ diyenlerin ortalaması 82.60, ‘Kesinlikle Bana Uygun Değil’ diyenlerin ortalaması 82 olarak gerçekleşmiştir. Bu sonuçlara göre Tek Yönlü Varyans Analizinde (ANOVA) de istatistiksel anlamda bir farklılaşma bulunmuştur ($p<.05$). Post-Hoc (Scheffe) ise bu durumun “Kesinlikle Bana Uygun” diyen öğrenciler (1.

Grup) ile “Kararsızım” diyen öğrenciler (3. Grup) , “Bana Uygun Değil” diyen öğrenciler (4. Grup), “Kesinlikle Bana Uygun Değil” (5. Grup) diyen öğrenciler arasındaki farklılıktan kaynaklandığını göstermektedir. En yüksek suçluluk-utanç düzeyi puanının yaşadığı kötü tecrübe nedeniyle Allah’a sığınma davranışında bulunan 1. grubun (95.65) puanı olduğu görülmektedir. Buna göre yaşadığı kötü tecrübe nedeniyle Allah’a sığınma durumu arttıkça suçluluk-utanç düzeyi puanının da arttığı görülmektedir.

5.4.14. Kul Hakkına Özen Göstermeye Göre Suçluluk-Utanç Düzeyleri

Tablo 5. 26. Kul Hakkına Özen Göstermeye Göre Suçluluk-Utanç Düzeyleri (Kul hakkına girmekten çekinirim.) (Tek Yönlü Anova)

No	Kul Hakkına Dikkat Etme Durumu	N	%	Xsu	Ssu	Scheffe
1	Kesinlikle Bana Uygun	229	45,8	96,5677	15,16665	
2	Bana Uygun	165	33,0	90,2727	16,32384	1/2,3,4
3	Kararsızım	68	13,6	85,7353	18,21646	
4	Bana Uygun Değil	17	3,4	75,4706	25,98826	2/4
5	Kesinlikle Bana Uygun Değil	21	4,2	87,6667	17,21724	
	Toplam	500	100,0	91,9260	17,22713	
	SDsu= 4/495	Fsu=11,884	p= .000	p<.05		

Tablo 5.26 kul hakkına özen göstermeye göre suçluluk-utanç düzeyini göstermektedir. Örneklem kul hakkına özen gösterme durumu ‘Kul hakkına girmekten çekinirim’ şeklinde sorulmuş, buna göre ‘Kesinlikle Bana Uygun’ diyenlerin oranı % 45.8 (n: 229), ‘Bana Uygun’ diyenlerin oranı % 33 (n: 165), ‘Kararsızım’ diyenlerin oranı % 13.6 (n: 68), ‘Bana Uygun Değil’ diyenlerin oranı % 3.4 (n: 17), ‘Kesinlikle Bana Uygun Değil’ diyenlerin oranı %4.2 (n: 21)’dir. Katılımcıların büyük çoğunluğunun (%45.8) “Kesinlikle Bana Uygun” seçeneğini işaretlediği görülmektedir. Buna göre; ‘Kesinlikle Bana Uygun’ diyenlerin suçluluk-utanç düzeyi puan ortalamaları 96.56, ‘Bana Uygun’ diyenlerin ortalaması 90.27, ‘Kararsızım’ diyenlerin ortalaması 85.73, ‘Bana Uygun Değil’ diyenlerin ortalaması 75.47, ‘Kesinlikle Bana Uygun Değil’ diyenlerin ortalaması 87.66 olarak gerçekleşmiştir. Bu sonuçlara göre Tek Yönlü Varyans Analizinde (ANOVA) istatistiksel anlamda bir farklılaşma bulunmuştur (p<.05). Post-Hoc (Scheffe) ise bu durumun “Kesinlikle Bana Uygun” diyen öğrenciler (1. Grup) ile “Bana Uygun” diyen öğrenciler (2. Grup), “Kararsızım” diyen öğrenciler (3. Grup) , “Bana Uygun Değil” diyen öğrenciler (4. Grup); “Bana Uygun” diyen öğrenciler (2. Grup), ile “Bana Uygun Değil” (4. Grup) diyen öğrenciler arasındaki farklılıktan kaynaklandığını göstermektedir. En yüksek suçluluk-utanç düzeyi puanının kul hakkını en çok önemseyen 1. grubun (96.56) puanı olduğu görülmektedir ve kul hakkını önemseme durumu arttıkça suçluluk-utanç düzeyi puanının arttığı görülmektedir. Buna göre kul hakkına dikkat etme davranışının kişide suçluluk-utanç düzeyi eğilimini arttırdığı söylenebilir.

5.5. Dindarlık Eğilimlerine Göre Günahkârlık Tutumları

Bu bölümde örneklemin dindarlığın temel ve ikincil bileşenlerinin dağılımı yer almaktadır. Ayrıca dindarlığın temel ve ikincil bileşenleriyle günahkârlık düzeyi arasındaki ilişki incelenmiş ve sonuçlar tablolara yansıtılmıştır.

5.5.1. Oruç Tutma Durumuna Göre Günahkârlık (1) Tutumu

Tablo 5. 27. Oruç Tutma Durumuna Göre Günahkârlık (1) Tutumu
Günahkâr olduğum için mutlaka cezalandırılacağım.

No		Hiç Katılmıyorum		Çok Az Katılıyorum		Biraz Katılıyorum		Oldukça Katılıyorum		Tamamen Katılıyorum		Toplam	
		N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
		1	Kesinlikle Bana Uygun	28	7,6	56	15,2	65	17,6	69	18,7	151	40,9
2	Bana Uygun	3	4,3	14	20,0	21	30,0	12	17,1	20	28,6	70	100
3	Kararsızım	1	5,6	2	11,1	3	16,7	4	22,2	8	44,4	18	100
4	Bana Uygun Değil	3	21,4	2	14,3	3	21,4	1	7,1	5	35,7	14	100
5	Kesinlikle Bana Uygun Değil	4	13,8	7	24,1	11	37,9	2	6,9	5	17,2	29	100
	Toplam	39	7,8	81	16,2	103	20,6	88	17,6	189	37,8	500	100
	Chi-Square				X= 26,427		df= 16		P=.048		P<.05		

Tablo 5.27 Oruç tutma durumuna göre günahkârlık düzeyini göstermektedir. Oruç tutma durumu bu çalışmada genel dindarlık tutumunun temel bileşenlerinden birisi olarak değerlendirilmektedir. Dindarlık algısının günahkârlık düzeyini ne şekilde etkilediğinin belirlenebilmesi amacıyla katılımcılara ‘Ramazan oruçlarımı tutarım.’ ve ‘Günahkâr olduğum için mutlaka cezalandırılacağım.’ önermelerine katılıp katılmadıkları sorulmuştur. Buna göre, “Ramazan oruçlarımı tutarım” diyenlerin % 40.9’u Günahkâr olduğu için mutlaka cezalandırılacağına inanmaktadır. Ramazan oruçlarımı tutarım diyenlerin çok az bir kısmı (% 7.6) günahkâr olduğu için cezalandırılmayacağını düşünmektedir. Ramazan orucunu tutmayanların % 17.2’si günahkâr olduğu için mutlaka cezalandırılacağına inanmaktadır. %13.8’lik kısım ise bu düşünceye katılmamaktadır. Ki-kare analizinin sonuçlarına göre ramazan oruçlarımı tutarım diyenler ile günahkâr olduğum için mutlaka cezalandırılacağım diyenler arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir (p<.05). Tabloya göre oruç tutma durumu arttıkça günahkârlık düzeyi de artmaktadır. Oruç ibadetini yerine getiren katılımcıların büyük bir kısmı (%69.5) işlediği günahdan dolayı cezalandırılacağına inanmaktadır.

5.5.2. Dua Etme Sıklığına Göre Günahkârlık (2) Tutumu

Tablo 5. 28. Dua Etme Sıklığına Göre Günahkârlık (2) Tutumu

Çok eskiden işlemiş ve pişman olmuş olsam da, işlediğim günah sık sık aklıma gelir ve bana acı verir.

No		Hiç Katılmıyorum		Çok Az Katılıyorum		Biraz Katılıyorum		Oldukça Katılıyorum		Tamamen Katılıyorum		Toplam	
		N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
1	Kesinlikle Bana Uygun	20	12,5	25	15,6	33	20,6	32	20,0	50	31,3	160	100
2	Bana Uygun	14	7,7	49	26,8	39	21,3	40	21,9	41	22,4	183	100
3	Kararsızım	18	16,7	20	18,5	27	25,0	19	17,6	24	22,2	108	100
4	Bana Uygun Değil	6	20,7	8	27,6	7	24,1	3	10,3	5	17,2	29	100
5	Kesinlikle Bana Uygun Değil	9	45,0	1	5,0	4	20,0	1	5,0	5	25,0	20	100
	Toplam	67	13,4	103	20,6	110	22,0	95	19,0	125	25,0	500	100
	Chi-Square			X= 39,043		df= 16		P=.001		P<.05			

Her gün dünyam ve ahiretim için dua ederim.

Tablo 5.28 dua etme durumuna göre günahkârlık düzeyini göstermektedir. Dua etme durumunun günahkârlık ve suçluluk ile ilgili tutumu ne şekilde etkilediğinin belirlenebilmesi amacıyla katılımcılara ‘Her gün dünyam ve ahiretim için dua ederim.’ ve ‘Çok eskiden işlemiş ve pişman olmuş olsam da, işlediğim günah sık sık aklıma gelir ve bana acı verir.’ önermelerine katılıp katılmadıkları sorulmuştur. Buna göre, Her gün dünyam ve ahiretim için dua ederim “Kesinlikle Bana Uygun” ve “Bana Uygun” diyenleri birlikte düşündüğümüzde % 53.7’si günahkârlık ve suçluluk hissederken her gün dünyam ve ahiretim için dua ederim “Kesinlikle Bana Uygun Değil” ve “Bana Uygun Değil” diyenleri birleştirdiğimizde % 20.2’si bu düşünceye katılmamaktadır. Her gün dünyam ve ahiretim için dua etmiyorum diyenlerin % 25.0’i günahkârlık ve suçluluk eğilimi göstermektedir. Önemli bir kısmında % 45.0 ise günahkârlık ve suçluluk eğilimi oluşmamaktadır. Ki-kare analizinin sonuçlarına göre her gün dünyam ve ahiretim için dua ederim diyenler ile çok eskiden işlemiş ve pişman olmuş olsam da, işlediğim günah sık sık aklıma gelir ve bana acı verir diyenler arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir (p<.05). Tablo incelendiğinde dua etme tutumu arttıkça günahkârlık ve suçluluk eğiliminin de arttığı gözlenmektedir. Sık sık dua eden katılımcıların büyük bir kısmı işlemiş olduğu günahlarından pişman olduğu halde bir türlü aklından çıkaramadığı ve bu yüzden acı çektiği görülmektedir.

5.5.3. Dua Etme Sıklığına Göre Günahkârlık (4) Tutumu

Tablo 5. 29. Dua Etme Sıklığına Göre Günahkârlık (4) Tutumu

No		Sürekli keşke o an nefsim uymasaydım diyorum.												
		Hiç Katılmıyorum		Çok Az Katılıyorum		Biraz Katılıyorum		Oldukça Katılıyorum		Tamamen Katılıyorum		Toplam		
		N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	
Her gün dünyam ve ahiretim için dua ederim.	1	Kesinlikle Bana Uygun	30	18,8	24	15,0	31	19,4	30	18,8	45	28,1	160	100
	2	Bana Uygun	13	7,1	43	23,5	33	18,0	37	20,2	57	31,1	183	100
	3	Kararsızım	18	16,7	25	23,1	16	14,8	16	14,8	33	30,6	108	100
	4	Bana Uygun Değil	8	27,6	3	10,3	5	17,2	8	27,6	5	17,2	29	100
	5	Kesinlikle Bana Uygun Değil	7	35,0	5	25,0	2	10,0	1	5,0	5	25,0	20	100
		Toplam	76	15,2	100	20,0	87	17,4	92	18,4	145	29,0	500	100
		Chi-Square					X= 30,450	df= 16	P=.016	P<.05				

Tablo 5.29 dua etme durumuna göre günahkârlık düzeyini göstermektedir. Dua etme durumunun nefse uyma ve pişmanlık arasındaki tutumun ne şekilde etkilediğinin belirlenebilmesi amacıyla katılımcılara ‘Her gün dünyam ve ahiretim için dua ederim.’ ve ‘Sürekli keşke o an nefsim uymasaydım diyorum.’ önermelerine katılıp katılmadıkları sorulmuştur. Buna göre, Her gün dünyam ve ahiretim için dua ederim “Kesinlikle Bana Uygun” ve “Bana Uygun” diyenlerin % 59.2’si nefesine uyduğu için pişmanlık duymaktadır. Her gün dünyam ve ahiretim için dua ederim diyenlerin “Kesinlikle Bana Uygun Değil” ve “Bana Uygun Değil” diyenleri birlikte düşündüğümüzde % 25.9’u ise nefesine uyduğu için pişmanlık duymamaktadır. Düzenli dua etmeyenlerin % 25.0’lik kısmın da günahkârlık ve suçluluk eğilimi artarken % 35.0’lik kısım ise günahkârlık ve suçluluk duymamaktadır. Ki-kare analizinin sonuçlarına göre her gün dünyam ve ahiretim için dua ederim diyenler ile sürekli keşke o an nefsim uymasaydım diyenler arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir (p<.05). Tablo incelendiğinde dua etme tutumu arttıkça nefse uyma ve pişmanlık arasındaki tutumun da arttığı gözlenmektedir. Buna göre dua eden katılımcılar, dua etmeyenlere göre işlediği günahdan dolayı sık sık pişmanlık duymakta ve kendini kınayıp hayıflanmaktadır.

5.5.4. Nafile Namaz Kılma Durumuna Göre Günahkârlık (3) Tutumu

Tablo 5. 30. Nafile Namaz Kılma Durumuna Göre Günahkârlık (3) Tutumu

		Sık sık keşke o günahları hiç işlemeseydim diyerek üzülüyorum.											
		Hiç Katılmıyorum		Çok Az Katılıyorum		Biraz Katılıyorum		Oldukça Katılıyorum		Tamamen Katılıyorum		Toplam	
No		N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Nafile namaz(duha, teheccüd, evvabin vs.) kılarım.	1 Kesinlikle Bana Uygun	6	11,3	5	9,4	8	15,1	8	15,1	26	49,1	53	100
	2 Bana Uygun	7	5,3	35	26,5	20	15,2	28	21,2	42	31,8	132	100
	3 Kararsızım	21	13,1	36	22,5	38	23,8	27	16,9	38	23,8	160	100
	4 Bana Uygun Değil	13	14,8	13	14,8	22	25,0	17	19,3	23	26,1	88	100
	5 Kesinlikle Bana Uygun Değil	12	17,9	7	10,4	12	17,9	11	16,4	25	37,3	67	100
	Toplam	59	11,8	96	19,2	100	20,0	91	18,2	154	30,8	500	100
	Chi-Square					X= 34,277	df= 16	P=.005	P<.05				

Tablo 5.30 nafile namaz kılma durumuna göre günahkârlık düzeyini göstermektedir. Nafile namaz kılma durumunun pişmanlıktan duyulan üzüntü ile ilgili tutumu ne şekilde etkilediğinin belirlenebilmesi amacıyla katılımcılara ‘Nafile namaz (duha, teheccüd, evvabin vs.) kılarım.’ ve ‘Sık sık keşke o günahları hiç işlemeseydim diyerek üzülüyorum.’ önermelerine katılıp katılmadıkları sorulmuştur. Buna göre, nafile namaz (duha, teheccüd, evvabin vs.) kılarım diyenlerin % 49.1’i sık sık keşke o günahları hiç işlemeseydim diyerek üzülürken % 11.3’ü bu düşünceye katılmamaktadır. Nafile namaz kılmayanların % 37.3’ü sık sık keşke o günahları hiç işlemeseydim diyerek üzülürken % 17.9’u belirtilen önermeye katılmamaktadır. Ki-kare analizinin sonuçlarına göre nafile namaz (duha, teheccüd, evvabin vs.) kılarım diyenlerle sık sık keşke o günahları hiç işlemeseydim diyerek üzülüyorum diyenler arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir (p<.05). Tablo incelendiğinde nafile namaz kılma tutumu arttıkça pişmanlıktan duyulan üzüntü ile ilgili tutumun da arttığı gözlenmektedir. Buna göre nafile namaz kılan kılanlar, kılmayanlara göre sık sık keşke o günahları hiç işlemeseydim diyerek üzülürken.

5.5.5. Nafile Namaz Kılma Durumuna Göre Günahkârlık (4) Tutumu

Tablo 5. 31. Nafile Namaz Kılma Durumuna Göre Günahkârlık (4) Tutumu

No		Sürekli keşke o an nefsim uymasaydım diyorum.											
		Hiç Katılmıyorum		Çok Az Katılıyorum		Biraz Katılıyorum		Oldukça Katılıyorum		Tamamen Katılıyorum		Toplam	
		N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Nafile namaz(duha, teheccüd, evvabin vs.) kılarım.	1 Kesinlikle Bana Uygun	7	13,2	8	15,1	5	9,4	8	15,1	25	47,2	53	100
	2 Bana Uygun	11	8,3	24	18,2	27	20,5	33	25,0	37	28,0	132	100
	3 Kararsızım	24	15,0	37	23,1	30	18,8	29	18,1	40	25,0	160	100
	4 Bana Uygun Değil	19	21,6	24	27,3	14	15,9	13	14,8	18	20,5	88	100
	5 Kesinlikle Bana Uygun Değil	15	22,4	7	10,4	11	16,4	9	13,4	25	37,3	67	100
	Toplam	76	15,2	100	20,0	87	17,4	92	18,4	145	29,0	500	100
	Chi-Square					X= 34,604	df= 16	P=.005	P<.05				

Tablo 5.31 nafile namaz kılma durumuna göre günahkârlık düzeyini göstermektedir. Nafile namaz kılma durumunun nefse uyma ve pişmanlık arasındaki tutumun ne şekilde etkilendiğinin belirlenebilmesi amacıyla katılımcılara ‘Nafile namaz (duha, teheccüd, evvabin vs.) kılarım.’ ve ‘Sürekli keşke o an nefsim uymasaydım diyorum.’ önermelerine katılıp katılmadıkları sorulmuştur. Buna göre, nafile namaz (duha, teheccüd, evvabin vs.) kılarım diyenlerin % 47.2’si nefesine uyduğu için pişmanlık duymaktadır. Nafile namaz kılarım diyenlerin % 13.2’si ise nefesine uyduğu için pişmanlık duymamaktadır. Nafile namaz kılmayanların % 37.3’ü nefesine uyduğu için pişmanlık duyarken % 22.4’ü ise bu düşünceye katılmamaktadır. Ki-kare analizinin sonuçlarına göre nafile namaz (duha, teheccüd, evvabin vs.) kılarım diyenlerle sürekli keşke o an nefsim uymasaydım diyenler arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir (p<.05). Tablo incelendiğinde nafile namaz kılma tutumu arttıkça nefse uyma ve pişmanlık arasındaki tutumun da arttığı gözlenmektedir. Buna göre nafile namaz kılan kılanlar, kılmayanlara göre işlediği günahdan dolayı sık sık nefesine uyduğu için pişmanlık duymaktadır.

5.5.6. Peygamberimizin Sünnetine Uymaya Göre Günahkârlık (2) Tutumu

Tablo 5. 32. Peygamberimizin Sünnetine Uymaya Göre Günahkârlık (2) Tutumu

		Çok eskiden işlemiş ve pişman olmuş olsam da, işlediğim günah sık sık aklıma gelir ve bana acı verir.											
		Hiç Katılmıyorum		Çok Az Katılıyorum		Biraz Katılıyorum		Oldukça Katılıyorum		Tamamen Katılıyorum		Toplam	
No		N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
1	Kesinlikle Bana Uygun	19	10,2	37	19,9	34	18,3	37	19,9	59	31,7	186	100
	Bana Uygun	21	11,7	43	24,0	46	25,7	36	20,1	33	18,4	179	100
	Kararsızım	13	13,0	16	17,4	21	22,8	16	17,4	27	29,3	92	100
	Bana Uygun Değil	7	29,2	4	16,7	5	20,8	6	25,0	2	8,3	24	100
	Kesinlikle Bana Uygun Değil	8	42,1	3	15,8	4	21,1	0	0,0	4	21,1	19	100
	Toplam	67	13,4	103	20,6	110	22,0	95	19,0	125	25,0	500	100
		X= 36,486 df= 16 P=.002 P<.05											

Tablo 5.32 peygamberimizin sünnetine uymaya göre günahkârlık düzeyini göstermektedir. Peygamberimizin sünnetine uyma durumunun günahkârlık ve suçluluk ile ilgili tutumu ne şekilde etkilediğinin belirlenebilmesi amacıyla katılımcılara ‘Hz. Muhammed’in davranışlarını uygulamaya çalışırım.’ (sağ ayakla eve girme, suyu üç yudumda içme vs.)’ ve ‘Çok eskiden işlemiş ve pişman olmuş olsam da, işlediğim günah sık sık aklıma gelir ve bana acı verir.’ önermelerine katılıp katılmadıkları sorulmuştur. Buna göre, peygamberimizin sünnetini uygulamaya çalışırım. (sağ ayakla eve girme, suyu üç yudumda içme vs.) diyenlerin % 31.7’si günahkârlık ve suçluluk eğilimi gösterirken % 10.2’si ise günahkârlık ve suçluluk duymamaktadır. Peygamberimizin sünnetini uygulamıyorum diyenlerin % 21.1’i günahkârlık ve suçluluk eğilimi göstermektedir. Önemli bir kısmında % 42.1 ise günahkârlık ve suçluluk eğilimi oluşmamaktadır. Ki-kare analizinin sonuçlarına göre peygamberimizin sünnetini uygulamaya çalışırım. (sağ ayakla eve girme, suyu üç yudumda içme vs.) diyenlerin ile çok eskiden işlemiş ve pişman olmuş olsam da, işlediğim günah sık sık aklıma gelir ve bana acı verir diyenler arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir (p<.05). Tablo incelendiğinde peygamberimizin sünnetine uyma tutumu arttıkça günahkârlık ve suçluluk eğiliminin de arttığı gözlenmektedir. Buna göre peygamberimizin sünnetine uyanlar, uymayanlara göre işlemiş olduğu günahlarından pişman olduğu halde bir türlü aklından çıkaramamak da ve bu yüzden acı çekmektedir.

5.5.7. Peygamberimizin Sünnetine Uymaya Göre Günahkârlık (4) Tutumu

Tablo 5. 33. Peygamberimizin Sünnetine Uymaya Göre Günahkârlık (4) Tutumu

No		Sürekli keşke o an nefsim uymasaydım diyorum.												
		Hiç Katılmıyorum		Çok Az Katılıyorum		Biraz Katılıyorum		Oldukça Katılıyorum		Tamamen Katılıyorum		Toplam		
		N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	
1	Kesinlikle Bana Uygun	23	12,4	30	16,1	31	16,7	42	22,6	60	32,3	186	100	
	2	Bana Uygun	29	16,2	36	20,1	35	19,6	35	19,6	44	24,6	179	100
	3	Kararsızım	9	9,8	28	30,4	15	16,3	8	8,7	32	34,8	92	100
	4	Bana Uygun Değil	9	37,5	4	16,7	4	16,7	3	12,5	4	16,7	24	100
	5	Kesinlikle Bana Uygun Değil	6	31,6	2	10,5	2	10,5	4	21,1	5	26,3	19	100
		Toplam	76	15,2	100	20,0	87	17,4	92	18,4	145	29,0	500	100
				X= 33,978		df= 16		P=.005		P<.05				

Hz. Muhammed'in davranışlarını uygulamaya çalışırım. (sağ ayakla eve girme, suyu üç yudumda içme vs.) çalışırım. (sağ ayakla eve girme, suyu üç yudumda içme vs.)

Tablo 5.33 peygamberimizin sünnetine uymaya göre günahkârlık düzeyini göstermektedir. Peygamberimizin sünnetine uyma durumunun nefse uyma ve pişmanlık arasındaki tutumun ne şekilde etkilediğinin belirlenebilmesi amacıyla katılımcılara 'Hz. Muhammed'in davranışlarını uygulamaya çalışırım.' (sağ ayakla eve girme, suyu üç yudumda içme vs.)' ve 'Sürekli keşke o an nefsim uymasaydım diyorum.' önermelerine katılıp katılmadıkları sorulmuştur. Buna göre, peygamberimizin sünnetini uygulamaya çalışırım. (sağ ayakla eve girme, suyu üç yudumda içme vs.) "Kesinlikle Bana Uygun Değil" ve "Bana Uygun Değil" diyenleri birlikte düşündüğümüzde % 56.9'u nefesine uyduğu için pişmanlık duymaktadır. Peygamberimizin sünnetini uygulamıyorum "Kesinlikle Bana Uygun Değil" ve "Bana Uygun Değil" diyenleri birleştirdiğimizde ise % 28.6'sı nefesine uyduğu için pişmanlık duymamaktadır. Peygamberimizin sünnetini uygulamıyorum diyenlerin % 26.3'ü nefesine uyduğu için pişmanlık duyarken önemli bir kısmı % 42.1 ise bu düşünceye katılmamaktadır. Ki-kare analizinin sonuçlarına göre peygamberimizin sünnetini uygulamaya çalışırım. (sağ ayakla eve girme, suyu üç yudumda içme vs.) diyenlerin ile sürekli keşke o an nefsim uymasaydım diyenler arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir ($p<.05$). Tablo incelendiğinde peygamberimizin sünnetine uyma tutumu arttıkça nefse uyma ve pişmanlık arasındaki tutumun da arttığı gözlenmektedir. Buna göre peygamberimizin sünnetine uyanlar, uymayanlara göre işlediği günahtan dolayı pişmanlık duymakta ve sıklıkla kendini kınamaktadır.

5.5.8. Yaşadığı Kötü Tecrübe Nedeniyle Allah'a Sığınma Durumuna Göre Günahkârlık (1) Tutumu

Tablo 5. 34. Yaşadığı Kötü Tecrübe Nedeniyle Allaha Sığınma Durumuna Göre Günahkârlık (1) Tutumu

No		Günahkâr olduğum için mutlaka cezalandırılacağım.										Toplam		
		Hiç Katılmıyorum		Çok Az Katılıyorum		Biraz Katılıyorum		Oldukça Katılıyorum		Tamamen Katılıyorum				
		N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	
Yaşadığım kötü tecrübelerde isyan etmek yerine Allah'a sığınırım.	1	Kesinlikle Bana Uygun	18	9,2	26	13,3	41	21,0	31	15,9	79	40,5	195	100
	2	Bana Uygun	12	6,6	28	21,0	30	16,6	42	23,2	59	32,6	181	100
	3	Kararsızım	2	2,5	10	12,3	22	27,2	9	11,1	38	46,9	81	100
	4	Bana Uygun Değil	0	0,0	6	26,1	6	26,1	4	17,4	7	30,4	23	100
	5	Kesinlikle Bana Uygun Değil	7	35,0	1	5,0	4	20,0	2	10,0	6	30,0	20	100
		Toplam	39	7,8	81	16,2	103	20,6	88	17,6	189	37,8	500	100
	Chi-Square													
					X= 45,508		df= 16		P=.000		P<.05			

Tablo 5.34 yaşadığı kötü tecrübe nedeniyle Allah'a sığınma durumuna göre günahkârlık düzeyini göstermektedir. Yaşadığı kötü tecrübe nedeniyle Allaha sığınma durumunun günahkârlık tutumunu ne şekilde etkilediğinin belirlenebilmesi amacıyla katılımcılara 'Günahkâr olduğum için mutlaka cezalandırılacağım.' ve 'Yaşadığım kötü tecrübelerde isyan etmek yerine Allah'a sığınırım.' önermelerine katılıp katılmadıkları sorulmuştur. Buna göre, yaşadığım kötü tecrübelerde isyan etmek yerine Allah'a sığınırım diyenlerin % 40.5'i günahkâr olduğu için mutlaka cezalandırılacağına inanmaktadır. Allah'a sığınanların çok az bir kısmı (% 9.2) günahkâr olduğu için cezalandırılmayacağını düşünmektedir. Yaşadığı kötü tecrübeler de Allah'a sığınmayanların % 30.0'u günahkâr olduğu için cezalandırılacağına inanırken % 35.0'i bu düşünceye katılmamaktadır. Ki-kare analizinin sonuçlarına göre yaşadığım kötü tecrübelerde isyan etmek yerine Allah'a sığınırım diyenler ile günahkâr olduğum için mutlaka cezalandırılacağım diyenler arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir (p<.05). Tablo incelendiğinde yaşadığı kötü tecrübe nedeniyle Allah'a sığınma tutumu arttıkça günahkârlık düzeyi de artmaktadır. Buna göre yaşadığı kötü tecrübe nedeniyle Allah'a sığınanlar, sığınmayanlara göre işlediği günahdan dolayı bir cezanın olacağına inanmaktadır.

5.5.9. Kul Hakkına Dikkat Etme Durumuna Göre Günahkârlık (1) Tutumu

Tablo 5. 35. Kul Hakkına Dikkat Etme Durumuna Göre Günahkârlık (1) Tutumu

		Günahkâr olduğum için mutlaka cezalandırılacağım.											
No		Hiç Katılmıyorum		Çok Az Katılıyorum		Biraz Katılıyorum		Oldukça Katılıyorum		Tamamen Katılıyorum		Toplam	
		N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Kul hakkına girmekten çekinirim.	1 Kesinlikle Bana Uygun	23	10,0	30	13,1	41	17,9	37	16,2	98	42,8	229	100
	2 Bana Uygun	9	5,5	35	21,2	32	19,4	40	24,2	49	29,7	165	100
	3 Kararsızım	2	2,9	10	14,7	19	27,9	8	11,8	29	42,6	68	100
	4 Bana Uygun Değil	1	5,9	3	17,6	4	23,5	3	17,6	6	35,3	17	100
	5 Kesinlikle Bana Uygun Değil	4	19,0	3	14,3	7	33,3	0	0,0	7	33,3	21	100
	Toplam	39	7,8	81	16,2	103	20,6	88	17,6	189	37,8	500	100
	Chi-Square	X= 31,051				df= 16		P=.013		P<.05			

Tablo 5.35 kul hakkına dikkat etme durumuna göre günahkârlık düzeyini göstermektedir. Kul hakkına dikkat etme durumunun günahkârlık tutumunu ne şekilde etkilediğinin belirlenebilmesi amacıyla katılımcılara ‘Kul hakkına girmekten çekinirim.’ ve ‘Günahkâr olduğum için mutlaka cezalandırılacağım.’ önermelerine katılıp katılmadıkları sorulmuştur. Buna göre, Kul hakkına girmekten çekinirim’ diyenlerin % 42.8’i günahkâr olduğu için mutlaka cezalandırılacağına inanmaktadır. Kul hakkına dikkat edenlerin bir kısmı (%10.0) günahkâr olduğu için cezalandırılmayacağını inanmaktadır. Kul hakkına dikkat etmeyenlerin % 33.3’ü günahkâr olduğu için mutlaka cezalandırılacağına inanmaktadır. %19.0’luk kısım ise bu düşünceye katılmamaktadır. Ki-kare analizinin sonuçlarına göre kul hakkına girmekten çekinirim diyenler ile günahkâr olduğum için mutlaka cezalandırılacağım diyenler arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir ($p<.05$). Tabloya göre kul hakkına dikkat etme tutumu arttıkça günahkârlık düzeyi de artmaktadır. Buna göre kul hakkına dikkat edenler, dikkat etmeyenlere göre işlediği günahdan dolayı bir cezanın olacağına inanmaktadır

6. SONUÇ VE TARTIŞMA

6.1. Tartışma

Bu kısımda, istatistiksel analiz sonuçlarından hareketle konuyla ilgili kurgulanan hipotezlerin doğrulanıp doğrulanmadıkları tartışılmış ve yorumlanmaya çalışılmıştır.

6.1.1. Sosyo-Demografik Değişkenlere Göre Örneklemin Suçluluk Duygusu Düzeyi İle İlgili Bulguların Tartışılması

A1. “*İmam Hatip Lisesi öğrencilerinin diğer liselerde okuyan öğrencilere göre suçluluk düzeyleri daha yüksektir*” hipotezi doğrulanmıştır ($p < .05$). Araştırma sonuçlarına göre İmam Hatip Lisesi öğrencilerinin suçluluk düzeyleri diğer lise öğrencilerine göre daha yüksek çıkmıştır. Bu durum İmam Hatip Lisesi öğrencilerinin dindarlık düzeyleriyle ilişkili bir sonuç olarak ele alınabilir. Nitekim çalışmada dindarlığın suçluluk duygusu üzerinde etkisi olduğu tespit edilmiştir. Kartopu vd., (2016) tarafından yapılan araştırmaya göre İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin suçluluk düzeyleri diğer fakülte öğrencilerine göre daha yüksek olduğu belirtilmiştir. Ancak Kula (2012) tarafından yapılan araştırma sonucuna göre düz lise öğrencilerinin utanç duygusu düzeyinin, İmam Hatip Lisesi öğrencilerinin utanç duygusu düzeyinden anlamlı düzeyde yüksek olduğu görülmektedir. Dilber (2013) Genel, Meslek ve Anadolu lisesi öğrencileri ile yürüttüğü araştırmada Anadolu Lisesindeki öğrencilerin diğer liselere göre daha fazla suçluluk duygusu yaşadığı sonucuna ulaşmıştır.

Dinsel farkındalığın yükselmesi, inanan insanı davranışlarının inancına uygun olması açısından uyarmaktadır. Dini emir ve tavsiyelere uygun davranmadığını düşünen birey suçluluk duygusu hissetmektedir (Karaca, 2016: 83). Söz konusu dinsel farkındalık arttıkça suçluluk düzeyi de artmaktadır. Çünkü bu şekilde dindarlıkta hem bilgi hem de duygu boyutunda bir takım değişimler meydana gelmektedir. Örneğin “bu devirde içki içmek haram mı olur?” şeklinde yorum yapan biri alkol kullandığında muhtemelen herhangi bir suçluluk duymayacaktır. Bu tavır dinsel farkındalığın eksikliği sebebiyledir. Bu bakımdan İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin daha fazla suçluluk hissetmesinin daha fazla suçlu/günahkâr oldukları anlamına gelmediği ifade edilmelidir. Nitekim suçluluk, bir duygu olarak kişinin kendine yönelik algısı ve bilgisi ile ilişkilidir. İslâm dini açısından birey her ne kadar dindar olsa da sosyal hayat içerisinde bir takım ilişkiler kurmakta ve bunun sonucunda hata yaptığını veya yapabileceğini düşünmektedir. Ayrıca ibadetlerindeki bir takım eksiklikler veya hakkıyla yerine getirme konusundaki endişeler, kişinin suçluluk duygusuna kapılmasına sebebiyet vermektedir. Dindarlık arttıkça somut olarak günahkârlık/suçluluk azalsa da bireyin iç dünyasında söz konusu suçluluk duygusu artış göstermektedir. Dolayısıyla bireyin dindarlığı derinleştikçe suçluluk hassasiyeti artmaktadır. Bu bağlamda dindarların suçluluk düzeylerinin yüksek olması, sahip oldukları dinsel hassasiyet ile ilişkilendirilmektedir (Kartopu vd., 2016: 1781). Ayrıca din eğitiminin yapıldığı okullarda öğrenim gören gençlerin dinî duygu, düşünce ve davranışlarının şekillenmesinde içinde yetiştikleri sosyo-kültürel çevrenin etkinliği de dikkatten kaçırılmamalıdır (Yapıcı, 2006: 105). Sonuç olarak çalışmada dindarlığın suçluluk düzeyi üzerinde etkisi olduğu tespit edilmiştir. Bu durum genel hipotezimizle uygundur.

A2. “*Sınıf düzeyine göre, öğrencilerin sınıf düzeyi yükseldikçe suçluluk düzeyleri de düşer*” hipotezi doğrulanmamıştır ($p > .05$). Hem kronolojik yaşı ilerleyen hem olgunlaşan hem de kültürel bilgi birikimi artan gencin suçluluk duygusu düzeyinin

değişmesi beklenebilir. Sınıf düzeyi arasında suçluluk duygusu düzeyi puan ortalamaları açısından farklılıklar olsa da istatistiksel anlamda bir farklılaşma bulunmamıştır. Ancak sınıf düzeyi azaldıkça suçluluk-utanç düzeyleri biraz daha artmaktadır. Araştırma bulgularına göre en yüksek suçluluk-utanç düzeyi puanın ise 9. Sınıf öğrencilerine ait olduğu görülmektedir. Dolayısıyla sınıf düzeyi azaldıkça suçluluk-utanç düzeyleri biraz daha artmaktadır.

Uzun (2018) tarafından yapılan araştırma da öğrencilerin yaşlarına göre değerlendirilmiş ancak farklı bir sonuca ulaşılamamıştır. Bunun nedenini ise araştırma örnekleminin lise son sınıf öğrencilerini kapsamına bağlamaktadır. Dolayısıyla suçluluk ve utanç ölçeği genelinde öğrencilerin yaşları bakımından herhangi bir farklılık bulunmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Dilber (2013) tarafından lise öğrencileri ile yürütülen araştırmada ise öğrencilerin sınıflarına göre suçluluk düzeyi araştırılmıştır. Elde edilen bulgulara göre 10. Sınıflar lehine anlamlı olarak sonuçlanmıştır. Dolayısıyla 10. sınıf öğrencilerinin suçluluk duygularının daha yüksek olduğu belirtilmiştir.

A3. “Kızların suçluluk duygusu düzeyi erkeklerden daha yüksektir” hipotezi doğrulanmıştır ($p < .05$). Buna göre kızların suçluluk düzeyi puan ortalaması, erkeklere göre daha yüksektir. Cinsiyete göre suçluluk-utanç puan düzeyi puan ortalamaları önemlilik seviyesine ulaşmıştır. Araştırma sonuçlarına göre kız öğrenciler suçluluk duygusunu daha fazla yaşamaktadırlar

“Kadınların erkeklerden daha fazla utanç ve suçluluk eğilimi göstermesi cinsiyet kalıpyargıları temelinde sosyalleşmesine bağlı olarak daha fazla utanç ve suçluluk eğilimli olmasının yanında bu duyguyu erkeklerden daha fazla kabul ettiğini veya duyguları hakkında daha açık olma eğilimi taşıdığını yansıtıyor olabilir” (Cirhinlioğlu ve Güvenç, 2011: 263). Erkekler ise, cinsiyet farklılıklarını anlamalarıyla birlikte, aile ve toplum içerisinde daha rahat hareket etme, daha serbest olma hakkını kendilerinde görebilirler. Kendine güvenle birlikte ortaya çıkan bu durumun sonucunda, yapılan yanlış davranışta benliklerini hedef alma tutumunu sergilemeyebilirler. Bunun yerine davranış odaklı olan suçluluk duygusunu daha çok yaşayabilirler (Sığır vd., 2010: 82). Cirhinlioğlu ve Güvenç (2011) tarafından yapılan bir araştırmada da suçluluk duygusunu kadınların erkeklerden daha yoğun yaşadıkları yönündedir. Yaşa (2012) üniversite öğrencileri ile yürüttüğü çalışmada cinsiyet değişkeni ile suçluluk duygusu arasında anlamlı bir ilişki olduğunu belirtmiştir. Buna göre kız cinsiyete sahip kişilerde erkek cinsiyete kıyasla daha fazla suçluluk yaşama eğilimi olduğu tespit edilmiştir. Tangney ve Dearing (2002) ilkökul çocukları, alt sosyo ekonomik düzeyden ergenler, üniversite öğrencileri, annesizler, yetişkinler ve yaşlıları kapsayan 3000 katılımcı ile yaptıkları çalışmada kadınların tutarlı bir şekilde erkeklerden daha yüksek derecede suçluluk duyguları dile getirdiklerini belirtmişlerdir. Erkeklerle karşılaştırıldığında kadınlar her yaşta daha fazla suçluluk eğilimi göstermektedirler (Cirhinlioğlu, 2010: 83). Yürütülen başka bir araştırmada kız ve erkeklerin, depresyon, öfke içte ve öfke dışta durumları açısından aralarında fark olmadığı belirlenmiş ve kızların suçluluk ve utanç durumlarının erkeklere göre daha fazla olduğu saptanmıştır. Bu durumun, Türk toplumunun, kızların davranışlarına daha sınırlayıcı ve daha az hoşgörü göstermesinden dolayı, kızlarda suçluluk duygusu daha fazla hissettirilmesinden kaynaklandığı ifade edilmiştir (Köksal ve Gençdoğan, 2007: 172).

Mevcut araştırmanın sonucunu destekleyen bir başka çalışma ise Özer (2011) tarafından yapılmış cinsiyetin, suçluluk ve utanç duyguları üzerinde anlamlı bir fark yarattığı, kızların erkeklere oranla daha fazla suçluluk ve utanç yaşadıkları sonucuna ulaşılmıştır. Aynı şekilde Akbağ ve İmamoğlu, (2010) tarafından yürütülen araştırmada da kadınların, erkeklere oranla daha fazla utanç yaşadıkları sonucuna ulaşılmıştır.

Benzer şekilde suçluluk ve utanç duygusunun cinsiyete göre farklılaştığı ile ilgili bulgular Karataş'ın (2008) çalışmalarında da belirtilmiştir. Karataş'ın çalışmasının sonucuna göre kız öğrencilerin suçluluk puanlarının erkek öğrencilerin suçluluk puanlarına göre anlamlı derecede farklılaştığı tespit edilmiştir. Yapılan çalışmada suçluluk puanlarının disiplin cezası alıp almama açısından da farklılık göstereceği, disiplin kuruluna gitme ve ceza almanın öğrencilerde gerginlik yaratacağı, suçluluk hissedip çevredeki insanların baskılarına maruz kalınması sebebiyle olabileceği ifade edilmiştir. Kız ve erkek öğrencilerin birbirlerinden farklı suçluluk duyguları yaşamaları ise kız öğrencilerin toplumsal baskı nedeniyle duygularını yeteri kadar ortaya koyamamaları ve yanlış anlaşılmaktan korkmaları nedeniyle olabileceği belirtilmiştir. Ancak Sığırı vd., (2010) tarafından yapılan araştırmada erkeklerin suçluluk puanları kadınlara göre daha yüksek bulunmuştur. Aynı şekilde Kula (2012) tarafından yapılan araştırmada da erkeklerin suçluluk puanları kızlarınkinden anlamlı düzeyde yüksek olduğu sonucu paylaşılmıştır. Dini kimlik ve kişiliğin oluşmaya başladığı aile ortamının ve toplumsal rollerin kızların suçluluk duygusu hissetmesinde rol oynadığı düşünülmektedir. Ergenlik döneminde cinsiyet farklılığının suçluluk duygusunu arttırdığı söylenebilir. Bir takım araştırmalarda kadınlar erkeklere nispetle daha fazla suçluluk ve pişmanlık yaşadıkları için daha fazla dindar olma eğilimi gösterdiği ifade edilmiştir. Öyleki, bu yaklaşım aslı günah fikri üstüne kurulu olup “aldatıcı kadın Havva imgesinden” beslendiği ve bu haliyle söz konusu yaklaşımın geleneksel Hıristiyan inancından kaynaklandığı söylenmektedir (Yapıcı, 2012: 7). Araştırmamızda ise dindarlık algısının kadınlarda suçluluk duygusunu arttırdığı sonucuna ulaşılmıştır. Kadınların fiziksel olarak güçsüz olması, duygusal farklılıklarının da suçluluk duygusu hissetmesinde etkisi olduğu düşünülmektedir.

A4. “Suçluluk duygusu düzeyi ile sosyo-ekonomik seviye arasında negatif bir ilişki vardır” hipotezi doğrulanmıştır ($p < .05$). En yüksek suçluluk düzeyi puanı ekonomik durumu çok kötü olan öğrencilerin puanıdır. Kötü ekonomik düzeye sahip olanların puanı bir sonraki puandır. Suçluluk-utanç düzeyi yüksek olan öğrencilerin çoğunluğunun çok kötü sosyo-ekonomik düzeyi belirtmesi suçluluk düzeyi ile gelir seviyesi arasındaki ilişkiyi güçlendirmektedir. Dolayısıyla sosyo-ekonomik düzeyin, araştırma değişkenleri üzerinde anlamlı seviyede farklılık yarattığı tespit edilmiştir. Buna göre sosyo-ekonomik duruma göre suçluluk puanları karşılaştırılmış ve ekonomik durumu çok iyi ve iyi olanların, ekonomik durumu çok kötü, kötü ve orta olanlara göre suçluluk puanlarının daha yüksek olduğu bulunmuştur. Ayrıca ekonomik durumu çok kötü olan bireylerin ekonomik durumu çok yüksek olanlara göre suçluluk duygularının çok daha yüksek olduğu gözlenmektedir. Araştırma bulgularına göre maddi açıdan refah düzeyinde olmayan ailelerde suçluluk düzeyinin yüksek olduğu gözlemlenmiştir. Mevcut araştırmamızı destekleyen Özer (2011) tarafından yapılan araştırma da sosyo-ekonomik düzeyin düşük olduğu gruptaki ergenlerin, sosyo-ekonomik düzeyin yüksek olduğu gruptaki ergenlere göre daha fazla suçluluk ve utanç yaşadıkları saptanmıştır.

A5. “Anne öğrenim düzeyi yükseldikçe suçluluk düzeyi düşer” hipotezi doğrulanmıştır ($p < .05$). En yüksek suçluluk düzeyi puanı annesi sadece okuryazar olan öğrencilerin puanını olurken en düşük suçluluk düzeyi puanı ise annesi master/doktora mezunu olan öğrencilerin puanı olduğu görülmektedir. Böyle bir tabloda anne öğrenim durumunun yükselmesine ya da azalmasına bağlı olarak suçluluk düzeyi puanının farklılaştığı ifade edilebilir. Yaşa (2012) üniversite öğrencileri ile yürüttüğü araştırmada annenin eğitim düzeyinin yaşanan suçluluk duygusu üzerinde anlamlı ölçüde etkisi olduğunu belirtmiştir. Özellikle ilkökul ve altı düzeyinde eğitime sahip anneleri olan katılımcıların suçluluk eğiliminin daha fazla, üniversite mezunu annelerin çocuklarında

ise suçluluk duygusunun daha az olduğunu ifade etmektedir. Uzun (2018) tarafından yapılan bir araştırma da ise öğrencilerin annelerinin eğitim durumları ve suçluluk düzeyleri incelenmiş, anneleri okumayan ve ilkökul mezunu olan öğrencilerin utanç duygularının yüksek olduğu ifade edilmiştir.

Düşük anne eğitimine sahip ergenlerin, anneleri ile sağlıklı bir iletişim içinde olamayabilecekleri, yaşadıkları sıkıntılarını rahatça ifade etmekte sorunlar yaşayabilecekleri, herhangi bir hata veya başarısızlık durumunda, anneleri tarafından destek verilmek yerine daha da aşağılanacakları düşüncesinin hâkim olabileceği, dolayısıyla da herhangi bir hata yapmamaya çalışacakları, hata veya başarısızlık durumunun ise suçluluk ve utanç duygularını yüksek seviyede yaşayabileceklerine sebep olabileceği ifade edilebilir (Özer, 2011: 114). Anne eğitim durumunun bireyin suçluluk duygusu düzeyini etkilediği görülmektedir.

A6. “*Baba öğrenim düzeyi yükseldikçe suçluluk düzeyi düşer*” hipotezi doğrulanmıştır ($p<.05$). Araştırma sonuçlarına göre babası ilkökul mezunu olan ve babası okuryazar olmayan katılımcıların babası üniversite mezunu ve master/doktora mezunu olan katılımcılara oranla daha yüksek olduğu gözlenmektedir. En yüksek suçluluk düzeyi puanı babası sadece okuryazar olmayan öğrencilerin puanıdır. Baba öğrenim düzeyi azaldıkça suçluluk düzeyinde bir artış söz konusudur. Dikkat edilecek bir diğer husus en düşük suçluluk utanç düzeyi puanı alan örneklem katılımının sayısının 5 olmasıdır. 500 katılımcının içerisinde 5 katılımcının puanının en yüksek olması konu hakkında söylenecek varsayımları kısıtlamaktadır. Yaşa (2012) tarafından yapılan bir araştırmaya göre baba eğitiminin suçluluk duygusu yaşama eğilimi üzerine etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. İlkokul ve altı düzeyde eğitimi olan babaların çocuklarında suçluluk duygusu daha yüksek düzeyde yaşanırken, üniversite mezunu babaları olan kişilerde suçluluk yaşama düzeyi daha az olarak belirtilmiştir.

A7. “*Baba tutum algısı ile suçluluk düzeyi arasında anlamlı bir ilişki vardır*” hipotezi doğrulanmıştır ($p<.05$). En yüksek suçluluk düzeyi puanı babası demokratik olan öğrencilere ait olduğu görülmektedir. Demokratik tutum arttıkça suçluluk duygusu yaşama eğiliminin de arttığı gözlenmektedir. Mevcut araştırmamızda ki bulgularını destekleyen Yaşa (2012) tarafından yapılan araştırmaya göre anne baba tutum ölçeğinden elde edilen puanlar ile suçluluk utanç ölçeğinden alınan puanlar uygun istatistiksel yöntemle analiz edilerek karşılaştırılmıştır. Buna göre demokratik tutum ile suçluluk duygusu arasında istatistiksel olarak anlamlı düzeyde ilişki saptanmıştır. Algılanan demokratik tutum arttıkça suçluluk duygusu yaşama eğiliminin arttığı görülmektedir. Benzer şekilde Saylık ve Gezici Yalçın (2018) tarafından yürütülen araştırmada demokratik koşuldaki ergenlerin ebeveyne bağlanma puanı ile suçluluk/utanç puanları arasında anlamlı bir ilişki olduğu belirtilmiştir.

Çocukluk döneminde aile eksenli oluşan ve gelişen ilişkiler, ergenlikle birlikte bireyin bir nevi var olma, varlığını hissettirme çabası neticesinde renk değiştirmektedir. Ergen, bu dönemde hayatın her yönünde olduğu gibi ailesi ile ilişkilerini de din bağlamında yeniden gözden geçirmekte; daha önce çocuk ve aile arasında kullanılan ilişki kalıpları tekrar oluşturulmaktadır. Bu bağlamda ailenin tutumları, ergen-aile ilişkilerini belirlemektedir (Solmaz ve Şahin, 2012: 152). Bazı araştırmacılar ebeveyn tutumlarını sınıflandırmışlardır. Bu tutumlar ebeveynin çocuğu kabulü, çocuğa yönelik aşırı koruyuculuğu, otoriterliği, sıcaklığı, duyarlılığı, kontrolü veya cezalandırma davranışı gibi kriterler oluşturmaktadır. Demokratik ebeveynler çocuklarına yönelik talepkâr/kontrolcü ama aynı zamanda onların ilgi ve ihtiyaçlarını da gözetken, yüksek kabul grubuna girmektedir. Demokratik ebeveyn tutumunda çocuğun davranışlarının kabahatli olması durumunda yol gösterici olmak fakat aynı zamanda kontrolü elde

tutmak söz konusudur. Ancak, otoriter ebeveyn tutumunda anne-babanın çocuğa yönelik koşulsuz itaat beklentisinin olduğu ve kontrolü bu şekilde sağladığı görülmektedir. Otoriter ebeveyn tutumunda çocuğun özellikle hatalı durumlarda doğrudan hedef alındığı, cezalandırılarak sert kontrole maruz bırakıldığı, çocuğun koşulsuz itaat etmesinin beklendiği ve düşüncelerinin dikkate alınmadığı görülmektedir (Saylık, Gezici Yalçın, 2018: 102). Sert ebeveynlik olarak tanımlanan ebeveynlerin bağırması, dövmesi ve cezai uygulamalarda bulunması durumunda çocukta çaresizlik duyguları ve utanç ortaya çıkabilir. Ebeveynler tarafından reddedilmek, sürekli tenkit edilmek ve aşağılanmak da bireylerin utanç duymasında rol oynamaktadır. Çünkü bu eleştirel davranışlar üzerinde değil, bir bütün olarak benlik üzerine odaklanma eğilimindedir ve utanç duygusunu artırıp suçluluk duygusunu azaltabilir. Buna karşılık ailelerin sıcak ve destekleyici davranışları çocukların davranışları karşısında uygun dozda (tüm benliğini sarıp yıkıcı olmayan) suçluluk hissetmesine neden olabilir (Algedik, 2016: 14). Demokratik anne-baba tutumu karşılıklı anlayış esasına dayanan ve çocuğun eğitiminde en çok arzu edilen ideal anne-baba tutumudur. Demokratik aile ortamında güven verici, destekleyici ve normal sınırlar içerisinde çocuğa karşı hoşgörü vardır. Bu tür anne-babalar çocuğun duygu ve düşüncelerine saygı duyar ve ailede çocuğa söz hakkı verirler. Demokratik aile ortamında çocuğa değer verilir, çocuk olduğu gibi kabul edilir. Çocuk anne-baba kadar ailenin değerli bir üyesidir. Bu tür aile ortamında çocuğa sevgi ve şefkat gösterilir, çocuğun ilgi, ihtiyaç ve yetenekleri göz önünde bulundurulur. Demokratik bir tutum sergileyen ebeveynlerden oluşan ailelerde ilişkiler, gerginlikten uzak, sıcak ve samimidir. Ancak herkesin uyacağı kurallar belirlenmiş olup bu kurallara baskı ve korkutma ile değil gönüllü olarak uyulur. Cezalar ılımlı ve eğitimidir. Cezanın amacı çocuğu sindirmek değil ona sorumluluk duygusu kazandırmaktır. Dolayısıyla bu tür ailelerde yetişen çocuk vicdan özgürlüğüne sahip olup cezadan korktuğu için değil vicdanen doğru bulduğu için din ve ahlak kurallarını kabul eden bir kimsedir (Kımtır, 2015: 14-15). Demokratik anne-baba tutumu, çocuğun ve gencin bilişsel, duygusal ve sosyal alanlardaki gelişim sürecine diğer tutumlara göre daha yüksek bir katkı sağlar. Demokratik tutumda, anne-baba kontrolü elden bırakmaz, ama koydukları kurallar ve sınırlar açıklayıcıdır. Anne-baba yapıcı eleştirilerle yönlendirmede bulunur. Çocuğun veya gencin bireyselliği ve özgürlüğü kısıtlanmaz (Uysal, 2016: 14). Demokratik bir aile ortamı bireyde vicdan gelişimini desteklemektedir. Dolayısıyla bu tür ortamda yetişen ergenlerde suçluluk duygusunun artması beklenen bir sonuçtur.

6.1.2. Sosyo-Demografik Değişkenlere Göre Örneklemin Günahkârlık Duygusu Düzeyi İle İlgili Bulguların Tartışılması

B1. “*İmam Hatip Lisesi öğrencilerinin diğer liselerde okuyan öğrencilere göre günahkârlık düzeyleri daha yüksektir*” hipotezi doğrulanmıştır ($p < .05$). Araştırma sonuçlarına göre İmam Hatip Lisesi öğrencilerinin günahkârlık düzeyleri diğer lise öğrencilerine göre daha yüksek çıkmıştır. Bu durum İmam Hatip Lisesi öğrencilerinin dindarlık düzeyleriyle ilişkili bir sonuç olarak ele alınabilir. Nitekim çalışmada dindarlığın günahkârlık düzeyi üzerinde etkisi olduğu tespit edilmiştir. Bu durum genel hipotezimizle uygundur.

Kartopu (2013) tarafından yapılan çalışmada İmam Hatip Lisesi mensuplarının diğer lise mensuplarına göre kadere kesin olarak inanmada daha yüksek oranda temsil edildiği ifade edilmektedir. Ayrıca kader konusunda şüphe ve tereddüt eden, kadere inanmayan, ilgi göstermeyen katılımcıların imam hatip lisesinde nispeten daha az temsil

edildiği belirtilmektedir. Okullarda verilen eğitimin dindarlık duygusu alanında etki ettiği söylenebilir.

B2. “Kızların günahkârlık duygusu düzeyi erkeklerden daha yüksektir” hipotezi doğrulanmamıştır ($p<.05$). Cinsiyete göre günahkârlık düzeyi puan ortalamaları önemlilik seviyesine ulaşmamıştır. Ancak buna göre erkeklerin günahkârlık puan ortalaması, kızlara göre daha yüksektir.

Ö. Güler (2007) tarafından yapılan bir araştırmada erkek örneklemin bayanlardan daha fazla günahkârlık duygusu yaşadığı sonucuna ulaşılmıştır. Dini bilginin erkek egemen olarak yorumlanması ve sunulması; bu bilgilerin de günah, ödül ve ceza odaklı olması sonucu olarak, erkek örneklemin bayanlardan daha fazla günahkârlık duygusu yaşadığı sonucu paylaşılmıştır. Benzer şekilde Kıraç (2007) tarafından yapılan çalışmada da varoluşsal kaygılardan dini suçluluk (günahkârlık) duygusunu erkeklerin kadınlara göre daha fazla yaşadığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuç bize günahkârlık duygusunun cinsiyet üzerinde farklılaştığını göstermektedir.

B3. “Günahkârlık duygusu düzeyi ile sosyo-ekonomik seviye arasında negatif bir ilişki vardır” hipotezi doğrulanmıştır ($p<.05$). Buna göre ekonomik duruma göre günahkârlık düzeyi puanları karşılaştırılmış ve ekonomik durumu çok kötü olan öğrencilerin günahkârlık düzeyi ortalamasının diğer katılımcılara oranla daha yüksek olduğu bulunmuştur. En yüksek puan çok kötü sosyo ekonomik düzeye sahip olan öğrenciler olurken kötü ekonomik düzeye sahip öğrencilerin puanı ise bir sonraki yüksek puandır. Araştırma verilerine göre orta düzey gelire sahip katılımcılarının en yüksek günahkârlık düzeyi puanı olduğu gözlenmektedir. Sosyo-ekonomik düzey azaldıkça günahkârlık düzeyi puanı da artmaktadır. Buna göre sosyo- ekonomik duruma göre suçluluk puanları karşılaştırılmış ve ekonomik durumu çok kötü ve kötü olan katılımcıların ekonomik durumu iyi ve çok iyi olan katılımcılara göre suçluluk düzeyinin daha yüksek olduğu bulunmuştur. Dolayısıyla maddi açıdan refah düzeyinde olmayan ailelerde günahkârlık düzeyinin yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Kıraç (2007) tarafından yapılan çalışmada ekonomik durumuna göre günahkârlık duygusu puanları karşılaştırılmış ve ekonomik durumu çok iyi olanların, ekonomik durumu çok kötü, kötü, orta ve iyi olanlara göre; iyi olanların orta olanlara göre günahkârlık duygusu puanlarının daha yüksek olduğu bulunmuştur. Yine burada da ekonomik durumu yüksek bireylerin dindarlık eğilimleri dış güdümlü olduğu için günahkârlık duygularının yüksek olduğu belirtilmiştir.

B4. “Ailede karar alma biçimi ile günahkârlık düzeyi arasında anlamlı bir ilişki vardır” hipotezi doğrulanmıştır ($p<.05$). Buna göre ailede babam karar verir diyen öğrencilerin günahkârlık düzeyi ortalamasının diğer öğrencilere oranla daha yüksek olduğu gözlenmektedir. En yüksek puan ailede bir karar alınırken babam karar verir diyen öğrencilerin puanı olurken anne babanın ortak karar aldığı öğrencilerin puanı ise bir sonraki yüksek puandır. Annem karar verir diyen öğrenciler ise en düşük puana sahip olan gruptur. Kendisiyle veya ailesiyle ilgili kararlar alınırken görüşünün sorulması, tercihlerinin önemsenmesi kimlik gelişimini olumlu yönde destekleyen bir faktör olduğu düşünülebilir (Kartopu, 2015. 233). Dolayısıyla kimlik gelişimini olumlu yönde destekleyen ailede karar alma biçiminin, günahkârlık duygusunun etkileyebilecek bir değişken olduğu düşünülebilir.

6.1.3. Dindarlık Tutumlarıyla Suçluluk Duygusu Düzeyi Arasındaki İlişkiye Yönelik Bulguların Tartışılması

C1. “*Ailesi dindar olanların suçluluk düzeyi dindar olmayan ailelere göre daha yüksektir*” hipotezi doğrulanmıştır ($p < .05$). Dindarlık seviyelerine göre suçluluk düzeyi anlamlı oranda artmıştır. Puanlar arasında kendilerini “çok dindar” olarak niteleyen grup en yüksek suçluluk düzeyine sahiptir. En yüksek suçluluk-utanç düzeyi eğilimi puan ortalamasının ailesini çok dindar olarak belirten katılımcıların puanı olduğu, en düşük suçluluk-utanç düzeyi eğilimi puan ortalamasının ise ailesini dindar olmadığını belirten katılımcıların puanı olduğu görülmektedir. Dolayısıyla ailedeki dindarlık düzeyi arttıkça suçluluk düzeyinin de arttığı gözlenmektedir. Bu sonuçlardan yola çıkarak ailesi dindar olanların suçluluk düzeyleri daha yüksek çıkmıştır.

Mevcut araştırmamızda ki bulguları destekleyen Kartopu vd., (2016) tarafından yapılan araştırmada ailesi dindar olanların suçluluk düzeyleri daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. “Tanrı algısı, bireyin Tanrı’ya yönelik tüm atıfları, duygu ve düşüncelerinden ibarettir. Tanrı algısı çocuklarda oluşmaya başlayan, bireyin çevresi, dini ve kişiliği tarafından şekillenen bir yapıdır. Tanrı algısı oluşurken bireye öğretilen dini temsiller o bireyin Tanrı’ya yönelik algısının olumlu veya olumsuz yönde gelişmesine etki edebilir” (Ö. Güler, 2007: 124).

Kıraç (2007) tarafından yapılan araştırmada varoluşsal kaygılardan görülen suçluluk duygusu araştırılmıştır. Araştırmanın örneklemini dindar bireyler oluşturduğu için, sorulan sorular dini suçluluk (günahkarlık) olarak algılanmıştır. Elde edilen sonuçlara göre dindarlık eğilimi ile dini suçluluk duygusu arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki olduğu belirtilmiştir. Ayrıca iç güdümlü dindarlık eğilimli ve dış güdümlü dindarlık eğilimli olarak iki gruba ayrılmış olan örneklemin dini suçluluk düzeyinde anlamlı fark bulunmuştur. Sonuç olarak hayatlarını dinlerinin standartlarına uygun yaşayan bireylerin suçluluk duygusunun, dinlerini çıkarları için bir araç olarak gören bireylere göre daha düşük olduğu ima edilmiştir.

Toplumun kültür değerlerinin bir kuşaktan diğerine aktarılması şeklindeki temel eğitimsel işlevinin yanında aile, özellikle okul öncesi dönemde çocuğun yaşamında en etkili sosyalleştirme kurumudur (Yavuzer, 2017: 132). Aile, çocuğun içinde doğduğu, hayata adım attığı tabii bir grup, önemli bir sosyal çevredir. Burada onun her türlü ihtiyacı karşılanacak; yarının yetişkininin şahsiyetini temellendirecek olan eğitim ve kültür burada verilecektir (Şentürk, 2013: 69). Nitekim çocuk, sosyal bir birey olmayı öğrenirken, aynı zamanda en küçük ayrıntısına kadar kopya edeceği bir modele gereksinim duyar (Yavuzer, 2017: 132). Bu taklit döneminde çocuk, aile fertlerinde gördüğü ibadetlere, dini motifli her türlü davranışlara içten gelen duygularla yönelir ve onların dini yaşantılarından örnek alarak kendi de aynı davranışları uygulamak ister. Kaynağını sevileni taklit etme psikolojisinden alan bu eğilim, çocuğun dini hayatının oluşmasında oldukça önemlidir (Peker, 2011: 167). İslam’a göre insan potansiyel olarak (bil kuvve) Allah’a inanma eğilimi ile doğar. Sonra anne-baba ve çevrenin etkisiyle bu eğilim ya filizlenip gelişir ya da farklı yönlerde doğru evrilir. Bir başka ifadeyle ailenin ve çevrenin etkisi, bu doğal eğilimin (fıtratın) yönünü ve yoğunluğunu etkileyebilmektedir (Yapıcı, 2016: 95).

Bütün gözlemler dini tavrın teşekkülünde yakınların tesirinin en belirgin faktör olduğu konusunda birleşmektedirler (Vergote, 1986: 316). Çocukta dini uyanış, yetişkinlerin ilgi, teşvik, destek ve örnek olmalarına büyük ölçüde bağlı bulunmaktadır. Eğer çocuk öncelikle ailede huzurlu bir manevi ortam içinde yaşama imkanı bulabilirse, onda güçlü bir dini uyanış görülebilir. Ancak, aile içerisinde çocuğun teneffüs ettiği dini

hayatın mahiyeti ve içeriği ile, aile yapısı, aile üyelerinin dine ilgi dereceleri ve dini eğitimde izlenen yöntem ve alışkanlıklara bağlı olarak farklı sonuçlar ortaya çıkabilir. Çocuk ailede dini annesinden ya babasından ya da nine ve dedesinden öğrenecektir. Çocuk bunların dini söz, tavır ve davranışlarından algıladıklarını kendi tecrübeleri, kabiliyetleri ve kişisel düşünme ve tepkileri ölçüsünde işleyerek, kendine has bir dini anlayış ve yaşayışı geliştirmeye yönelecektir (Hökelekli, 1998: 257).

Dini kişiliğin gelişimi açısından ailenin etkisi birinci derecede bir öneme sahiptir. Dini inanç ve tutumlar erken yaşlarda aile içinde teşekkül etmeye başlar. Genellikle bunlar, aile grubu içerisinde edinilen ilk tecrübelerle sıkı sıkıya bağlıdır. Bununla birlikte fert, kendi kültüründe ki çeşitli etkilere karşı seçici bir tarzda tepkide bulunmaktadır. Çocuk ana-babasından inanç ve tutumlarını hazır bir şekilde almaz; onun ana-babasıyla aynı inanca sahip olup olmaması, o inancın bizzat çocuk için ifade ettiği mana ve ehemmiyete bağlıdır. Aynı zamanda aile, çocukların inanç ve tutumları üzerinde diğer kültürel etkilerin de aynı doğrultuda işleme derecesiyle uygun olarak bir etkide bulunur (Hökelekli, 1986: 36). Ailedeki bireylerin dini tutum ve davranışları çocuğu kuvvetle etkileyerek, onun dini tutumlarında belirleyici bir rol oynar. Çocuk da benzer tutumlara sahip olur. Her ne kadar yaşı ilerledikçe çocuğun dini tutumlarında değişiklik olursa da çocukluk döneminde ki tutumların izlerine her zaman az çok rastlamak mümkündür (Peker, 2011:155). Çocuklar ilk dini kavramları aile içinde öğrenirler. Ailedeki konuşma üslubu, kullanılan dini kavramlar, günlük yaşantı ve davranışlar onların din anlayışı üzerinde etkili olmaktadır (Kartopu ve Tanrıverdi, 2013: 623). Açıktır ki inanç ve geleneklerin öğrenildiği veya etkileşimde bulunduğu ilk yer aile kurumudur. Dolayısıyla insanın karakterinin şekillenmesinde ve vicdan eğitimi konusunda ilk yapı taşlarını anne babası koyar (Abay, 2012: 179). Çocuk tarafından, çevresindekilerin Allah'a dua ederken, ibadet ederken bazı söz ve davranışlarının işitilmesi, görülmesi, onun bilincine yerleşir ve yavaş yavaş benimsenir. Bu dönemde çocuğun söz ve davranışları, henüz dini konularla düşünüp anlama sonucu meydana gelmediğinden, onun davranışları adeta mekanik olarak kendini gösterir. Örneğin, sofrada ilk lokmaya "besmele" ile başlayıp sonunda "hamd" ile sofradan kalkması, namaz kılan anne babasıyla yatıp kalkması gibi hareketler, çocukta henüz anlamını kavramadan genellikle büyüklerinden gördüğü şekilde taklitle tekrarlanır. Bunun gibi ailedeki kişilerin her türlü dini davranışları kullandıkları dini sözler ve ibadet şekilleri çocukta derin izler bırakır ve taklit edilmeye çalışılır (Peker, 2011: 167-168).

Aslında çocuk intibak etme ve alışkanlık kazanma kabiliyetine ve eğilimine sahip olduğundan, aynı şekilde dini normlara uymaya da ruhen elverişlidir. Onun içindir ki, çocuğun kendi toplumunun dini ile de karşılaşması ve zamanla yetişkinlerden aldıkları dini inançları, ferdi ve ruhi yapılarına göre işleyip değiştirerek kendine has bir din anlayış ve yaşayışı geliştirmesi doğaldır. Esasen bu, ne yetişkinlerin dinidir, ne de yalnızca onların çocuklara aktardığı ve çocukların da hiç değiştirmeden kabul ettikleri bir dindir. Çocuk dini inancın gelişmesine aktif bir şekilde katılır. Çünkü o inancına değer vermekte, din de onun hayatını ve davranışlarını etkilemektedir (Yavuz, 1987: 131). Çocuk inancını çevrenin koşullarına bağlı olarak kazanır. Çevreye bağlı olarak kazanılan bu inanç ise çocuğun gelişim süreçleriyle ilişki içinde gelişir ve anlam kazanır (Kayıklık, 2003: 124). Aile bireylerinin dini davranışları çocuğu son derece etkiler. Özellikle dini davranışların aile bireylerinin hepsi tarafından birlikte yapılması, çocuğun bunları benimsemesinde önemli rol oynar (Peker, 2011: 169). Aile üyelerinin birbirleriyle dayanışma ve güven içinde olması, temel gereksinimlerden bir diğeridir. Aile içinde karşılıklı güven duygusu ve dayanışma varsa, aile dışında bireyin karşılaştığı stres getirici olumsuz yıkıcı etkisini pek göstermez. Güven duygusunun

baskın olduğu aile, dış dünyanın yaratmış olduğu üzüntü ve kaygılardan kurtulacak bir sığınak, bir ortam oluşturur (Cüceloğlu, 2000: 53). Çocuk okul çağında geldiğinde sosyal çevresi genişler anne babasından başka otoritelerin olduğunu keşfeder (Karşlı, 2018: 90-91). Aile aynı zamanda çocuğa sevgi ilgi, güven ve değer duygusu kazandırarak özsaygı oluşumuna katkı sağlamaktadır. İslam'da çocuk Allah'ın emaneti ve bir imtihan vesilesi olarak kabul edilmekte, onların korunması, ihtiyaçlarının karşılanması ve çocuklar arasında adil davranılması tavsiye edilmektedir. Karşlı'nın genç bireyler üzerinde yaptığı bir araştırmada dindarlık ile özsaygı arasında pozitif ilişkiler tespit edilmiştir (Karşlı, 2017: 16-46). Bireyin hayatında ailenin rolü göz önüne alındığında Tanrı algısının oluşumundaki etkisinin çok fazla olduğu söylenebilir. Dindar bir ailede yetişen bir çocuğun sürekli dini uyarıcılarla karşılaşması, günah işlememeye veya iyi işler yapmaya yönelik tavsiyede bulunulması bireyde suçluluk duygusunu tetikleyebilir. Ya da ailesinin dindar olduğunu gören birey, kendi dindarlığıyla kıyaslama yaptığında suçluluk hissine kapılabilir. Tanrı algısı zayıf olan bireyde zaten söz konusu suçluluk meydana gelmeyecektir. Dolayısıyla ailesi dindar olan bireylerin hem kendisinin dindar olması hem de sürekli dinî uyarıcılarla karşı karşıya gelmesi suçluluk düzeylerini artırıcı etkenler olarak karşımıza çıkmaktadır (Kartopu, 2016:1779).

Bir toplumun kalitesi ve geleceği her yönden iyi yetişmiş ve iyi karakter sahibi insanların varlığına bağlıdır. İnsanlar iyi ahlâkî karaktere kendiliğinden sahip olmazlar. Değerler; çocuk ve gençlere evde anne-baba, okulda ise öğretmenler kanalıyla aktarılmakta ve yaşatılmaktadır. Çocuklarda iyi karakter geliştirmek temelde ailenin sorumluluğu olmakla birlikte, aynı zamanda okulların, gönüllü kuruluşların, dinî kurumların ve gençliğe hizmet veren kişi, grup ve kurumların paylaşılmış sorumluluğundadır (Hökelekli, 2007: 70). Bu bağlamda kişiliği oturmuş bireylerin yetişmesi öncelikle sağlıklı bir aile ortamında ve etkili aile iletişimi ile sağlanabilir” (H. Apaydın, 2001: 323). Dolayısıyla “İster dini olsun, ister olmasın bireyin bütün davranış ve inançlarının gerisinde aile önemli bir etkidir. Sosyal bilimcilerin pek çoğu da dini tavırların teşekkülünde aile faktörünün önemli bir etken olduğunu açıklamakta ve din ile aile psikolojisi arasında kuvvetli bir bağ olduğunu söylemektedirler. Şu noktayı da unutmamak gerekir: Geleneksel aile yapısı içerisinde anne ve baba çocukların ilk genel eğitimlerinde olduğu gibi dini değerlere karşı olumlu ve olumsuz tutumlarının oluşup gelişmesinde de etkili bir yere sahiptir” (Aydın, 1996: 214). Her ne kadar bu dönemdeki dini yaşantı gelecekte devam ettirilmeyecekse de, kişinin gelecekteki dini hayatının büyük oranda bu duygusal içeriklere bağlı olması, bu döneme ayrı bir önem kazandırır (Kartopu ve Tanrıverdi, 2013: 624). Dindar bir aile ortamında yetişen ergenin dini algıları da çok fazladır. Dolayısıyla anne ve babanın dindarlık algısının çocuğun dini tutumu, suçluluk ve günahkârlık duyguları üzerinde anlamlı etkileri bulunmuştur. Ailenin en önemli görevlerinden birisi, sağlıklı nesiller yetiştirerek insan neslinin devamına katkıda bulunmaktır. İnançlar, değerler, gelenekler, alışkanlıklar, daha çok aile ortamı içinde kazanılır. Değerlerin saygı gördüğü, sağlıklı bir inanç ve ahlak düzeninin hakim olduğu bir aile ortamı çocuktaki vicdan gelişimine de katkı sağlamaktadır. İnsani değerlerin farkında olan hak ve sorumluluklarının bilincinde olan bireyde ise suçluluk duygusunun artması beklenen bir sonuçtur.

C2. “*Namaz ibadetini yerine getirenlerin suçluluk düzeyleri yerine getirmeyenlere göre daha yüksektir*” hipotezi doğrulanmıştır ($p < .05$). Araştırma sonucuna göre en yüksek suçluluk düzeyi puanının beş vakit namaz kılan öğrencilerin puanı olduğu görülmektedir ve namaz kılma durumu arttıkça suçluluk düzeyi puanının arttığı görülmektedir. En düşük suçluluk düzeyi puanı ise hiç namaz kılmayan

öğrencilerin puanı olduğu görülmektedir. Netice itibariyle namaz kılma durumunun araştırma değişkenleri üzerinde anlamlı seviyede farklılık yarattığı tespit edilmiştir. Buna göre namaz kılan katılımcıların suçluluk-utanç düzeyinin daha yüksek olduğu görülmektedir.

Kartopu vd., (2016) tarafından yapılan araştırmada namazlarını sürekli kılan bireylerin suçluluk düzeylerinin daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. İbadet kavramı, günlük dilde, şekli belirlenmiş, yapılması gereken belirli davranışlar olarak dar anlamda kullanılır. Örneğin, namaz kılmak, oruç tutmak ve hacca gitmek gibi. Aslında geniş anlamda bakıldığında İslam dinine göre, Allah'ın rızasını kazanmak için yapılan her hareket ibadet hükmündedir (Peker, 2011: 117). Allah inancı ve bağlılığını simgeleyen bütün davranışlar ibadet olarak isimlendirilebilir. İbadet, Allah'la kurulan tabiatüstü ilişkinin, belli sözler, jestler ve davranışlar ve davranışlar sistemi şeklindeki tezahürüdür (Hökelekli, 1998: 233). Kalbi fenalıklardan, kötü eğilimlerden temizleyerek insan ahlakının yükselmesine hizmet eder. İbadet karakteri de sağlamlaştırır. Gönülden ve içten Allaha teveccüh eden mümin yalandan, tembellikten, günahattan kaçınır; İslam'ın koyduğu dini ve ahlaki esaslara samimiyetle bağlanır ve inanır. İbadet, insanın kendine güvenini artırır, metanet ve cesaretini takviye eder (Pazarlı, 1968: 172). Özetle ibadet, kulun Allah'a sevgi, saygı, şükran, ve acizlik duygularını ifade eden davranışlarıdır (Şentürk, 2013: 127).

İslam dinindeki bütün ibadetlerin hayatımız üzerinde etkisi olmakla birlikte en çok etkisi olan ibadetin, en sık yerine getirilen namaz ibadeti olduğunu söyleyebiliriz. Farz, vacip, sünnet ve müstehap gibi türlere ayrılmakta olan namaz ibadeti, mü'minlere dünyevi ve uhrevi pek çok fayda kazandırmaktadır (Kımtır, 2016: 301). Kur'an-ı Kerim'de en çok vurgulanan ibadet olan namaz, bireyin dinle irtibatını canlı tutmakta, hayata düzen vermekte ve kul olma bilincini kazandırmaktadır. Kulluk bilinci bireye yaptıklarından dolayı hesaba düşüncesini etkinleştirerek duygu düşünce ve davranışlarında kontrollü olmaya sevk etmektedir (Karslı, 2018: 135). Namazın ruhen iştirak edilerek ya da duyarak, hissederek ve yaşayarak kılınması, herşeyden önce namaz öncesi ilahi huzura çıkış için yapılacak olan bedeni ve ruhi hazırlık, yöneliş ve soyutlanışla ve bu şuurlu yöneliş halinin namaz boyunca sürdürülmesiyle yakından ilgilidir (Certel, 1997: 332-333). Namaz ibadeti, islam'ın temel esaslarından birini teşkil eden, biyolojik, psikolojik ve sosyal bakımdan çok yönlü ve çok fonksiyonlu olduğu kadar; hayatın içinde her zaman, her şart ve ortamda yapılması gereken bir görev; Allah'la kulun irtibatını sağlayan ve sürdüren önemli bir dini davranıştır. Kur'an'da ve hadislerde çeşitli vesilelerle namazla ilgili gerekli bilgiler verilmiş, bu ibadetin önemi üzerinde durulmuştur (Şentürk, 2004: 38). Namaz insana nefsinin istek ve arzularının aksine Allah'a bağlanıp yönelmesini, onun emir ve yasaklarına itaat etmesinin gerekliliğine inandırır ve böylece ümitsizliklerinin ortadan kalkmasına, Allah'tan isteme ve en büyük zorluklar karşısında bile O'na yönelerek çözüm aramaya sevk etmektedir. Böylece namaz ibadeti duygu, düşünce ve davranış bazında kişide olumlu değişiklikler meydana getirmek suretiyle psikolojik iyi oluş haline katkıda bulunmaktadır (Kımtır, 2016: 303). Nitekim namaz insan için hayat boyu süren ve ahlâkı güzelleştiren manevî bir eğitimidir. Bu eğitim, kişiye mükemmel bir Müslüman şahsiyeti kazandırır. Peygamberin yolunu izleme, görevlerini yerine getirme konusunda insanları eğitir. Günde beş vakit namazda Allah'ın huzurunda duran, O'nun iman ve ahlâk ile ilgili talimatlarını okuyan kimse, elbette namaz kılmayan kimseden farklı bir kişiliğe sahip olur. Namaz, mümini ahlâkî açıdan arındırır ve güzelleştirir. Her namazda bilinçli bir şekilde Allah'ın huzuruna çıkan, doğrudan O'na yönelen ve hitapta bulunan müminin, günün öteki saatlerinde O'nun diğer emirlerine muhalefet etmesi zordur. İslam'da,

ibadetlerin yanında, bireysel ve toplumsal hayatı düzenleyen emirler de vardır. İbadet emrini yerine getirmek suretiyle ilâhî emirlere uymayı öğrenen, bu konuda gerekli alıştırmayı yapan mümin, bu uyumu hayatın diğer alanlarına transfer etmekte zorlanmaz. İşte böylece namaz ibadeti, insana sürekli Allah'ı hatırlattığı için, onu dürüst, namuslu ve terbiyeli bir insan haline getirir. İnsanı başına buyruk davranmaktan alıkoyar, böylece onun karakterlerini yaşam tarzını şekillendirir (Kasapoğlu, 2015: 16).

Beş vakit namaz, fertleri sık sık Allah'ın huzuruna getirerek kalbin kötülüklerden temizlenmesine hizmet eder iradeyi takviye eder ve ahlakın yükselmesine yardım eder (Pazarlı, 1968: 170). İnsanın namazla Allah'a karşı sağladığı duygusal yaşantı yoğunluğunun, manevî konsantrasyonun, bir başka deyimle imanının, itminanın artmış olması onu Allah'ın ahlâkî tercihlerine göre davranışa, itaate, kulluğa, ibadete yönlendireceği kuvvetle muhtemeldir. Kur'an açıkça namazın insanı hayâsızlık ve fenalıklara düşmekten koruyacağını söyler ve bunu da Allah'ı anmanın büyüklüğüne bağlar (İ. Güler, 2003: 88). Namaz Müslümanın nezdinde, müminin miracıdır, çünkü insan onunla Allah'ın huzuruna çıkar (Kayıklık, 2011: 152). Ayette "Sana vahyedilen Kitabı oku ve namazı kıl. Muhakkak ki namaz hayâsızlıktan ve kötülükten alıkoyar. (Ankebût, 29/45) buyurulmuştur. Bir kere namaz için de bunlar yapılmaz. Bundan başka namaz hakikati, ne olduğu bilinerek kılınan sahih namaz, namaz dışında da, çirkinlikten, uygunsuzluktan uzaklaştırır. Yasaklamak, uzaklaştırmayı mutlak olarak sağlamasa bile herhalde gerektirir. Sahih ve doğru bir şekilde namaza devam edildikçe iyilik artar. Resulullah (s.a.v) tan rivayet olunmuştur ki: "Kim bir namaz kılar da, o namaz kendisini açık ve gizli kötülüklerden alıkoymazsa o namazla Allah'tan uzaklaşmaktan başka bir şey artırmış olmaz" buyurmuştur. Onun için İbnü Mes'ud Hazretleri demiştir ki: "Namazını gereği gibi yerine getirmeyen Allah Teâlâ'dan uzaklığı artırmaktan başka bir şey yapamaz." Bunun sebebi, çünkü namaza itaat, onun sınırlarını gözeterek hakkıyla kılmaktır. Onun sınırında ise açık ve gizli bütün kötülüklerden men ve alıkoyma vardır.

Şu halde namaza itaat onu hakkıyla kılip yasağını tutmakla olur. "Yazıklar olsun o Allah huzurunda duranlara ki namazlarını yanlış olarak (veya yanlış yere) kılıyorlar" (Maun, 107/4-5) buyurulduğu üzere namaz kılıyor görünüp de namazın ne demek olduğundan habersiz olanların vay haline! Onun içindir ki "Gerçekten müminler kurtuluşa ermiştir. Onlar ki namazlarında huşû içindedirler" (Mü'minun, 23/1-2) buyurulmuştu. Zira Tâhâ Sûresi'nde "Beni anmak için namaz kıl." (Tâhâ, 20/14) buyurulduğu üzere namazın hikmeti, gayesi Allah'ın zikridir. Yani Allah'ı anmak ve bu sayede "Öyle ise beni (taat ve ibadetle) anın ki, ben de sizi anayım." (Bakara, 2/152) âyetince Allah Teâlâ'nın anmasına ermektir. Bu suretle namaz bir miraçtır. Bunu bilenler "Herhalde Rablerine kavuşmayı uman kimseler" (Bakara, 2/46) âyetine göre kendilerini her an Rablerinin huzurunda mülakat (kavuşma) halinde buluyorlar gibi zevk içinde bir niyet ve ihlas ile kılarlar. Ve herhalde Allah'ı anmak; namaz en büyük iştir. Yani asıl bütün incelikleri, detayları ve gerçeği ile Allah Teâlâ'yı anmak ve O'nun azamet ve kibriyası huzurunda kulun değişiklikleri ve tavırları ile acizlik ve ihtiyacını arzemesi demek olan namaz, en büyük amel veya açık ve gizli kötülüklerden men için en büyük sebeptir. Veya Allah Teâlâ'nın sizi anması, sizin O'nu anmanızdan daha büyüktür. Kul, Allah Teâlâ'yı azameti ve cemaliyle hatırladığı zaman, O'nun yüce huzurunda açık ve gizli kötülüklerden kaçınarak edeb ve samimiyet ile yükseleceği gibi, Allah Teâlâ'nın onu hatırlamasını düşündüğü zaman, ilâhî huzurda zerre kadar kötülük ile anılmayı kimse arzu etmeyeceğinden, her an Allah'ın hoşnutluğuna ve rızasına yükselmek için, iyilik duygusu ile dopdolu olur. Ve şüphe yok ki, bu duygu, evvelkinden daha büyük bir kurtuluş vesilesi olur. Düşünmeli ki Allah, Kur'an'ında

Firavun gibileri nasıl anıyor, peygamberleri ve müminleri nasıl anıyor? Hem Allah, her ne işlerseniz bilir. Ona göre anar ve ona göre ceza veya mükafat verir (Yazır, 2004: 6, 222-223).

Günlük yaşamımızda bilerek veya bilmeyerek az çok vicdanımızı karartmış olabiliriz. Böylece benliğimiz ve ruhumuz suçluluk ve aşağılık duygusuyla yaralanmış olabilir. İç varlığımızdaki bu suçluluk duygusu haberimiz olmadan şahsiyetimizi, benliğimizi zedeler ve yaralar. Yapılması gereken işlenen günahlardan pişman olup ilahi otoriteden özür dilemek ve tevbe etmektir. İşte bu amaca ulaşmada insana gerekli olan desteği ve yolu sağlayıp hazırlayacak olan en önemli unsurlardan biri namazdır (Geredeli, 2008: 81). Kur'an-ı Kerim'de "Korku ve ümit içerisinde Rablerine dua ederler" (Secde, 16) ayeti bağlamıyla ele alındığında gecenin derinliklerinde yataklarından kalkıp Allah'a derin bir saygı ve teslimiyet ile secdelere kapanıp yakaran müminlerin halini tasvir etmektedir. Ayetteki havf (korku) kelimesi ile ilgili yapılan yorumların genelinden kişinin kendi durumuna bakarak hatalarından dolayı Allah'tan gelebilecek ceza beklentisiyle hissettiği korkunun ifade edildiği anlaşılmaktadır. Yani korku kavramı aslında suçluluk hissine sebebiyet veren bir duygu olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla ayetteki ifade insanın secdeyle suçluluk, korku gibi duygularının arttığını ve bu durumun Allah'ın hoşnut olduğu bir hal olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır (Kartopu vd., 2016: 1780). Namaz, bireyin olumsuz davranışlardan uzak durmasını sağladığı gibi günahkârlık duygusunun telafisi üzerinde de kişiye olumlu etkilerde bulunur. Birey, namaz sayesinde hata ve günahlarının farkına vararak tevbe ve istiğfarda bulunur (Geredeli, 2008: 82). İnsanın fert olarak, Allah'a, peygambere, şahsına ve bedenine karşı çeşitli görevleri vardır. Bunların hepsinin yerine getirilmesinde, insan iradesinin önemli bir rolü vardır. Namaz ibadet ile insan günde beş vakit Allah ile bağlantı kurar. İbadetlerin yerine getiren ve düzenli namaz kılan bireyde ise suçluluk duygusunun arttığı söylenebilir.

C3. "*Oruç ibadetini yerine getiren bireylerin suçluluk düzeyleri yerine getirmeyenlere göre daha yüksektir*" hipotezi doğrulanmıştır ($p < .05$). En yüksek suçluluk düzeyi puanı ramazan orucunu tutan öğrencilerin puanıdır. En düşük suçluluk düzeyi puanının ise ramazan orucunu tutmayan öğrencilerin puanıdır.

Oruç Farsça'daki rûze kelimesinin Türkçeleşmiş şeklidir. Arapça'sı savm ve sıyâm'dır. Savm kelimesi Arapça'da "bir şeyden uzak durmak, bir şeye karşı kendini tutmak, engellemek" anlamında kullanılır. Fıkıh terimi olarak ise, imsak vaktinden iftar vaktine kadar, bir amaç uğruna ve bilinçli olarak, yeme içme ve cinsel ilişkiden uzak durmak demektir (Y. Apaydın, 1998: 381). Her tür ibadet, kendini Allah huzurunda hazır bulma halidir. Namaz, dua ve diğer ibadetler vasıtası ile Allah'la kurulan ilişki, O'nun varlığı ve yüceliği hakkında bilgi ve şuur kazanma tarzlarıdır. Diğer ibadetlerde olduğu gibi oruç ibadetinde de hem beden, hem de ruh eş zamanlı olarak ilahi şuurda sabitlenir. Fakat oruçta dikkati çeken, kulun gün boyunca hem bedenen, hem zihnen Allah'ın huzurunda olma bilinciyle tam bir teyakkuz halinde olmasıdır. Bir bütün olarak ibadetler güçlüklerle katlanma, benliğini geliştirme, zorluklarla mücadele etme ve kendini aşma ile sonuçlanan psikolojik bir olgunlaşmanın itici güçleri olarak değer kazanırlar. İbadetler vasıtasıyla ferdin vicdanında sabitleşen "kendi kendini denetleme" sistemi, dengeli bir kişilik gelişiminin önemli bir faktörü olarak görülebilir (Uysal, 2007: 20).

Her şeyden önce islam dinindeki ibadetler, insanın kişilik ve karakterindeki aşırılıkları dengeleyerek, iç ve dış kontrolü sağlayarak, başkalarına karşı, sevgi, saygı duymaya, sabırlı, merhametli ve affedici olmaya yönelterek, zorluklarla mücadele etme azmi vererek ve benlik yapısını güçlendirerek psikolojik olgunluğun itici güçleri

olmaktadırlar (Kınter, 2015: 19). Oruç, nefsin isteklerinden iradî olarak uzak durma olması yönüyle bir irade eğitime, açlık ve susuzluğun verdiği sıkıntıya dayanma yönüyle de bir sabır eğitime dönüşmektedir. İnsanın hayatta başarılı olabilmesi için irade hâkimiyeti ve güçlükler karşısında dayanabilme gücü de önemli bir role sahiptir. Nefsin isteklerinin kontrol altına alınmasında, ruhun arındırılıp yüceltilmesinde oruç etkili bir yoldur. Bu orucun değişik biçimlerde de olsa hemen bütün din ve kültürlerde riyâzet ve mücâhede yolu olarak mevcut olmasını da açıklar (Y. Apaydın, 1998: 383). Dinimizde önemli bir yeri olan oruç sayesinde insanın maddi zevk ve şehvet duygusunu dengelemesi mümkündür. Ayrıca oruç tutan bir kimse otokontrol ve otokritik yapmak suretiyle dini ve ahlaki değerlere göre davranışlarını düzenlemek durumunda olacağı için kişinin irade gücü ve vicdanının gelişip olgunlaşmasında etkili olduğu düşünülebilir. Zira vicdan insanda değer şuurunun gelişmesiyle oluşur (Uysal, 2007: 21-22).

Orucun yararları hakkında yapılacak değerlendirmelerde öncelikle bütün ilâhî emir ve yasakların, Allah'ın iradesine mutlak biçimde ve yürekten teslim olanları diğerlerinden ayırt eden bir sınav oluşturma ve kullara kalıcı mutluluğun yollarını açan dünyevî ve uhrevî yararlar sağlama gayesinde birleştiğini dikkate almak gerekir. Yine ibadetlerin anlam ve amacı üzerinde düşünürken yüce yaratıcının hoşnutluğunu kazanmanın kul için vazgeçilmez asıl hedef olması gerektiği göz önünde tutulmalı, dinin emir ve yasaklarının insana sağladığı, akılla idrak edilebilen belirli dünyevî yararları indirgenmemelidir (Dönmez, 2007: 417). Orucun kişinin manevi dünyasına bir katkısı da kendi farkındalığını yaşayan bireyi dışa yönelme gücüne de kavuşturması, onu kendi varlığına ve ihtiyaçlarına odaklanmaktan kurtarıp başkalarının da ihtiyaçlarını fark etmesini sağlamasıdır. Beraberinde oruç, sevgi, merhamet gibi duyguların çocuğun iç dünyasında açığa çıkmasına zemin hazırlar. Çocukların oruç tutması onlarda iman gereği olarak iyi huyların canlanmasına aracılık eder. Yapılan bir araştırmaya göre, çevresiyle ilişkileri göz önüne alındığında oruç tutan kişi ince ruhlu, kendine güven duygusu olan, güçlü üst-benlik ve sorumluluk duygusu gelişmiş bir kişi olarak değerlendirilmiştir (Uysal, 1994: 207).

Oruç insana kendisinin varlıklar âlemindeki yeri ve beşer özelliği hakkında gerçekçi bir değerlendirme yapma imkânı verir; ona ancak Allah'ın mutlak hükümranlığına gösterdiği teslimiyetle değerli bir varlık sayılabileceği bilincini kazandırır. Diğer taraftan kişinin sahip olduğu ruhî ve bedenî donanımları insana yaraşır bir biçimde dengeli ve verimli kullanabilmesi için aklın ve ruhun bedene ait süflî arzuların güdümünden kurtarılması hayatî bir önem taşır. Zira insanın karşılaştığı maddî ve mânevî sıkıntıların çoğu mideye bağlı isteklerin ve cinsel arzuların aşırılığını önleyememekten kaynaklanır. Bu isteklerin dengede tutulabilmesi ve taşkınlık eğilimi gösterdiğinde frenlenebilmesi için bilinçaltının sürekli biçimde denetlenmesi gerekir. Bu ise ancak ciddi bir irade eğitimiyle mümkün olur. Oruç bu eğitimin sıkı bir disiplin içinde yürütülebilmesi için çok uygun bir psikolojik ortam meydana getirir; yanlış istekleri kırar, insanı sahip olduğu bedenî ve ruhî potansiyeli kendisine ve başkalarına yararlı işlerde değerlendirmeye yönlendirir. İnsanın esasen helâl olan fiilleri bile kendi iradesiyle işlemekten vazgeçebildiği bu ortamda zina, hırsızlık, yalan söyleme, gıybet etme gibi haram, kötü, kendisine ve başkalarına zarar veren eylemlerden, kısaca gerek Allah gerekse kul haklarını ihlâl eden davranışlardan geri durması öncelikle gereklidir. Nitekim Resûl-i Ekrem, hakkı verilerek tutulmaya çalışılan orucun mutlaka kişinin davranışlarına olumlu yansımaları olacağına dikkat çekmiştir (Dönmez, 2007: 417).

İslam'a göre orucun başka bir özelliği, Allah'a yakınlık, saygı, şükran, bağışlanma isteği gibi duyguların yoğun olarak yaşandığı dini bir tecrübe olarak

görülmesidir. Bu açıdan bakıldığında insan için oruç, ruh sağlığı ve kalp temizliği için son derece önemli bir ibadettir. Oruç, müminin İslam'ın ana kaynağı Kur'an'la ilişkisini daima canlı tutarak dinamiklik kazandırır. Arzu ve eğilimleri öz denetim altına aldığı için bireyin takvalı olmasını sağlar. Bedenin olumsuz eğilimlerinden koruduğu birey ruhen daha huzurlu ve mutlu olmasını sağlar. İslam'ın emrettiği oruç, bir müminin kişiliğinin şekillenmesinde de önemli bir etkiye sahiptir. Bu etki sayesinde müslüman bir kişi güdü ve eğilimlerini ilahi değerlere uydurmayı öğrenir, insanın duygu ve düşüncelerini olumlu yönde geliştirir. Bundan dolayıdır ki oruç kişide içsel disiplini sağlar, ruhu ve iradeyi güçlendirerek beden ve ruh dengesini sağlayan en kolay ve en pratik bir araç ve ibadettir. Kur'an-ı Kerim de yer alan ayetler oruç ile kişilik bütünlüğü arasında ilişki kurarak kişiye alçak gönüllülük ve sabır gibi güzel hasletler kazandıracaklarını belirtmektedir (Büyükkaya, 2018: 75). Oruç, insanın irade gücünü geliştiren ve ona dirençli ve kararlılığı kazandıran en karakteristik ibadetlerden birisidir zira üst düzey bilişsel davranışlar arasında yer alan hazzı erteleme kabiliyet, insanı diğer canlılardan ayıran en önemli özelliklerden birisidir. Başta oruç olmak üzere ibadetlerin irade üzerindeki bu eğitici yönü, zamanla sadece ibadete yönelme ve onu devam ettirmekten daha uzak sınırlara gidip bütün davranışlar üzerinde etkili olabilmektedir (Karaca, 2011: 146).

İnsan oruç sayesinde hayvanî duygularını azaltır, ruhunu artırır ve meleklik sıfatı ile vasıflanmaya başlamış olur. Oruç sayesinde cemiyetin içtimaî ve ahlâkî hayatından başka bir fazilet ve aydınlık doğar. Oruç tutan kimse, nefsinin birtakım şiddetli arzuların saldırısına karşı direnmeye alışır, nefsin taşkınlıklarına karşı koymayı sağlar. Oruç tutan kimse, bir zaman mahrumiyete katlanır. Bu mahrumiyet, yiyecek ve içecek bulamayan herhangi bir yaratığın içine düştüğü acizliğin benzeri değildir. Bu irade bile benimsenmiş, yüksek bir hedefe yönelik bir mahrumiyettir, bir nefis mücadelesidir. İnsan bu mahrumiyet sayesinde yoksulların ve mahrumların hallerini tecrübe ile anlamış olur. Böylece kendisinde acıma, şefkat ve yardımlaşma duyguları artar, insaniyet için pek faydalı hale gelir. Ayrıca kendisinin duyacağı manevî hazlar ise, her türlü düşüncesinin üstündedir. Mabud'un kutsal emrine bağlanarak, hak sahibi olduğu nimetlerinden bir müddet mahrumiyete katlanan insan, artık başkalarının nimetlerine göz diker mi? Başkalarının zararına çalışır mı? İşte, bütün insanlığın yararına hizmet eden kutsal bir ibadetin şer'î yönden hikmeti apaçıktır. Bunu anlayamamak için insanın düşünce ve duygudan büsbütün mahrum olması gerekir (Bilmen, 2004: 239).

Netice itibarıyla İslam'da oruç ibadeti diğer insanlarla empati, sevgi, saygı, anlayış, şefkat ve dayanışma gibi duyguların yaşanmasını sağlayan bir ibadettir. Oruçlu kişi her zaman her yerde Allah'ın gözetim ve kontrolü altında bulunduğunun bilincine varır, zihni berraklaşır, düşünce ufku açılmaktadır. Oruç varlık içinde bulunan insanlara yokluğun, yoksulluğun ne demek olduğunu hatırlatır. Kişi samimiyet içerisinde yerine getirildiğinde Allah'ın yakınlığını ve beraberliğini, yiyip içtiği günlerdekinden daha şuurlu ve yaşama imkânını oruçta bulacaktır. İçinde barındırdığı tüm anlamları göz önüne alındığında orucun Allah'a kul olma bilincine varılabilmesi, mümine yaraşmayacak hal ve davranışlardan sakınılması ve kulluğun belirli bir disipline bağlanması açısından vazgeçilmez bir öneme sahip olduğu anlaşılmaktadır (Büyükkaya, 2018: 80-81). İslam dininde önemli bir yeri olan oruç ibadetinin suçluluk duygusunu arttırdığı söylenebilir.

C4. *“Dua edenlerin suçluluk düzeyleri dua etmeyenlere göre daha yüksektir”* hipotezi doğrulanmıştır (p<.05). En yüksek suçluluk düzeyi puanı en çok ve en sık dua eden öğrencilerin puanıdır. En düşük suçluluk düzeyi puanının ise hiç dua etmeyen

öğrencilerin puanı olduğu görülmektedir. Dua etme sıklığının artması suçluluk düzeyini de arttırmaktadır.

İnanan birey, inancını zihinsel düzeyde bırakmaz ve inandığı varlık ile yakın ilişkiler geliştirir. İnanan ile inanılan arasındaki bu ilişkilerden biri de duadır (Kayıklık, 2011: 129). Dua çok etkili bir dini psikoterapi yöntemidir. Pek çok psikolojik sorunun tedavisinde en başta bireyin sorunun varlığını kabul etmesi ve uzman bir psikoloğa başvurarak sorunun çözümü için destek alması gereklidir. Ancak bireyler çeşitli nedenlerden ötürü psikolojik sorunlarını diğer bir insana açmaktan kaçınabilirler. Bununla birlikte dua sayesinde birey kendisinde sorun olarak kabul ettiği ancak başkalarına açmak istemediği sorunlarını gizli, açık her şeyi bildiğine ve gücünün yettiğine inandığı Tanrı'ya arz ederek, O'ndan yardım isteyebilir. Böylece birey içine attığı çözümlenmemiş sorununu paylaşmanın neden olduğu psikolojik rahatlamanın yanı sıra sorunun hallolmasında Tanrı'nın kendisine yardım edeceğine inanarak güven duygusu tecrübe eder (Karşlı, 2019: 97- 198).

Dua, bir teslimiyet bir duygulanma işidir. Dua, insanı ümitsizlikten, karamsarlıktan ve yalnızlık duygusundan kurtarır. Kendi kendine kaldığı, derdini içine attığı zamanlarda düşünür, kaygılanır ve bir kısır bir döngü içine girerek problemini bir yumak gibi sardıkça sarar, büyütür; psikolojik bunalımlara girer. Kişi böyle bir durumda, dua ile içini rabbine dökerek daha iyi bir kul olmaya azmeder. Hayatın zorlukları karşısında yalnız olmadığını, daima yardımını isteyebileceği, onu gören, gözeten ve her şeye gücü yeten bir Yaratıcısı olduğunu hatırlayarak manevi bir güç kazanır (Şentürk, 1997:152). Dua ve niyaz ibadetin bir parçasıdır. Müminlerin tanrıya hitap etmeleri, ona yaklaşmaya çalışmaları için yapılan bir cehttir. Tanrıya şükranlarını bildirmek hamd ü sena etmek, afv ü mağfiretini dilemek, ruhun tanrıya teveccühüdür (Pazarlı, 1968: 173). Her insan günlük hayatında gerek özel zaman ayırmak suretiyle, gerekse sıradan davranışların içerisinde dini için kutsal olan mercilere dua eder (Horozcu, 2015: 211). Nitekim insan çeşitli şeylere ihtiyaç duymakta ve ihtiyaçlarını gidermek için dualarıyla Allah'tan yardım isteme veya O'na sığınma yolunu seçmektedir (Kayıklık, 2011: 144). Bu bağlamda dua bizzat kendiliğinden kendi etkinliğinin prensibini elde tutmadığı için, güç ve kuvveti elde bulunduran yüce bir varlığa başvurmasıdır. Duayı büyü ve büyüsel uygulamalardan, batıl inançlardan ayıran en önemli özellik de buradadır. Büyü ve batıl inanç türü uygulamalarda, duadaki Allah'ın kudretine atfedilen birinci derecedeki önem yerini, doğrudan uygulamanın bizzat kendisine bırakmaktadır (Hökelekli, 1998: 213).

Duanın belli ritüel kalıplar içinde yapılması zorunlu olmayıp daha çok bireysel davranışlar içinde gerçekleşir. Bu bağlamda sesli veya sessiz biçimlerde yapılan duanın muhtevası, bireyin o andaki psikolojisine göre değişebilir (M. Koç, 2003: 376). Bununla birlikte bireylerin ibadetler sırasında tekrar ettikleri, ezberledikleri, önceden hazırlanmış dua metinlerinden dua ettikleri görülmekle beraber, o an içinden geldiği şekilde dua edenlerde olmaktadır (Peker, 2011: 126). Belirlenmiş formüllerden uzak, en basit kelimelerle ifade edilmiş bile olsa, içten geldiği şekilde, Allah'ın yüce kudretine olan samimi inanç ve saf bir niyetle yapılan dua, dinin objektif bakış açısına uygun düşen bir davranıştır (Hökelekli, 1998: 214). Meadow ve Kahoe (1984) dua etmenin en az beş biçimini ileri sürmüşlerdir. Bu dua etme biçimlerinden bazıları dilek duası, şükran duası, başkaları adına ayrıcalık isteme amacıyla yapılan dua, tapınma ve günah çıkarma duasıdır. Bunlara ithaf duası ve paylaşma dualarını da ekleyebiliriz (Cirhinlioğlu, 2010: 173). Dua etme ile ilgili Batıda din psikolojisi uzmanları çalışmalarda dua çeşitleri ortaya çıkarmışlardır. Söz konusu çalışmalarda saptanan en tutarlı dua etme çeşitleri dilek duası, ritüel dua, meditasyon şeklinde dua, günah çıkarma duası, başkaları adına

ayrıcalık isteme duası, kendini geliştirme için yapılan dua ve alışkanlık edinilmiş duadır (Cirhinlioğlu, 2010:173). Duada insanın duygularının, tepkilerinin, istek ve ihtiyaçlarını önemli bir yeri vardır. Bu bakımdan dua, onu canlandıran duygu ve istekler kadar çeşitlidir. Bir anlamda dua, Allahla ilişkili olarak kişinin kendi varoluşu hakkın da beslediği niyetlerin açığa vurulmasıdır (Hökelekli, 1998: 226). Birey çeşitli şeylere ihtiyaç duymakta ve ihtiyaçlarını gidermek için dualarıyla Allah'tan yardım isteme veya O'na sığınma yolunu seçmektedir. Çünkü insan bütün ihtiyaçlarını kendi donanımlarıyla karşılayabilme gücüne sahip değildir (Kayıklık, 2011: 144). Duanın içerdiği bütün bu duygular, duanın insanın bir yöne doğru iten bir itki olduğunu ortaya koyar. Dua, edilgin bir boyun eğişi değil, etkin bir duyguyu ortaya çıkarmaktadır. Her insan dua ile kendini en değerli varlık olarak hisseder (Bayraktar, 2007: 172).

Dini anlamı içinde dua, talep kadar şükran ve sevgi ifadesi olan insanın Allah'a doğru her hareketi demektir. Bu bakımdan dini hayat içerisinde duanın merkezi bir yeri ve önemi vardır (Hökelekli, 1998: 214). Ergen, yaptığı duaların sonucunda, dualarının kabul edilmediğini hissederse, hayal kırıklığına uğrayıp isyan edebilir. Ancak o, dönemin sonlarına doğru yaptığı duaların olumlu psikolojik etkilerinin olduğuna inanmaya da devam eder. Buna göre, istek dualarının ergen üzerindeki etkisi konusunda fiilî inanç ile ergenin bekleyişi arasında bir ayrılma söz konusudur. Ergen, duasının kabulünü ümit eder ancak cevapsız kalması durumunda ise artık duanın faydasına inanmayabilir. Hattı zatında bu çelişki, ergenin imanı için bir delil de teşkil eder. Fakat dinî duygusunda da bir azalma meydana getirir. Şayet ergen bu dinî krizi aşabilirse, inancı netleşir ve dua konusunda da daha derin bir anlama sahip olur (M. Koç, 2003: 381). Ergenlerin duaya yönelişinde gelecek endişesi, günahlarını affettirme ümidi, sınavlarda başarılı olma arzusu, sevilen birinin ölümünden duydukları üzüntü, hastalık veya tehlikeli durumlarda yardım ve güvenlik isteği gibi sebeplerin büyük rol oynadığı anlaşılmaktadır. İnsanların büyük çoğunluğunun, genellikle çaresizlik ve mahrumiyet anlarında Allah'a yalvarıp yakardıkları müşahede edilmektedir (Hökelekli, 1998: 221).

Duanın ahlak ve şahsiyet üzerinde de büyük etkisi vardır. Dua, insanın duygularını yükselterek küçük ve adi ihtiraslardan kurtarır. Ruha sükûnet ve ferahlık verir. İnsanın benliğine girerek şahsiyetinin de kuvvetlenmesini sağlar. İnsanın duygularını yükseltir, küçük ve adi ihtiraslardan kurtarır, ruha sükûnet ve ferahlık verir (Pazarlı, 1968: 176). Dindarlar, günahları sebebiyle kendilerini Allah'tan uzaklaşmış olarak gördüklerinde, bu kopukluğu pişmanlık arz ederek, tevbe istiğfar edip bağışlanma dileyerek tamir etmeye çalışırlar. Burada kişiyi duaya sevk eden güdü, dini suçluluk duygusu ve rabbi ile uyumlu bir ilişkiyi sürdürme arzusudur (Certel, 2016: 161). Kişide iradi bir canlanmaya yol açarak dua, her şeyden önce sıkıntıyı ortadan kaldırır (Hökelekli, 1998: 230). Duada etken olan duygular, dua edenin içinde bulunduğu psikolojik durumla olduğu gibi dua edilene karşı hissedilen duygularla da ilgilidir. Duanın faili, dua etmek için korku, kaygı, pişmanlık ve çaresizlik duygularının yanında ümit, güven ve sevgi duygularına da sahip olmalıdır. Duanın failini korkutup kaygılandıran yahut onun pişmanlık duymasını sağlayan şey, onun bizatihi kendi fiilleri olduğu gibi, kendi dışındaki olaylar ve durumlar da olabilir (Bayraktar, 2007: 168-169). Dua kişinin yaratıcısıyla, hem de kendisiyle olmak üzere çift boyutludur. Çünkü Allah ile iletişime geçen kişi kendi eksikliklerini, zayıflıklarını adeta kendisine itiraf ederek kendi sınırlarını tanımaktadır, yani kişi, şu ya da bu sebeple dua ederken Allah'ın korumasına ve yardımına başvurduğu anda kendi acizliğini de kabul etmek durumundadır. Acizliğin ifadesi ise kişinin güçsüzlüğünün ve zayıflığının farkına varmasına sebep olmaktadır. Başka bir deyişle insan neye ihtiyacı olduğunu tam olarak kestiremediği durumda bile eksik ve yetersiz olduğunun farkına vardığı zaman, bu

durumun kendisine oluşturduğu gerginliği giderebilmek için dua etmeye ihtiyaç duymaktadır. Bu anlamda dua eden kişi bir yandan bedensel, ruhsal, sosyal, ekonomik vs. çok çeşitli problemlerini dile getirirken, bir yandan da bunlarla baş edebilmek için gücü ve kudreti sınırsız varlığın yardımını talep etmektedir (Yapıcı, 2005, 60). İnsan, donanımlarını kullanarak çevresine karşı kendini güçlü göstermeye çalışır ama bunun belli bir sınırı vardır. İnsanın hayat tecrübeleri ve çok çeşitli haller, karşı koymakta yetersiz kaldığı olay ve durumların olduğunu sık sık göstermektedir. Bu olaylar veya durumlar karşısında insanın çoğu zaman güçsüz ve çaresiz kaldığı anlar olabilir. İnsan, bunlar karşısında, eli kolu bağlı kalmak istemez. Hedefe ulaşma arzusuyla, engelleri aşmanın yollarını arar. İşte insanoğlu, bir taraftan beklentilerine mutlaka ulaşma arzusunun şiddetini taşıırken diğer taraftan bunun için devreye soktuğu donanımları yetersiz kalabilir. Böyle güçsüzlük ve çaresizlik içinde kalan insanın ümit kapılarından biri de duadır (Kayıklık, 2001: 153).

Özetle dua, kişide zihni, manevi ve ahlaki güçlerin daha iyi kullanılmasına, yücelip güçlenmesine, ümit ve inancın canlanmasına, endişe, sıkıntı ve korkunun yatışmasına ve kişiliğin en üst seviyede bütünleşmesine imkan sağlayan bir tesir gücüne sahip bulunmaktadır (Hökelekli, 2013: 231). Tanrı'nın yüceliğini, kudretini ve yarattıklarına karşı sonsuz rahmetini anlamaya başlayan insan, O'na karşı sevgi besler ve yakın olmak ister. Ancak bazen günah işlediğinde, birinin kalbini kırdığında bu yakınlığın zedelenmiş olabileceğini düşünür ve suçluluk duygusuna kapılabilir. İnsanın kendisini suçlu hissetmesi, suçunu itiraf etmesine yardımcı olabilir. Bu durumdaki kişinin endişesi, Tanrı ile arzu ettiği seviyedeki olumlu ilişkisinin süreklilik kazanıp kazanamayacağıdır. Vicdanı ile baş başa kalan günahkâr insan, ellerini açarak istemeyerek veya unutkanlık sonucu işlediği hatayı önce Tanrı'ya karşı itiraf eder, itirafındaki pişmanlığını mahcubiyetiyle ortaya koymaya çalışır ve böylece bağışlanmayı ümit eder (Albayrak, 2007: 196). Dua sayesinde mü'min zihni, manevi, ahlaki, güçlerini daha iyi bir şekilde kullanmakta, endişe, korku ve sıkıntıları yatışmakta, kişiliği en üst derecede bütünleşme imkanı bulmakta ve umutla, inançla dopdolu hale gelmektedir (Kımtır, 2006: 228-229). Kişinin kendini kabullenmesi, sık sık kaygı ve endişeye düşmeden, suçluluk duygusuna kapılmadan, kedisinden emin bir şekilde yaşayarak kendi kişilik özelliklerini bilmesi ve bunlarla yaşamayı kabullenerek kendi kendisiyle çatışmaya düşmemesi demektir. Tevbe pratiği ile genç bağışlanma dilemekte, Yüce Varlık'a sığınarak O'nun himayesine girmekte, böylece suçluluk ve günahkârlık duygusuyla birlikte ikilemli bir hayatın çelişki ve sıkıntılarından kurtulmak için bir çıkış yolu elde etmektedir. Bunun sonucunda da çatışmalarını çözerek kendisiyle barışmakta dini hayatını umutla sürdürebilmektedir (Hayta, 2006:167). Kulun içten gelen samimi bir şekilde yaratıcısına sığınarak dua etmesi suçluluk düzeyini arttırdığı söylenebilir.

C6. *“Dinin gereği olarak tebessüm etmek gerektiğini düşünenlerin suçluluk düzeyi bu düşünlere katılmayanlara göre daha yüksektir”* hipotezi doğrulanmıştır ($p<.05$). En yüksek suçluluk düzeyi puanı tebessüm ederken ibadet ve sadaka olduğu için tebessüm eden öğrencilerin puanıdır. En düşük suçluluk düzeyi puanının ise hiç ibadet ve sadaka olduğu için tebessüm etmeyen öğrencilerin puanı olduğu görülmektedir. Dinin gereği olarak tebessüm eden öğrencilerin suçluluk düzeyinin yüksek olduğu gözlemlenmiştir.

Dini davranışlar, dini istekler doğrultusunda ki davranışlardır. Tutum ve davranışlar, dua, ibadet ve dini pratiklerle insan; Allah'a yaklaşma çabası içindedir. Bu çaba, eğilim ve istekler; dini davranış olarak ortaya çıkar. İman mü'minin hayatına yön vermekte, inanan birey, kendi kabul ve istek sözleriyle, ahlaki ve sembolik eylemde

yeniden toplanmaktadır (Göcen, 2006: 577). Gülmek ve gülümsemek kişinin ruh halinin ve tutumlarının değişmesine sebep olmaktadır. Hz. Muhammed görenleri hayran bırakan bir gülüşe sahipti ve gülümsemeyi sadaka olarak görmekteydi (Karslı, 2018: 123). Dindar olan birey de güleryüzlü olmayı da ibadet olarak değerlendirmekte ve Allah'ın rızasını kazanmaya vesile olarak görmektedir. Dolayısıyla tebessüm etmeyi dinin gereği olarak gören kişide suçluluk duygusunun arttığı söylenebilir.

C7. “*Dini günlere kutsallık atfetmek gerektiğini düşünenlerin suçluluk düzeyi bu düşünceye katılmayanlara göre daha yüksektir*” hipotezi doğrulanmıştır ($p<.05$). En yüksek suçluluk düzeyi puanı dini günlere kutsallık atfeden öğrencilerin puanıdır. En düşük suçluluk düzeyi puanının ise dini günlere daha az önem veren ve hiç önem vermeyen öğrencilerin puanıdır.

Anne ve babanın kullandığı dini ifadeler, semboller ve terimler çocuğa benzer şekillerle transfer edilirler. Bunun yanında aile üyelerinin iştirak ettiği ve kutladığı dini bayramlar, mübarek gün ve geceler aile içi duygusal birliği sağlarlar. Bu karşılıklı ilişkiler esnasında çocuk yeni davranışlar edinir. Bu davranışlar yalnızca taklit edilirler. Böylece taklit ve özdeşleşme yoluyla başlayan dini yaşayış, çocuğun çevresinin dini havasına ve ferdi kabiliyetine göre yavaş yavaş gelişip derinleşerek onun dini şahsiyetine mal olur (Aydın, 1996: 215-216). Her dinde şu ya da bu şekilde bir kutsal kavramı ve buna bağlı olarak mukaddes ve mübarek kabul edilen şeyler vardır (Yapıcı, 2004: 173). Dini günlere önem vermenin suçluluk duygusunu etkilediği söylenebilir.

C8. “*Peygamberimizin sünnetinin uygulanması gerektiğini düşünenlerin suçluluk düzeyi bu düşünceye katılmayanlara göre daha yüksektir*” hipotezi doğrulanmıştır ($p<.05$). En yüksek suçluluk düzeyi puanının peygamberimizin davranışlarını en çok uygulayan öğrencilerin puanı olduğu ve sünneti uygulama davranışı arttıkça suçluluk düzeyi puanının arttığı görülmektedir. En düşük suçluluk düzeyi puanı ise peygamberimizin davranışlarını hiç uygulamayan öğrencilerin puanı olduğu gözlenmektedir. İnsanın kendini gerçekleştirme sürecinde yardım alacağı insanlara gereksinimi vardır. İnanan insan için peygamberler hayatlarıyla önemli kaynaklardır (Özdoğan, 2004: 57). Peygamberler, Allah'ın muradını gerçekleştirmek için sırf kendilerine itaat edilsin diye gönderilen Allah'ın elçileridir. Bu kutlu insanlar, görevli olarak gönderildikleri toplulardan kendilerine uyabilmesi için, örnek olmaları gerekir. Kuşkusuz getirdikleri mesajları sadece sözlü öğretilerden ibaret değildir. Aksine hayatta izlenecek doğru yolun öğrenilmesi, bilinmesi ve takip edilmesi konusunda gösterilecek her gayrette onların sözlü öğretilerinin yanında uygulamaları da büyük önem arz etmektedir. Bilinen bir gerçektir ki, toplumları sadece teorik eğitimle değiştirmek mümkün değildir. İnsanlar, okudukları metinlerden daha çok, kendilerinden önce yaşamış veya halen yaşamakta olan hayat tablolarından etkilenmektedirler. İnsan, önemli olan ve uygulamayı gerektiren hususlarda daima bir öndere muhtaçtır. Bu nedenle Allah, sadece kitap indirmekle yetinmemiş, aynı zamanda bu kitabın içeriğini kendilerine öğretecek ve günlük uygulamalarda onun pratik örneklerini ortaya koyacak bir peygamber de göndermiştir (Kurt, 2006: 145-146). Hz. Muhammed, bütün hayatı boyunca Kur'an'da emredildiği gibi dosdoğru olmuş ve bu davranışıyla da insanlara örnek olmuştur (Bolay, 2009: 99). Ayrıca Hz. Peygamber, bir model olarak, çevresindeki insanlara dini değerleri ve bu değerler uğruna mücadele etmeyi açıklamakla yetinmemiş, bizzat yaşayarak örnek olmuştur. Bir modelde bulunması gereken söz-eylem uygunluğunu açık bir şekilde göstermiştir. Mü'minler ilahi değerlerin bilgisini kendi kişiliğinde uygulamaya koyan peygamberden çabuk etkilenmişlerdir. Kendilerine önerilen davranışların örneğini çevrelerinde bulabilmişlerdir. Böylece onlar için hem kolay öğrenme hem de ikna olma fırsatı

ortaya çıkmıştır. Peygamberin örnekliliği başarıyla gerçekleşmiştir. Hz. Peygamberin örnekliliği, bütün durumlar ve koşullar için geçerli olan, zaman üstü bir muhtevaya sahiptir (Kasapoglu, 2006: 41-42). Örnek alan kimse, modelini inceler ve bilinçli çabalarla onun izini takip eder. Örnek edinen birey, zihinsel ve duygusal olarak model davranış üzerinde yoğunlaşır, böylece model davranış örüntülerini aynntılarıyla algılar. Hz. Peygamberin mü'minler tarafından örnek alınması da basit bir taklit değil, bilinçli bir eylemdir. Mü'minlerin, Allah'ı anmak, O'nun huzuruna çıkmak, ahirette sevap ummak, cezadan kurtulmak gibi önemli hedefleri vardır. Bu hedefleri gerçekleştirmek için bilinçli bir şekilde Hz. Peygamberi örnek almaktadırlar (Kurt, 2006: 143). Sonuç olarak Hz. Muhammed her yönüyle kendisine inanan insanlar için en güzel örneği ve modeli temsil etmektedir. Peygamberin sünnetini uygulayarak kendine örnek alan insanda ise suçluluk duygusunun artırdığı söylenebilir.

C9. *“Her işe besmeleyle başlayanların suçluluk düzeyi her işe besmeleyle başlamayanlara göre daha yüksektir”* hipotezi doğrulanmıştır (p<.5). En yüksek suçluluk düzeyi puanının her işe besmeleyle başlayan öğrencilerin puanı olduğu ve işe besmeleyle başlama davranışı arttıkça suçluluk düzeyi puanının arttığı görülmektedir.

C10. *“Dini sohbet dinlemek gerektiğini düşünenlerin suçluluk düzeyi bu düşünceye katılmayanlara göre daha yüksektir”* hipotezi doğrulanmıştır (p<.05). En yüksek suçluluk düzeyi puanının dini sohbet dinleyen öğrencilerin puanı olduğu görülmektedir. En düşük suçluluk düzeyi puanının ise dini sohbet dinlemeyen öğrencilerin puanı olduğu görülmektedir. Dini sohbet dinleyen öğrencilerin suçluluk düzeyinin yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Dinin günlük hayata “nasıl” ve “ne düzeyde” etki ettiği meselesi, aslında bireyin gerek dinî inançlarıyla gerekse dinî kimliğiyle özdeşleşerek belirli bir dünya görüşü ve zihniyet kazanmasıyla yakından ilişkilidir. Başka bir ifadeyle, bu süreçte dinin din dışı davranışları biçimlendirici bir işlev üstlendiğini söyleyebilmek mümkündür. Bu anlamda dinin etkisini hissetme, bireysel ve sosyal boyutlarıyla dindarlığın temel göstergelerinden birisi olarak kabul edilebilir. Çünkü dinler mensuplarından çok çeşitli taleplerde bulunmaktadır. Kuşkusuz bu taleplere verilecek cevap ya da cevaplar, inancın fert üzerindeki biçimlendirici gücü ile birlikte duygu, düşünce ve davranışları meşrulaştırıcı özelliğiyle de yakından ilişkilidir. Kişi inandığı dinin talepleri doğrultusunda bireysel ve sosyal hayatını düzenlerken, ister istemez, yapılmasına müsaade edilen fiillerle yapılması yasaklananlar hakkında bilgi ve kavrayış kazanarak belirli tutum ve davranışlar geliştirmektedir (Yapıcı, 2006: 67). Ergenler bilinçli ya da bilinçsiz olarak birbirlerinden etkilenirler. Bu dönemde, arkadaş gurubunun tesiriyle dini tutum ve davranışlarda gözle görülür bir artış olabileceği gibi, bunun tersi de gerçekleşebilir. Ailenin ısrarına rağmen dini konularda gevşek davranan bir çocuk arkadaş grubunun etkisiyle ibadetlere yönelebilir, dini sohbet ve toplantılara katılabilir veya tam tersi, ailesiyle çatışma pahasına dine karşı çıkabilir, dinden uzaklaşabilir. Diğer taraftan dini konulara sıcak bakmayan bir aile ortamından gelen bir ergen, arkadaşlarının etkisiyle dine sıcak bakabilir, ibadetlere başlayabilir, dini sohbet ve toplantılara katılabilir (Solmaz ve Şahin, 2012: 152). Eğer dinsel öğretiler, söze boğularak öğrencilere sunulur, doktrin, mezhep sistemiyle inançların kavratılması güçleştirilirse, çocuğun ve gencin dinsel aksiyonlarında olumsuz yansımalar görülür. Dinin anlatılmasında sade, açık ve seçik deyimlere yer vermek, zihinlerde kalıcı bir etki uyandırır (Armaner, 1978: 219).

Dinî inançların oluşmasında toplumsal geleneklerle birlikte hem araştırma ve bilgi, hem de inancın kişisel olarak özümsemesi ve içselleştirilmesi üzerinde yoğunlaşan sınıflamada taklidî ve tahkikî dindarlık olmak üzere iki farklı tip öne

çıkmaktadır İslam kültürü içerisinde yaygın olarak kullanılan bu tür bir sınıflamaya göre delillere dayanmaksızın büyük oranda çevrenin telkini ile meydana gelen ve adeta kişinin içinde doğup büyüdüğü toplumda yaşamış olmasının tabii bir sonucu olarak tezahür eden dindarlık biçimine taklidi dindarlık denmektedir (Yapıcı, 2002: 83). Kişi sohbet ortamlarında bulunarak dini konular hakkında bilgi sahibi olurken içselleştirerek özümlediğinde ise tahkiki dindarlık boyutuna geçebilmektedir. Dolayısıyla dini konuları öğrenmede dinleme ve toplumsal etkileşim içinde olma öğrenme sürecine katkıda bulunmaktadır. Bu durumun suçluluk duygusunu etkilediğini söyleyebiliriz.

C11. “*Dini uyarıda bulunanların suçluluk düzeyi dini uyarıda bulunmayanlara göre daha yüksektir*” hipotezi doğrulanmıştır ($p<.05$). En yüksek suçluluk düzeyi puanının dini uyarıda bulunan öğrencilere ait grubun puanı olduğu görülmektedir. En düşük suçluluk-utanç düzeyi puanının ise dini uyarıda bulunmayan öğrencilerin puanıdır. Dini uyarıda bulunan öğrencilerin dini uyarıda bulunmayan öğrencilere göre suçluluk düzeyi çok daha yüksektir.

Bir toplumda güven, barış, adalet, hakkaniyet, merhamet, sorumluluk gibi değerlerin sarsılması, bazı değerlerin kaybolması ve önemini yitirmesi durumunda, çocuk ve gençler sağlam bir karakter ve bütünleşmiş bir kişilik geliştiremezler. Bireylerin ve toplumun ruh sağlığı ciddi bir tehdit altına girer; toplumsal bütünleşme ve dayanışma zayıflar, kişi kişinin kurdu haline gelir. Yaşanan hayat anlamsız ve değersiz olarak algılanmaya başlanır. Çünkü değerler, davranışlarımıza yön gösteren ilkeler ve standartlardır. Değerler, kişiye kendisini aşma, tek tek olayların üzerinde kalıcı ve tutarlı bir inanç ve tutum sahibi olma imkânı kazandırır (Hökelekli, 2007: 63). Emri bil maruf bu açıdan önem kazanmaktadır.

Kuşkusuz her din beraberinde kendisine has bir Tanrı ve insan anlayışı getirir. Tanrı tasavvurunun aşkın, içkin veya hem aşkın hem de içkin olması, ister istemez beşerî hayatın nasıl düzenleneceğini ya da düzenlenmesi gerektiğini etkilemektedir. Aynı şekilde dinlerin ön gördüğü Tanrı-insan ilişkisi de ideal birey ve ideal toplum anlayışı ile yakından ilişkilidir. Ancak dinlerin düzenlemek istediği hususlar, sadece yaratılan ile Yaratıcı arasındaki ilişkilerle sınırlı değildir. Aynı zamanda kutsal bir yükümlülükle insanın kendisiyle ve tabiatla olan ilişkileri de din vasıtasıyla düzenlenir. Başka bir deyişle dinler beraberinde getirdikleri dünya görüşü ile hem fiziksel ve sosyal dünyayı inanan insan için anlamlı hale getirmekte hem de söz konusu anlamlılığı kutsal bir boyuta taşıyarak kendi belirlediği modele göre bireyler yetiştirmek istemektedir (Yapıcı, 2006: 71).

C12. “*Dini konular hakkında konuşanların suçluluk düzeyi dini konular hakkında konuşmayanlara göre daha yüksektir*” hipotezi doğrulanmıştır ($p<.05$). En yüksek suçluluk düzeyi puanının dini konularda konuşmayı tercih eden öğrencilerin puanı olduğu ve dini konularda konuşma davranışı arttıkça suçluluk düzeyi puanının arttığı görülmektedir.

C13. “*Başa gelen iyi şeyler için şükredenlerin suçluluk düzeyi başa gelen iyi şeyler için şükretmeyenlere göre daha yüksektir*” hipotezi doğrulanmıştır ($p<.05$). En yüksek suçluluk düzeyi puanının şükretme davranışında bulunan öğrencilerin puanı olduğu ve şükretme durumu arttıkça suçluluk düzeyi puanının arttığı görülmektedir.

Şükür, Allah’ın insanın emrine verdiği bütün eşyayı, bu eşyanın yaratılış gayelerine uygun olarak kullanması esasına dayanır. Bu esasa uyulduğunda şükürde mevcut duruma yönelik olumlu bir bakış bulunmaktadır. Bu yönüyle şükür, kişiyi olmayana değil, olana odaklandırmaktadır (Bayraktar, 2007: 171-172). Nimeti verene karşı memnuniyet ve minnet duygularını tazim ile ifade etmektir (Şentürk, 2013: 134). İnsan, sınırsız arzuları ve istekleri olan bir varlıktır. Şükür ve kanaat ise kolay

ulaşılabilen bir durum olmayıp mutlaka eğitim gerektirmektedir. Bu açıdan bakıldığı zaman, her türlü ibadetin aslında bir tür şükür ve kanaat eğitimi olduğu söylenebilir (Karaca, 2011: 145-146). Temelde şükran, herhangi bir hediyeye gösterilen duygusal tepkidir; fedakar bir davranıştan yararlanan birinin hissettiği takdir duygusudur. Çok derin şükran tecrübelerinin bazıları dini temelli olabilir veya bizzat hayatı bir armağan şeklinde algılamayı içeren evreni onaylama merakıyla ilişkilendirilebilir (Ayten, 2013: 30).

Dinî anlamda şükür, insanda doğuştan vardır. Dinî literatürde her şeye gücü yeten ve herşeyi yaratan gücün verdiği sonsuz nimetlere karşı teşekkür etme durumu, şükretmenin insandaki psikolojik temellerini oluşturur (Göcen, 2007: 74). İnsan diğer canlılardan farklı olarak bilinç sahibi olduğu için, şükrüne vizyon katması gerekir. İkrâmı vereni düşünerek yiyip içmesi, ilahi hedefe daha uygun olur ve ilahi rızayı da davet eder (Tarhan, 2010: 104). Din kişinin yaratıcısı ile derin duygusal bir tecrübenin kaynağıdır ve Allah'a gösterilen minnettarlık ve şükran, kişinin yaşadığı manevî tecrübesinin bir görüntüsüdür. Şükreden kişi, kendisinden önce yaşayanların getirdiklerinin ve şu an bu artıranların farkında olan insan olarak kazanarak ya da kazanmadan elde ettikleri karşısında sessiz kalmaz. İnsanın iyiliği almasını da iyiliği iyiliğe dönüştürerek geri dönmesini de sağlayan şükür duygusu, bilinci ve yaşantısıdır (Göcen, 2007: 48). İbadetin temelinde sevgi eksenli duygular ile korku eksenli duygular bir arada bulunur. Dindar, bir taraftan kendisine bahşettiği nimetlerden ötürü inandığı yüce varlığa sevgisini ve şükranını belirtmek amacıyla ibadetlerine devam ederken; diğer taraftan, hem azabına maruz kalmaktan hem de korumasını ve rahmetini kaybetmekten korktuğu için de ibadetlerine özen gösterir (Bahadır, 2011: 156).

C14. *“Yaşadığı kötü tecrübe nedeniyle Allah'a sığınma düşüncesine katılanların suçluluk düzeyi bu düşünceye katılmayanlara göre daha yüksektir”* hipotezi doğrulanmıştır ($p < .05$). En yüksek suçluluk düzeyi puanının en çok Allah'a sığınma davranışında bulunan öğrencilerin puanı olduğu görülmektedir. Allah'a sığınma davranışı arttıkça suçluluk düzeyi puanının arttığı görülmektedir.

Yüksek derecede dindar kimselerin yaşadıkları kazalar, belalar, ölümler, sakatlanmalar, hastalıklar, yokluklar vs. karşısında gösterdikleri kendilerini suçlama eğilimleri dindarlık düzeyi düşük olanlardan daha fazla olabilir. Çünkü eğer bu kötü olaylar Allah'a atfedilirse bu durum ilahî cezalandırma fikrini beraberinde getirebilir. Bu da onların kendilerini Allah nazarında günahkâr, dolayısıyla kötü bir insan olarak algılamaya götürebilir. Ama süreç her zaman bu şekilde tek yönlü ilerlemez. Yaşadıkları çok çeşitli musibetleri izah için ilahi iradeyi ön plana çıkaran kişiler ise her şeyin Allah'tan geldiğine, Allah'ın kendilerini seçtiğine inanırlar. Zira onlar bazı hususlarda kendilerini “özel” kabul ettikleri için yaşadıkları her acı tecrübenin kendilerini daha iyi ve daha olgun bir insan haline getirdiğini düşünürler. Esasen bu düşünce “Her şey Tanrı'nın planı dâhilindedir” inancından beslenmektedir. Ayrıca, çok arzulanan bir sonucu Tanrı'ya atfetmek dindarları Tanrı katında değerli oldukları inancına götürebilmektedir (Batman, 2008: 9). İnsanın Yaratıcısıyla olan bağı onun aşkın yönünün yansımasıdır. Aşkın, manevî yönüyle bağı koparan insan kendi doğasına da yabancılaşır. İnsanı insan yapan öz, Allah'ın içimize üflediği nefhadır. Bu yüzden Allah'a yakınlıkla gerçek benliğimize yakınlık arasında doğru bir orantı vardır. İnsanı sevmenin, insanı gaye varlık bilmenin esası da, Allah'ı tanımaktan geçer (Kartopu ve Hacıkeleşoğlu, 2016: 96). Hayatın maddî şartları, türlü felaket ve sıkıntılar içinde insanlar Allah'ın umulmadık müdahalesine büyük önem vermektedirler. Öyle ki dinî inançlar, diğer etkileyici unsurlar yanında, insanın yaşadığı bu tür engellemeler karşısında telafi edici bir rol oynayabilir. Şüpheli ve inançsızlar bile, aşırı çaresizlik

durumlarında Allah'a dua etmeye ve yardım istemeye yönelmektedirler (Hökekleli, 2003: 90-91). Doğal olarak insan, günlük hayatta karşısına çıkan problemleri bir şekilde çözmeye çalışır arzuladığı neticeye ulaşmak için çeşitli metodlar dener (Bahadır, 2011: 62). Sonuç olarak kul Allah'a sığınarak bu sıkıntılı süreci daha rahat geçirme imkanı bulacaktır. Yaratıcıya sığınan sevgi ve güven duygusu içerisinde olan kişide suçluluk hissetme düzeyinin değiştiği söylenebilir.

C15. “*Kul hakkına özen gösterenlerin suçluluk düzeyi kul hakkına özen göstermeyenlere göre daha yüksektir*” hipotezi doğrulanmıştır ($p<.05$). En yüksek suçluluk düzeyi puanının kul hakkına en çok dikkat eden öğrencilerin puanı olduğu ve kul hakkına dikkat etme durumu arttıkça suçluluk düzeyi puanının arttığı görülmektedir.

6.1.4. Dindarlık Tutumlarıyla Günahkârlık Tutumu Arasındaki İlişkiye Yönelik Bulguların Tartışılması

D1. “*Oruç ibadetini yerine getiren bireylerin yerine getirmeyenlere göre günahkârlık (1) duygusu daha fazladır.*” hipotezi doğrulanmıştır ($p<.05$). En yüksek günahkârlık tutumu puanının ramazan orucunu tutan öğrencilerin puanı olduğu ve oruç tutma durumu arttıkça günahkârlık tutumunun arttığı görülmektedir.

Bilindiği gibi insan, ruh ve beden birliğinden oluşan bir bütünlüğe sahiptir. Ve ruhun bedene, beden de ruha etkileri olmaktadır. Bu karşılıklı etkileşim, insanın şahsiyet ve karakteri üzerinde önemli sonuçlar meydana getirmektedir. Bu yüzden oruç, fizyolojik, biyolojik ve psikolojik yönleri olan bir ibadettir. Diğer ibadetler ve davranışlar ile kıyaslandığında, Allah tarafından bilinen, başkalarının kolayca fark edemediği oruç nefsi zayıflatan bir ibadettir. Nefs, insanı doğru olandan daha çok kolay olan ve zevk veren eylemlere yönlendirebilir. Oruç, nefsi zayıflatarak onun rahat hareket etmesini ve insanı gereksiz duygu, düşünce ve davranışlara tahrikini engeller (Kayıklık, 2011: 155).

Oruç, insanın duygu ve düşüncelerini incelterek onu şefkatli, merhametli yapar. Oruca niyet eden bir kişi, daha başlangıçta yapacağı işin, ya da fiilin bilincindedir. Böylece de oruç tutan bir kişi duygu, düşünce ve davranışlarını Allah'ın emir ve yasakları doğrultusunda düzenleyecektir (Uysal, 1994: 120-121). Oruçlu bulunan insan bir ibadeti yerine getirmekte olduğunu daima hatırd tutarak lisanına daha ziyade hakim olur. Kendisi ile lüzumsuz tartışmada bulunan kimselere sadece, "Ben oruçluyum" demekle yetinir. Açlık ve susuzluk gibi külfetlere alışmış olup bir nevi perhiz yapmakla sıhhatini tanzim eder. Kendisini taat ve ibadete alıştırmış olur. İradesini kuvvetlendirir, en makul ölçüde sabır ve tahammül faziletini elde eder. Oruç insanda ahlaki faziletlerin inkişafını te'min eder. Kalblerin takvasına yardımcı olur. Zira oruç, insana sözlerinde doğru, ahitlerinde vefalı, bütün işlerinde ihlas ve samimiyet sahibi olma, emanetleri koruma, en şiddetli hadiseler karşısında bile sebatlı, sabırlı olma ve akl-ı selime uygun ve teenni ile hareket etme alışkanlığı kazandırır. Cenab-ı Hakk'a karşı ahitlerinde sadık olan ve daima O'nun murakabesinde bulunmak gibi yüksek bir düşünceye sahip bulunan kimsenin insanlar ile olan muamele ve münasebetlerinde bunun aksine hareket edeceği düşünülemez (Doğan, 1970: 261). İslam'ın beş esasından biri olan oruç ibadeti oruç tutan kişide bir takım fizyolojik ve psikolojik etkiler yaparak kişinin şahsiyetinin değişik veçhelerine hitabeden bir ibadettir. Özellikle otokontrol, irade ve sabır gücünü artırır (Uysal, 1994: 121). Oruç ibadeti sevgi, merhamet, acıma ve yardım etme duygularını harekete geçirmektedir. Bunun neticesinde ise bireyin suçluluk duygusunun arttığı söylenebilir.

D2. “*Dua edenlerin dua etmeyenlere göre günahkârlık (2) duygusu daha fazladır.*” hipotezi doğrulanmıştır ($p<.05$). D3. “*Dua edenlerin dua etmeyenlere göre günahkârlık (4) duygusu daha fazladır.*” hipotezi doğrulanmıştır ($p<.05$). En yüksek günahkârlık tutumu puanının dua eden öğrencilerin puanı olduğu ve dua etme durumu arttıkça günahkârlık tutumu puanının arttığı görülmektedir.

Din gibi dua da evrensel bir olaydır; her dinde, her toplumda, her kültür ve medeniyette duanın varlığına rastlamak mümkündür. Hatta dine ilgisiz ya da ya da inançsız insanlar bile ara sıra dua edenlerin bulunduğu da bir gerçektir. Muhtevası değişik olmakla birlikte, benzer uygulamalar ve duanın etkileri her yerde müşahede edilmektedir (Hökelekli, 1998: 218). Dua, Tanrı'nın kudretini kabul etmek demektir. Bu yüzden insan, ilâhî kudretin ferahlatıcı limanına dua ile sığınabilmektedir. Duaya bakışımızı biraz daha derinleştirirsek diyebiliriz ki dua, sığınmanın da ötesinde, Aşkın Varlık ile birlikte olabilmektir (Albayrak, 2007: 190). Ayrıca yüce varlıkla varlıkla kurulan ilişki bağlamında en canlı ve en coşkulu ibadet şekillerinden birisidir (Bahadır, 2011: 156). Dua, temelde kişinin yaratıcısıyla konuşması ve yardım talep etmesidir. Bu anlamda duayı harekete geçiren güdüler ihtiyaçlar ve isteklerdir. Buna göre dua, kendi gücünün sınırlı olduğunu fark eden insanın, bir yandan arzularına ulaşabilmek, diğer yandan korkularından kurtulabilmek için her şeye gücü yeten bir varlığa sığınmasıdır. Bu sebeple birey dua ederken gerçek ya da olası sorunlarını dile getirmektedir (Yapıcı, 2005, 58). Dua ve ibadet, insan ve Allah arasında iman bağı ile kurulan ilişkiyi tanımlayan ve yansıtan uygulamalar bütünüdür (Hökelekli, 1998: 211). İnsanın tabiatüstü varlıkla iletişime girdiği bir etkinliktir. Bu iletişim çeşitli tarzlarda yapılabilir. Dua, sembolik bir nesne vasıtasıyla niyeti uyandıran anlamlı bir jest olarak kabul edilebilir (Vergote, 1999: 236). Görünüşte bu haberleşme tek yönlü gibidir, fakat duada, sadece dua eden tarafından anlaşılacak bir yol ile, Allah'ın buna cevap vereceği beklentisi ve umudu vardır (Hökelekli, 1998: 212). Zaten kişinin zihninde dua etme isteği uyandığı andan itibaren içinde bir umut ışığı belirmiş demektir. Kişi dua ettiği anda ve sonrasında tam bir güven kazanır (Kıntar, 2006: 228).

Dini davranışın en tipik özelliğini duada görmek mümkündür. Dua eden insanın bir taraftan Allah' a olan köklü bağımlılığını itiraf etmesi, diğer taraftan aynı zaman da o'nun yüce kudretine duyduğu çok derin bir itimad ve güven teyidi biri diğerinden ayrılmaz şekilde duada yer almaktadır. Böylece, Allah ile insan arasında din yolu ile kurulan ilişkinin özü ve özeti ya da tipik modeli duada kendisini ortaya koymaktadır (Hökelekli, 1998: 214). İç güdümlü olarak dua pratiğine başvuran insanın bu tavrındaki ana güdüsü, Tanrı'ya karşı samimiyetini sürdürme gayretidir. Günahları ve hataları, hatta insanın aklından geçen olumsuz duygu ve düşünceleri Tanrı'ya iletme, bu kişi için aynı zamanda hayatını Tanrı ile paylaşması ve O'ndan özel bir durumunu gizlememesi anlamına da gelmektedir. Çünkü itiraf ve bağışlanma talebi, bu talebin samimiyet ölçüsünde kabul edilebileceği inancıyla, o kişinin daha saygın bir hayata kavuşmasına yardımcı olacaktır (Albayrak, 2007: 196). Her durumda dua bir talep ve yöneliştir; dua, bilinmek ve işitilmek talebinden başka bir şey değildir (Hökelekli, 1998:213). Ayrıca dua, insan hayatında sık sık görülen iradeli-iradesiz, bilinçli-bilişsiz bir yaşayış biçimidir. O normal şartlarda insanın ruhunda uyanan çeşitli hallerin türlü ifadelerle Allah'a iletilmesidir (Yavuz, 2013: 235). Dua eden kişide ilâhî desteğin kendisiyle birlikte olduğu yönünde bir düşünce ve inanç oluşmaktadır. Esasen bu da o kişide bir yandan sahipsiz olmadığı duygusunu geliştirirken, bir yandan da inandığı varlığın yanında ve yakınında olduğu inancı ve duygusuyla, bireysel ya da sosyal sebeplerden kaynaklanan arzularının ve korkularının kendisini aşırı bir baskı altına almasından, dolayısıyla psikolojik olarak yıpratmasından korumaktadır. Çünkü bu

süreçte kişi hissettiği ilahî desteğe bağlı olarak sorunlarının üstesinden gelebilme hususunda manevî bir güç kazanmaktadır (Yapıcı, 2005: 61). Jung, ritüel, ayin, dua ya da ibadet adı altında süregelen dini uygulamaların, düzenleyici ve psikoterapik etkileriyle hem iç, hem de dış tehlikeler karşısında bireyi koruduğuna inanır. Bu çerçevede özellikle geleneksel bozulmamış yapıları önemser. Zira geleneksel dini sistemler; ritüellerinde model davranış kalıpları; güçlü mitolojik aktarımlar ve ahlaki ilkeler barındırdığı için, bireyi hem bilinçdışının kontrolsüz enerjisinden, hem de dış çevrenin yozlaştırıcı etkilerinden korur (Bahadır, 2007: 116-117). Duanın çok yönlü psikolojik etkileri gerek teorik gerekse tecrübî gözlemler seviyesinde açığa kavuşmuş olan bir husustur. Dua insanın duygularını, algılarını, davranışlarını, ruhi ve bedeni, sağlığını, hatta maddi olayları değişikliğe uğratan etkiler yapabilmektedir. Bir başka deyişle, dua bir tür zihni ve uzvi değişiklikten ibarettir. Ancak, dua eden kimsenin elde edeceği psikolojik değerlerin, bütünüyle o kişinin inancına bağlı olduğu da bir gerçektir. Samimi inanç sürdüğü sürece duanın etkisi kesin ve mutlaktır (Hökelekli, 1998: 227-228).

Allah'a inanmayan birçok insanın, büyük çaresizlik anların da, varlığını inkâr ettikleri Allah'a dua etmektedirler. Böylece, dua ile sıkıntı arasında belli bir bağ ortaya çıkmaktadır. Bu sıkıntı şuurlu veya şuurdışı suçluluk duyguları veya bir dış tehlike tarafından uyandırılmış olabilir. Umutsuzluk ve çöküntüden dolayı keskinleşmiş şuurlarında sürekli Allah'a yalvarmaya sürükleyen iç baskının olduğu kişilerde de durum aynıdır (Hökelekli, 1998: 222). Ergen için dua etmek, yaşamı nasıl yaşaması gerektiğinin cevabını arama; kendini, sorunlarını, başa çıkma becerilerini keşfetmek üzere sonsuz güç sahibi Allah'la iletişime geçmenin bir göstergesidir (Arıcı, 2006: 531). Öyle ki dua, insanın iç dünyasından başlayarak bütün alemi evrensel bir dil olarak kuşatır; insanı olumlu düşünmeye sevk eder, olumlu düşüncelerini ise geliştirir (Abay, 2012: 189). Dinin olduğu yerde günah sayılan davranışların işlenmesi kaçınılmaz olduğuna göre, pek çok dindar insanda dini suçluluk ve günahkârlık hissinin bulunması da tabiidir. Günahları sebebiyle rabbi ile arasının açıldığının şuurundadır. Bu durum samimiyetle inanan ve insan için ruhi bir gerginlik ve huzursuzluğu da beraberinde getirecektir. Kişi, hiç değilse kendisi ve Rabbi ile başbaşa kaldığında, kendi kendisine hesap verememenin acısını içinde duyacaktır (Certel, 2016: 164). İşte bu zor kavşakta ergen, sorunlarla başa çıkabilmek, denge ve uyumunu koruyabilmek için, sonsuz ve sınırsız bir varlığa sığınmayı ve ondan yardım talebinde bulunmayı güçlü bir şekilde hissetmektedir (Arıcı, 2006: 531).

Dua vasıtasıyla Allah ile kurulan ilişki ve iletişim sayesinde ilahi enerjinin etkisi, ruhun ihtiyaçlarını karşılamaya, korkulanı yatıştırmaya ve bu yolla dış dünyayı değiştirmeye koyulmaktadır. Böylece dua normal bir durumda kişinin gücünü artırmakta, şuur düzeyinin yükselmesine ve idrak kapasitesinin keskinleşmesine imkân vermekte, olağan üstü işleri başaracak güç kuvvet ve yeterlilik kazandırmaktadır. Sıkıntılı, bunalımlı ve gergin bir durumda ise duanın etkisi, "yatıştırma ve rahatlama" şeklinde kendisini gösterir (Hökelekli, 1998: 229). Neticede dua eden kişi kendisini, bazı faaliyetleri gerçekleştirmiş, bazı acıları teselli bulmuş, bazı planları kenara bırakılmış, diğer bazılarının gerçekleşmesi için baskı altına alınmış bulur. Bütün bunlardan dolayı ilahi Kudretin damgası insana, kaçınılmaz ödev veya mucizevî kurtuluşun işareti olarak gözükür. Buna göre, dua insan hayatında önemli değişimlere yol açabilmektedir (Hökelekli, 1998: 225). İçten ve samimi bir şekilde rabbine dua eden bireyin suçluluk duygusunun arttığı söylenebilir.

D4. "Nafîle namaz kılanların nafîle namaz kılmayanlara göre günahkârlık (3) duygusu daha fazladır." hipotezi doğrulanmıştır (p<.05). D5. "Nafîle namaz kılanların

nafile namaz kılmayanlara göre günahkârlık (4) duygusu daha fazladır.” hipotezi doğrulanmıştır ($p<.05$). Araştırma sonucunda en yüksek suçluluk tutumu puanının nafile namaz kılan öğrencilerin puanı olduğu ve namaz kılma tutumu arttıkça günahkârlık tutumu puanının arttığı görülmektedir. Namaz sinesinde birçok ibadet ve zikri toplayan bir ibadetler manzumesidir. İnsanın aklı, kalbi, dili, bedeni ve tüm varlığıyla iştirak edip yaşayabileceği bir ibadettir. O, dindarın kalbindeki tevhid inancı ve Allah'a teslimiyet ve tazim duygusunun azalardaki tezahürü olduğu gibi, aynı zamanda imanı besleyip takviye eden en temel ibadettir. Bu itibarla islamda namaz ibadet günlük hayatta farzlarla sınırlandırılmayarak, çeşitli vesilelerle kılınması istenen nafilelerle mümkün olduğunca çok namaz kılınmasının sağlanması hedeflenmiştir (Certel, 1997: 344-345). Namaz, Allah'a yakınlaşmak ve O'nun katında yükselmek için bir araçtır Kur'an bu olguyu “Rabbine secde et ve böylece ona yakınlaş!” (96/ Alak 19) ifadesiyle dillendirir. Namazda secde eden kişi, Allah karşısındaki konumunu yani kulluğunu idrak eder ve bu bilinçle yaşar. Secde, tevazu ve yakınlıktan başka bir şey değildir (Kayıklık, 2011: 153). Öyle ki namaz vasıtasıyla sık sık ruhen Allah'ın huzuruna çıkmak sayesinde oluşan murakabe hissi, onu sadece kötülüklerde pasifize etmekle kalmaz, aynı zamanda ahlaki bir dönüşümü de beraberinde getirerek iyiliği işlemeye de kanalize eder (Certel, 1998: 153). Namaz insan ve Allah arasında manevi bağ sayesinde hakikate kapı açmaktadır. Bilinç düzeyini nafile namazla daha da güçlendiren bireyin suçluluk düzeyinin arttığı söylenebilir.

D6. “*Peygamberimizin sünnetinin uygulanması gerektiğini düşünenlerin bu düşünceye katılmayanlara göre günahkârlık (2) duygusu daha fazladır.*” hipotezi doğrulanmıştır ($p<.05$). D7. “*Peygamberimizin sünnetinin uygulanması gerektiğini düşünenlerin bu düşünceye katılmayanlara göre günahkârlık (4) duygusu daha fazladır.*” hipotezi doğrulanmıştır ($p<.05$). Araştırma sonucunda en yüksek günahkârlık tutumu puanının peygamberimizin sünnetini uygulayan öğrencilerin puanı olduğu ve peygamberimizin sünnetini uygulayama davranışı arttıkça günahkârlık tutumu puanının arttığı görülmektedir. Her insan için fitri bir ihtiyaç olan karakter eğitimini diğer eğitim ve öğretim faaliyetlerinden ayıran en önemli özelliği onun bir model bir şahsiyet veya şahsiyetler olmadan gerçekleşmeyeceğidir. Peygamber olarak seçilip insanlar için rehber kılınan Hz. Muhammed (s.a.v) aynı zamanda tüm iman eden kimseler için en güzel örnektir. Peygamber (s.a.v)'in hayatına baktığımızda, onun örnekliliğini hayatın her alanında görüyoruz. O dini liderliği ile örnektir. Devlet reisi olarak örnektir. İbadetleri yapmada ve Allah'a kullukta örnektir. Nimetlere şükürü ve tevazuu ile örnektir. Zor zamanlar ve mekanlardaki sabır ve teslimiyeti ile örnektir. Cömertliği ve istiğnası, aile efradına şefkati, güzel muamelesi ve dostlarına karşı vefası ile örnektir affı ve müsamahası, hoşgörü ve adaleti ile örnektir (Abay, 2012: 315-317). Hz. Muhammedin risaletini ve tebliğini kabul eden ve onu örnek alarak ve sünnetini uygulamaya çalışan bireyin suçluluk düzeyinin arttığı söylenebilir.

D8. “*Yaşadığı kötü tecrübe nedeniyle Allah'a sığınma düşüncesine katılanların bu düşünceye katılmayanlara göre günahkârlık (1) duygusu daha fazladır.*” hipotezi doğrulanmıştır ($p<.05$). Araştırma sonucunda en yüksek günahkârlık tutumu puanının en çok Allah'a sığınma davranışında bulunan öğrencilerin puanı olduğu görülmektedir. Allah'a sığınma davranışı arttıkça günahkârlık tutumu puanının arttığı görülmektedir.

D9. “*Kul hakkına özen gösterenlerin kul hakkına özen göstermeyenlere göre günahkârlık (1) duygusu daha fazladır.*” hipotezi doğrulanmıştır ($p<.05$). Araştırma sonucunda en yüksek günahkârlık tutumu puanının kul hakkına en çok dikkat eden öğrencilerin puanı olduğu ve kul hakkına dikkat etme durumu arttıkça günahkârlık tutumu puanının arttığı görülmektedir.

Sonuç olarak, dindarlıkla günahkârlık duygusu arasında ilişki bulunmuştur. Kişinin dini emirleri yerine getiriyor olması ve günahkârlık duygusunu pozitif yönde etkileyen bir faktör olarak gözlenmiştir.

6.2. Sonuç

Bu çalışmada ergenlerde suçluluk duygusu ve günahkârlık düzeylerinin dindarlık eğilimine göre farklılaşıp farklılaşmadığı irdelenmiş ve dindarlık tutumlarının suçluluk ve günahkârlık düzeyini etkilediği tespit edilmiştir. Buraya kadar, araştırma sorularının cevaplarını bulmak amacıyla yapılan analizler ve bu analizler neticesinde elde edilen bulgular ortaya konmuş ve bu bulgular ilgili literatür çerçevesinde tartışılmıştır. Bu kısımda ise araştırma neticesinde elde edilen sonuçlara yer verilmiştir. Çalışmanın odağında birbirine bağlı dört problem bulunmaktadır. Bunlar; örneklemin suçluluk duygusu düzeyi sosyo-demografik değişkenlere göre farklılaşmakta mıdır? Günahkârlık duygusu düzeyi sosyo-demografik değişkenlere göre farklılaşmakta mıdır? Dindarlık tutumlarına göre suçluluk duygusu düzeyi farklılaşmakta mıdır? Dindarlık tutumlarına göre günahkârlık tutumları farklılaşmakta mıdır? Şeklinde ifade edilebilir. Bu bağlamda, Hacı Mehmet Kalay İmam Hatip Lisesi, Kahramanmaraş İmam Hatip Lisesi, Simya Koleji, İbrahim Çalık Anadolu Lisesi ve Süleyman Demirel Fen Lisesi öğrencilerinden tesadüfi yöntemle belirlenen örneklem grubunun suçluluk duygusu ve günahkârlık düzeyi belirlendikten sonra, bu faktörlerin dindarlık eğilimine göre farklılaşıp farklılaşmadığı ortaya konulmuştur.

Çalışmanın ilk problemine cevap olarak belirlenen hipotezlerde; okul, öğrenim görülen sınıf düzeyi, cinsiyet, sosyo-ekonomik düzey, anne öğrenim, baba öğrenim, baba tutum algısı değişkenlerine göre örneklemin suçluluk duygusu düzeyinin farklılaşacağı öngörülmüştü. Araştırma sonucunda okul türlerine göre suçluluk düzeyi puan ortalamasının değişmekte olduğu ve en yüksek suçluluk düzeyi puanı ortalamasının Kız İmam Hatip Lisesi öğrencilerine ait olduğu görülmektedir. Araştırma sonucunda öğrenim görülen sınıf düzeyi arasında suçluluk düzeyi puan ortalamaları açısından farklılıklar olsa da istatistiksel anlamda bir farklılaşma bulunamamışken, cinsiyet durumuna göre kızların suçluluk düzeyi puan ortalamasının, erkeklere göre daha yüksek olduğu ortaya çıkmıştır. Araştırmanın bir başka sonucuna göre de sosyo-ekonomik düzeye göre suçluluk düzeyinin değiştiği görülmekteyken, anne öğrenim durumuna göre suçluluk düzeyinin değiştiği ve bu değişimin öğrenim durumunda herhangi bir azalma ya da artmadan etkilenmediği ortaya çıkmıştır. Yine baba öğrenim durumuna göre suçluluk düzeyinin değiştiği ve bu değişimin öğrenim durumunda herhangi bir azalma ya da artmadan etkilenmediği ortaya çıkmışken baba tutum algısı değişkenlerine göre suçluluk düzeyi artmaktadır.

Çalışmanın ikinci problemine cevap olarak belirlenen hipotezlerde; okul, cinsiyet, sosyo-ekonomik düzey, ailede karar alma biçimi değişkenlerine göre örneklemin günahkârlık düzeyinin farklılaşacağı öngörülmüştü. Araştırma sonucunda okul türüne göre günahkârlık düzeyi puan ortalamasının değişmekte olduğu ve en yüksek günahkârlık düzeyi puanı ortalamasının Kız İmam Hatip Lisesi öğrencilerine ait olduğu görülmektedir. Araştırma sonucuna göre cinsiyet durumuna göre erkeklerin günahkârlık puan ortalamasının, kızlara göre daha yüksek olduğunu belirtmek gerekir. Ayrıca sosyo-ekonomik düzeye göre günahkârlık düzeyinin değiştiği görülmekteyken, ailede karar alma süreçlerine katılım azaldıkça günahkârlık düzeyinin de arttığı görülmektedir. Karar alma süreçlerinde babanın tek başına karar verdiği aile yapıları günahkârlık düzeyinin en yüksek olduğu ailelerdir. Bu grubu herkesin söz sahibi olduğu

aile tipleri takip etmektedir. Daha sonra çocukların çok fazla sürece dâhil edilmediği anne ve babanın birlikte karar verdiği aile tipleri gelmekte olup ailede herkesi ilgilendiren karar alma süreçleri dikkate alındığında günahkârlık düzeyi açısından en düşük grup ise annenin tek başına karar aldığı aile yapılarıdır.

Çalışmanın üçüncü problemine cevap olarak belirlenen hipotezlerde; dindarlık tutumlarına göre suçluluk düzeyinin farklılaşacağı öngörülmüştü. Araştırma sonucunda ailesini dindar olarak görenlerin suçluluk düzeyinin ailesini dindar olarak görmeyenlere göre daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Araştırmanın bir başka sonucuna göre de namaz ibadetini yerine getirenlerin suçluluk düzeyinin namaz ibadetini yerine getirmeyenlere göre daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Yine araştırmada oruç ibadetini yerine getirenlerin suçluluk düzeylerinin oruç ibadetini yerine getirmeyenlere göre daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Başka bir sonuca göre sık sık dua edenlerin suçluluk düzeylerinin dua ibadetini yerine getirmeyenlere göre daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Ayrıca dini günlere önem atfedenlerin suçluluk düzeylerinin dini günlere önem atfetmeyenlere göre daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Aynı şekilde peygamberimizin davranışlarını uygulayanların suçluluk düzeylerinin peygamberimizin davranışlarını uygulamayanlara göre daha yüksek olduğu saptanmıştır. Yine her işe besmeleyle başlayanların suçluluk düzeylerinin her işe besmeleyle başlamayanlara göre daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Dini sohbet dinleyenlerin suçluluk düzeyinin dini sohbet dinlemeyenlere göre daha yüksek olduğu, aynı şekilde dini uyarıda bulunanların suçluluk düzeyinin dini uyarıda bulunmayanlara göre daha yüksek olduğu sonuçlarına ulaşılmıştır. Bir başka sonuca göre dini konularda konuşanların suçluluk düzeyinin dini konularda konuşmayanlara göre daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Yine başa gelen iyi şeyler için şükredenlerin suçluluk düzeylerinin başa gelen iyi şeyler için şükretmeyenlere göre daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Başka bir sonuca göre yaşadığı kötü tecrübe nedeniyle Allah'a sığınanların suçluluk düzeylerinin yaşadığı kötü tecrübe nedeniyle Allah'a sığınmayanlara göre daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca kul hakkına dikkat edenlerin suçluluk düzeylerinin kul hakkına dikkat etmeyenlere göre daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Çalışmanın dördüncü ve son problemine cevap olarak belirlenen hipotezlerde; dindarlık tutumlarına göre günahkârlık tutumlarının farklılaşacağı öngörülmüştü. Araştırma sonucunda oruç ibadetini yerine getirenlerin günahkârlık (1) duygusunun oruç ibadetini yerine getirmeyenlere göre daha fazla olduğu tespit edilmiştir. Başka bir sonuca göre sık sık dua edenlerin günahkârlık (2) duygusu ve günahkârlık (4) duygusunun dua ibadetini yerine getirmeyenlere göre daha fazla olduğu sonuçlarına ulaşılmıştır. Ayrıca nafil namaz kılanların günahkârlık (3) duygusu ve günahkârlık (4) duygusunun nafil namaz kılmayanlara göre daha fazla olduğu tespit edilmiştir. Yine peygamberimizin sünnetini uygulayanların günahkârlık (2) duygusu ve günahkârlık (4) duygusunun peygamberimizin sünnetini uygulamayanlara göre daha fazla olduğu belirlenmiştir. Bir başka sonuca göre yaşadığı kötü tecrübe nedeniyle Allah'a sığınanların günahkârlık (1) duygusunun yaşadığı kötü tecrübe nedeniyle Allah'a sığınmayanlara göre daha fazla olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Son olarak kul hakkına dikkat edenlerin günahkârlık (1) duygusunun kul hakkına dikkat etmeyenlere göre daha fazla olduğu tespit edilmiştir.

Araştırmaya katılan kişilerin dindarlık eğilimleri arttıkça suçluluk ve günahkârlık duygularında da bir artış söz konusu olmaktadır. Sonuç olarak kendisini dindar olarak tanımlayanların suçluluk düzeyi, kendisini bu şekilde tanımlamayanlara göre daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Bu bağlamda dindarlıkla suçluluk duygusu arasında doğrusal bir ilişki olduğu ifade edilebilir.

6.3. Öneriler

1) Bu araştırmada, Kahramanmaraş il merkezindeki beş lisenin hazırlık, 1, 2, 3. Sınıflarına (9,10,11. sınıflar) devam eden öğrencilerin suçluluk duygusu ve günahkârlık düzeyinin okul türü, sınıf düzeyi, cinsiyet, yaş, kişisel, sosyal ve ailesel özellikler açısından farklılık gösterip göstermediği, suçluluk duygusu ve günahkârlık düzeyi ile dindarlık eğilimleri arasındaki ilişkilerin niteliği incelenmiştir. Bu araştırmanın, farklı illerdeki öğrencileri de kapsayacak şekilde genişletilmesiyle elde edilen bulguların geçerliliğinin ve genellenebilirliğinin artırılabilceği ileri sürülebilir

2) Bu araştırma ergenlerin suçluluk duygusu ve günahkârlık düzeylerinin dindarlık eğilimleri arasındaki ilişkiyi incelemeyi amaçlamıştır. Genel tarama modeli ile yapılan bu araştırmanın örneklemini (n: 500) ve ulaşılan yaş dönemleri (14-19) ne kadar geniş olursa olsun, yapılacak boylamsal (zamansal) inceleme niteliğindeki araştırmalar, suçluluk duygusu ve günahkârlık düzeyi ile dindarlık eğilimleri arasındaki ilişkinin daha iyi anlaşılmasını sağlayabilir.

3) Dinden ne anlaşıldığı, dinin nasıl yaşandığı, dindarlık biçimleri, tanrı algısı gibi çeşitli dinsel gerekçeler, gerek sosyo-demografik sebeplerle gerekse kültür ve kişilikle harmanlanarak suçluluk duygusu ve günahkârlık düzeylerinin yüksek ya da düşük olmasını olumlu veya olumsuz olarak etkileyebilir. Bu sebeple söz konusu olgular arasındaki karmaşık ilişkiye yönelik daha net psiko-sosyal değerlendirmelerde bulunabilmek için konuyla ilgili yerli ve yabancı çalışmaların giderek artırılması gerekir. Ayrıca suçluluk duygusu ve dindarlık ilişkisini ele alan çalışmalarda her iki kavram açık bir şekilde tanımlanmalı ve çok boyutlu olarak kavramsallaştırılmalıdır. Böylece konu ile ilgili araştırmaların daha net bir sonuca ulaşmasını sağlayabilir.

4) Burada değinmemiz gereken bir başka nokta da araştırmada tespit edilen ilişkilerin bir sebep-sonuç ilişkisi olmadığıdır. Yani ilişkiler sadece dindarlık eğilimiyle suçluluk duygusu ve günahkârlık düzeyi arasındaki ilişkinin derece ve yönünü betimlemektedir. Bu bulgulara dayanarak dindarlık, “suçluluk duygusu ve günahkârlık duygusunun sebebidir” şeklinde bir yargıya varmamız, her ne kadar aralarında ilişki tespit edilse de sakıncaları içinde barındırır.

5) Bu çalışmanın bulgularından yararlanarak daha sonra yapılacak çalışmalar için ve ergenlerle çalışan alandaki araştırmacı ve uygulamacılara yönelik bazı öneriler ortaya konulabilir. Bu çalışmanın araştırma grubunu lise öğrencileri, yaş aralığı 14-19 olan öğrenciler oluşturmaktadır. Kimlik biçimlenmesi ve özerklik gelişiminin ilk ergenlikten başlayıp ileri ergenliğin sonuna kadar sürdüğü düşünüldüğünde sonraki çalışmaların lise ve üniversitenin ilk ve son sınıflarında okuyan öğrencilerle boylamsal olarak yapılmasıyla iki sürecin daha iyi anlaşılmasının sağlanabileceği düşünülmektedir. Ayrıca bu çalışmada yalnızca lise öğrencilerinden elde edilen veriler incelenmiştir. Lise öğrencisi olmayan grupta dindarlıkla suçluluk duygusu ve günahkârlık duygusu arasındaki ilişkinin ne yönde olduğunun araştırılması önemli görünmektedir. Bu çalışmada nicel yöntem kullanılmıştır. Ancak daha derin ve nicel yöntemle görülemeyen, ölçme araçlarının ötesinde bulgular elde etmek için hem nicel hem de nitel verilerin birlikte kullanılarak karma desende çalışma yapılması önerilmektedir.

6) Ulaşılan veriler göstermiştir ki, özellikle kendini dindar olarak tanımlayan, ibadetleri düzenli yapma eğiliminde olan bireyler suçluluk duygusunu daha çok yaşamaktadır. Dolayısıyla suçluluk duygusu sadece psikiyatrik bir vak'a olarak değerlendirilmemeli, bilakis bu mesele dini inançlar, dindarlığın yaşanma biçimi ve sosyo-kültürel değerler çerçevesinde çok yönlü olarak incelenmelidir.

7) Suçluluk duygusu-dindarlık ilişkisi araştırılırken kullanılacak ölçekler, istatistiksel açıdan geçerli ve güvenilir olsa da, bunların muhteva geçerliliklerinin eleştirel bir bakış açısıyla sorgulanması gerekir.

KAYNAKLAR

- ABAY, A., 2012. Kur'an'da Kişilik Eğitiminin İlkeleri, Düşün Yayıncılık, İstanbul, 352s.
- AKBAĞ M, İMAMOĞLU, S. 2010. "Cinsiyet ve Bağlanma Stillerinin Utanç, Suçluluk Ve Yalnızlık Duygularını Yordama Gücünün Araştırılması", Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri, 10 (2), ss. 651-682.
- AKYÜREK, S., 2004. Din Öğretiminde Kavram Öğretimi (Doğruluk Kavramı Örneği), Dem Yayınları, İstanbul, 340s.
- AKIN, B, HACİÖMEROĞLU, B, İNÖZÜ, M., 2018. "Suçluluk Ölçeği'nin Türkçe Formunun Psikometrik Özelliklerinin Klinik Olmayan Örneklem Ve Depresyon Örnekleminde Yeniden Değerlendirilmesi", Klinik Psikiyatri Dergisi, 21 (1), ss. 24-37.
- ALBAYRAK, A., 2007. "Dindarlık Tipleri Açısından Dua Formları", Marife Dergisi, (2), ss. 189-201.
- ALBAYRAK, A., 2006. "Ergenlerin Dini Gelişiminde Sevgi ve Korku Motifinin Etkinliği", H. Hökelekli (Edt.), Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi içinde, Dem Yayınları, İstanbul.
- ALGEDİK,P., 2016. "Ergenler İçin Özbilinçlilik Duygulanımları Testinin Türkçe'de Geçerlilik/Güvenilirliğinin Araştırılması ve 12-18 Yaş Arası Ergenlerde Utanç ve Suçluluk Duygularının Cinsiyete Göre Karşılaştırılması", Uzmanlık Tezi, İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Çocuk ve Ergen Ruh Sağlığı ve Hastalıkları Anabilim Dalı, İstanbul.
- APAYDIN, H., 2001. "Aile İçi İletişimin Çocuğun Dinsel Gelişimine Etkisi", On dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 12 (12-13), ss.319-337.
- APAYDIN, H., 1999. "Üniversite Öğrencilerinin Dini Yasaklarla İlgili Tutumları", Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 11 (11), ss. 217-238.
- APAYDIN, H. Y., 1998. Namaz ve Oruç, İlmihal 1 İman ve İbadetler, T.D.V. Yayınları, Ankara, 584s.
- ARICI, A., 2006, "Ergenlerde Dini Başa Çıkma Yöntemi Olarak Dua", H. Hökelekli (Edt.), Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi içinde İstanbul: Dem Yayınlar. Ss. 529-557).
- ARMANER, N., 1978. "Din Eğitiminde Psikolojinin Önemi", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 23 (1), ss. 215-220.
- ARSLANTÜRK, Z., ARSLANTÜRK, E. H., 2010. Uygulamalı Sosyal Araştırma, Çamlıca Yayınları, İstanbul, 376s.
- ATKINSON, L. R., ATKINSON, C. R., HİLGARD. R. E., 2012. Psikolojiye Giriş, Arkadaş Yayınevi, Ankara, 677s.
- AYDIN, A. R., 1996. "Çocuğun Dini Şahsiyet Kazanmasında Ailenin Önemi", Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, (8), ss. 211-220.
- AYTEN, A., 2004, Kendini Gerçekleştirme ve Dindarlık İlişkisi, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- AYTEN, A., 2005. "Kendini Gerçekleştirme ve Dindarlık: Üniversite Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma", M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, (29), ss.185-204.
- AYTEN, A., 2012. Psikoloji ve Din Psikologların Din ve Tanrı Görüşleri, İz Yayıncılık, İstanbul, 176s.
- AYTEN, A., 2013. Din Psikolojisi, İz Yayıncılık, İstanbul, 237s.

- BAHADIR, A., 2006. “Ergenlik Döneminde Dini Şüphe ve Tereddütler”. (Edt. H. Hökelekli). Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi İçinde, İstanbul, Dem Yayınları. ss. 307-368.
- BAHADIR, A., 2007, Jung ve Din, İz Yayıncılık, İstanbul, 304s.
- BAHADIR, A., 2011. İnsanın Anlam Arayışı ve Din: Logoterapik Bir Araştırma, İnsan Yayınları, İstanbul, 198s.
- BATMAN, E., 2008. “Yaşamın Zorluklarıyla Başa Çıkmada Kader İnancının Rolü”, Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- BAYMUR, F., 1994, Genel Psikoloji, 13. Baskı, İnkılap Yay, İstanbul, 319s.
- BAYRAKTAR, F., 2007. “Dua-Kader İlişkisi”, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- BİLMEN, Ö. N., 2004. Büyük İslam İlmihali (Sadeleştiren: Ali Fikri Yavuz), Başak Ofset Yayıncılık, İstanbul, 496s.
- BOLAY, S. H., 2009. Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 317s.
- BUDAK, S., 2009, Psikoloji Sözlüğü, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 975s.
- BURGER J.M., 2006. Kişilik, Çev: İ.D.E. Sarioğlu, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 796s.
- BÜYÜKKAYA, H., 2018. “İlahi Dinlerde Oruç”, Yüksek Lisans Tezi, Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kastamonu.
- CERTEL, H., 1997. “Psikolojik Bir Yaklaşımla Sözlü ve Fiilî Şart ve Rükûnlarıyla Namaz”, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, (13), ss. 329-345.
- CERTEL, H., 1998. “İslâmi İbadetlerin Psiko-Sosyal İşlevleri”, EKEV Akademi Dergisi - Sosyal Bilimler -, 1 (3), ss. 149-156.
- CERTEL, H., 2016. Din Psikolojisi, Berikan Yayınevi, Ankara, 239s.
- CEYLAN, D., 2017. “Günah Psikolojisine Dini Ve Psikolojik Bir Yaklaşım”, Katre Uluslararası İnsan Araştırmaları Dergisi, (4), ss. 231-245.
- CİRİNİLİOĞLU, F., 2006, “Üniversite Öğrencilerinde Utanç Eğilimi, Dini Yönelimler, Benlik Kurguları ve Psikolojik İyilik Hali Arasındaki İlişkiler”, Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- CİRİNİLİOĞLU, F. G., 2010, Din Psikolojisi, Nobel Yayınları, Ankara, 224s.
- CİRİNİLİOĞLU, F. G., GÜVENÇ, G. 2011, “Utanç Eğilimi, Suçluluk Eğilimi ve Psikopatoloji”, Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi, 8 (1), ss. 248-267.
- CÜCELOĞLU, D., 2000. İçimizdeki Çocuk, 27. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul. 254s.
- CÜCELOĞLU, D., 2017. İnsan ve Davranışı. Remzi Kitabevi, İstanbul, 591s.
- ÇETİN, H., 2018. “Üniversite Mezunu Yetişkin Bireylerin Dini Tutum Düzeyleri İle Suçluluk-Utanç Duygularının Karşılaştırılması”, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- DEMİR, A., 2012. “Akran Zorbalığına Karışan ve Karışmayan İlköğretim Öğrencilerinin Utanç ve Suçluluk Duygularının ve Adil Dünya İnançlarının İncelenmesi”, Yüksek Lisans Tezi, Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- DİLBER, Y., 2013. “Ergenlerde Görülen Siber Zorba/Mağdur Yaşantılarının Utanç/Suçluluk ve İntikam Duyguları Çerçevesinde İncelenmesi”, Yüksek Lisans Tezi, Yeditepe Üniversitesi, İstanbul.
- DİNÇER, D., 2013. “Üniversite Öğrencilerinin Suçluluk ve Utanç Kavramlarının İncelenmesi”, Yüksek Lisans Tezi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Psikoloji Anabilim Dalı, Muğla.
- DOĞAN, L., 1970. “Oruç İbadeti ve Şer'i Hikmetleri, Diyanet İlmi Dergi (Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi), 9 (100-101), ss. 259-262.

- DOST, A., YAĞMURLU, B., 2006. "Suçluluk ile Utanç Duygularının Kavramsallaştırılmasına İlişkin Sorunlar", Türk Psikoloji Yazıları, 9 (17), ss. 37-52.
- DÖNMEZ, İ. K., 2007. İslam'da Oruç. DİA, Cilt: 33. İstanbul: TDV Yayınları.
- ELLEVLİ, S., 2012. "Ergenlerde İntihar Olasılığının Yordayıcıları", Yalnızlık, Öfke İfade Biçimleri, Suçluluk ve Utanç Duyguları", Yüksek Lisans Tezi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Muğla.
- EŞER, H., 2005. "Üniversite Öğrencilerinde Dini İnanç ve Benlik Saygısı İlişkisi", Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- FREUD, A., 2017. Ben ve Savunma Mekanizmaları, Çev: Y. Erim, Metis Yayınları, İstanbul, 124s.
- FREUD, S., 2014. Totem ve Tabu, Alter Yayıncılık, Ankara, 174s.
- GEREDELİ, M., 2008. "Namazın Sosyo-Psikolojik Tahlili ve Kişilik Gelişimine Etkisi", Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- GİRİŞKEN VELİOĞLU, E., 2015. "Meme Kanseri Hastalarında Depresyon, Anksiyete İle Utanç, Suçluluk İlişkisinin Değerlendirilmesi", Yüksek Lisans Tezi, Mustafa Kemal Üniversitesi Tayfur Ata Sökmen Tıp Fakültesi, Hatay.
- GÖCEN, G., 2006. "Dini İnanç ve İbadetin Kendini Gerçekleştirme İle İlişkisi", Gençlik Din ve Değerler Psikolojisi, ed. Hayati Hökelekli, Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi içinde, Dem Yayınları, İstanbul,
- GÖCEN, G., 2012. "Şükür ve Psikolojik İyi Olma Arasındaki İlişki Üzerine Bir Alan Araştırması", Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- GÜLEÇ, N., 2005. "Depresyonda Utanç, Suçluluk, Öfke ve Kendilik Değeri", Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- GÜLER, İ., 2003. İman Ahlak İlişkisi, Ankara Okulu Yayınları, Ankara. 143s.
- GÜLER, Ö., 2007. "Tanrı'ya Yönelik Atıflar, Benlik Algısı ve Günahkârlık Duygusu", Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- GÜRSES, İ., İRK, E., 2018. "İnternet Kullanımı ve Ergenlerin Dini Gelişimleri Üzerine Bir Araştırma". Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 27 (1), ss. 109-135.
- GÜRSES İ., KILAVUZ, M. A., 2011. "Erikson'un Psiko-Sosyal Gelişim Dönemleri Teorisi Açısından Kuşaklararası Din Eğitimi ve İletişiminin Önemi", Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi (UÜİFD), 20 (2), ss.153-166.
- GÜRSES, İ., 2006. "Dindarlık İle İlgili Tutumlar ve Otoriteriyen Kişilik İlişkisi", Hökelekli (Edt.), Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi içinde, Dem Yayınları, İstanbul.
- GÜRSU, O., 2011. "Ergenlik Döneminde Psikolojik Sağlık ve Dindarlık İlişkisi", Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- HARMAN, Ö. F., 1998. Namaz ve Oruç, İlmihali İman ve İbadetler, T.D.V. Yayınları, İstanbul, 584s.
- HAYTA, A., 2006. "İbadetler ve Ruh Sağlığı", Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi (içinde), Der.Hayati Hökelekli, Dem Yayınları, İstanbul,
- HORNEY, K., 2017. Psikanalizde Yeni Yollar, Çev: S. Budak, Totem Yayınları, İstanbul, 240s.
- HOROZCU, Ü., 2015. Din Psikolojisi, Rağbet Yayınları, İstanbul, 292s.
- HÖKELEKLİ, H., 1986. "Ergenlik Çağı Davranışlarına Din Eğitiminin Etkisi", U.Ü.İ.F.D., 1 (1), ss. 35-51.

- HÖKELEKLİ, H., 1998. Din Psikolojisi, T.D.V. Yayınları, Ankara. 368s.
- HÖKELEKLİ, H., 2006. “Gençlik ve Din”, Hökelekli (Edt.), Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi içinde, Dem Yayınları, İstanbul.
- HÖKELEKLİ, H., 2007. “Çocuk ve Gençlerde Şiddet Olgusu ve Önlenmesine Yönelik Öneriler”, Değerler Eğitimi Dergisi, 5 (14), ss. 61-78.
- HÖKELEKLİ, H., 2010. Din, Dindarlık ve Boyutları, Din Psikolojisi-içinde (Edit. Hayati Hökelekli), Anadolu Üniv. Yay., Eskişehir 2011, ss.119-142.
- HÖKELEKLİ, H., 2016. Din Psikolojisine Giriş, Dem Yayınları, İstanbul.
- İMAMOĞLU, A., FERŞADOĞLU, S., 2016. “Psikolojik Açıdan Ergenlerde Dini Tutum ve Davranışların Tahlili/Psychological Analysis of Adolescents’ Religious Attitudes and Behaviours”, Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1 (1), ss. 19-40).
- İNAN, E., 2016. “Ebeveyn Tutumları, Suçluluk, Utanç ve Öz-Duyarlılık Arasındaki İlişki ve Suçluluğa ve Utanca Yatkın Bireylerin Tepkileri Ve Beklentileri Açısından Farklılaşması: Karma Bir Çalışma, Doktora Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara.
- KANER, S., 1992. “Suçluluğu Açıklayan Yaklaşımlar”, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, 25 (2), ss. 473-496.
- KARACA, F., 2011. Din Psikolojisi, Eser Ofset Matbacılık, Trabzon, 284s.
- KARACA, F., 2016. Dinî Gelişim Psikolojisi, Eser Ofset Matbaacılık, Trabzon, 252s.
- KARACOŞKUN, M.D., 2012. Din Psikolojisi, Grafiker Yayınları, Ankara, 282s.
- KARASAR, N., 2012. Bilimsel Araştırma Yöntemi, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara, 292s.
- KARAŞAHİN, H., 2013. Din Sosyolojisine Giriş içinde, (Gençlik ve Din), Grafiker Yayınları, Ankara, 237-252.
- KARATAŞ, Z. 2008. “Lise Öğrencilerinin Suçluluk ve Utanç Puanlarının Disiplin Cezası Alıp Almama ve Cinsiyetleri Açısından İncelenmesi”, Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 4 (2), ss. 103 – 114.
- KARSLI, N., 2017. “Gençlerde Özsaygı ve Dindarlık İlişkisi”. Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, (4) ss. 6-46.
- KARSLI, N., 2018. Mutluluk ve Dindarlık, Kimlik Yayınları, Kayseri, 315s.
- KARSLI, N., 2019. “Gençlerde Sınav Kaygısı, Dindarlık ve Dua İlişkisi”. AİBÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi, 7(13), ss. 190-219.
- KARTOPU, S., 2013. Kaygının kader algıları ile ilişkisi – Kahramanmaraş örneği-, Gümüşhane Üniversitesi Yayınları, Gümüşhane, 256s.
- KARTOPU, S., 2015. Özyeterlilik , Kimlik Duygusu ve Dindarlık Eğilimi, Gümüşhane Üniversitesi Yayınları, Gümüşhane, 332s.
- KARTOPU, S., AKTAŞ, H., HACIKELEŞOĞLU, H., 2016. “Üniversite Öğrencilerinin Dindarlık Eğilimlerine Göre Suçluluk Düzeylerinin İncelenmesi: Gümüşhane Üniversitesi Örneği”, I.Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu 13-14-15 Ekim, ss. 1765-1786, Elazığ.
- KARTOPU, S., HACIKELEŞOĞLU, H., 2016. “Gençliğin Kimlik İnşasında Dinî Değerlerin Rolü: Gümüşhane Üniversitesi Örneği, Gençliğin Gelişimi ve Problemleri Karşısında Din Görevlileri”, 7. Uluslararası Din Görevlileri Sempozyumu Bildirileri-Sakarya, ss. 91-121.
- KARTOPU, S., TANRIVERDİ, H., 2013. “Dini Kavramlarla İlgili Algıların Oluşumunda Çocukluk Döneminin Etkisi: Gümüşhane Üniversitesi Örneği” The Journal of Academic Social Science Studies Dergisi, 6 (7), ss. 621-656.

- KASAPOĞLU, A., 2006. "Kur'an'da "Üsve-i Hasene" Kavramı -Model Alma Yoluyla Öğrenme-", Diyanet İlmî Dergi, 42 (3), ss. 33-48.
- KASAPOĞLU, A., 2015. "Kişilik Gelişimi Açısından 'Namaz'", Hikmet Yurdu, 8 (16), ss. 11-54.
- KAVUN, Y., 2016. "Ergenlerde Dindarlık ve İnsani Değerler", Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- KAYIKLIK, H., 2001. "Kur'an'daki Dualar Üzerine Psikolojik Bir Değerlendirme", Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1(1), ss. 135-160.
- KAYIKLIK, H., 2003. "Allport'a Göre Dini Yaşayışa Gelişimsel Bir Açılım", Dinî Araştırmalar, 5 (15), ss. 121-138.
- KAYIKLIK, H., 2011. Din Psikolojisi (Bireysel Dindarlık Üzerine), Karahan Kitabevi, Adana, 315s.
- KHOSRAVİ, Z., 2018. "Din Eğitiminde Suçluluk ve Utanç", Talim: Journal Of Education In Muslim Societies And Communities, 2 (1), s. 5-22.
- KIMTER, N., 2002. "Dini İnanç, İbadet ve Duanın Umutsuzlukla İlişkisi Üzerine", H. Hökeleli (Edt.), Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi içinde İstanbul: Dem Yayınlar. ss. 217-249.
- KIMTER, N., 2015. "Oruç ve Öfke Kontrolü Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma", Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, (7), ss. 7-54.
- KIMTER, N., 2008. "Benlik Saygısı ve Dindarlık İlişkisi", Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- KIMTER, N., 2015. "İlgili-Seven Anne-Baba Tutumları ile Din ve Dindarlık Arasındaki İlişki Üzerine", Dinî Araştırmalar, 18 (46), ss. 18-46.
- KIMTER, N., 2016. "Namaz ve Psikolojik İyi Olma Arasındaki İlişki Üzerine Bir İnceleme", EKEV Akademi Dergisi Sosyal Bilimler, 20 (68), ss. 299-332.
- KIRAÇ, F., 2007. "Dindarlık Eğilimi, Varoluşsal Kaygı ve Psikolojik Sağlık", Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- KİRMAN, M. A., 2004. Din Sosyolojisi Terimleri Sözlüğü, Rağbet Yayınları, İstanbul, 272s.
- KOÇ, A., 2011. "Üniversite Öğrencilerinde Tanrı Tasavvuru, Benlik Algısı ve Öfke Yaşantısı", Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- KOÇ, M., 2003. "Ergenlik Döneminde Dua ve İbadet Psikolojisi Üzerine Teorik Bir Yaklaşım", Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 7 (1), ss. 373-397.
- KOÇ, M., 2004a. "Ergenlik Döneminde Dua ve İbadete Yönelik Tutum ve Davranışlar Üzerine Bir Saha Araştırması", Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi, 3 (6), ss. 147-178.
- KOÇ, M., 2004b. "Gelişim Psikolojisi Açısından Ergenlik Dönemi ve Genel Özellikleri", Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 1 (17) ss. 231-238.
- KOÇ, M., 2006. "Din Psikolojisi Açısından Ergenlik Döneminde Dini Yaşam", Diyanet İlmî Dergi, 42 (3), ss. 7-32.
- KOÇ, M., 2009. "Dindarlık ile Benlik Saygısı Arasındaki İlişki: Yetişkinler Üzerine Ampirik Bir Araştırma", Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 18 (1), ss. 473-493.
- KÖSE, A., AYTEN, A., 2014. Din Psikolojisi, Timaş Yayınları, İstanbul, 224.
- KÖYLÜ, M., 2004. "Çocukluk Dönemi Dini İnanç Gelişimi ve Din Eğitimi", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 45 (2), ss. 137-154.

- KÖKSAL, F., GENÇDOĞAN, B., 2010. "Depresif Olanlar İle Olmayanların Suçluluk, Utanç ve Öfke Tarzlarının İncelenmesi", Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 9 (1), 163-176.
- KÖSE, A., 2012. Frued ve Din, İz Yayıncılık, İstanbul, 182s.
- KULA, N., 2001. Kimlik ve Din, Ayışığı Kitapları, İstanbul, 197s
- KULA, N., 2006. "Gençlik Döneminde Kimlik ve Din", H.Hökelekli (Edt.), Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi içinde İstanbul: Dem Yayınları.
- KULA, T., 2012. "Ergenlerde Öfke Duygusu; Benlik Algısı, Tanrı Algısı, Suçluluk Ve Utanç Duyguları Açısından Bir Değerlendirme (Diyarbakır Örneği)", Doktora Tezi, A.Ü Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- KURT, Y., 2006. "Kur'an'da Hz. Peygamber'in Örnek İnsan Oluşu: Üsve-i Hasene", İslâmî İlimler Dergisi, 1 (1), ss. 145-160.
- MASLOW, A., 2018. İnsan Olmanın Psikolojisi, Çev: O. Gündüz, Kuraldışı Yayıncılık, İstanbul, 245s.
- ÖZCAN, G. B., 2015. "Travmaya Uğramış Çocukların Suçluluk-Utanç Duyguları ve Bağlanma Tarzlarının İncelenmesi", Uzmanlık Tezi, İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Çocuk ve Ergen Ruh Sağlığı Ve Hastalıkları Anabilim Dalı, İstanbul.
- ÖZDOĞAN, Ö., 2004. "İnsan-Peygamber İlişkisi", Dinî Araştırmalar, 7 (19), ss. 57-71.
- ÖZER, M., 2011. "Suçluluk-Utanç, Bağlanma, Algılanan Ebeveynlik (Anne) Tarzı ve Psikolojik Belirtiler Arasındaki İlişkiler", Yüksek Lisans Tezi, Kara Harp Okulu Savunma Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- ÖZGÜNGÖR, S., KAPIKIRAN, N., 2011. "Erikson'un Psikososyal Gelişim Dönemleri Ölçeklerinin Türk Kültürüne Uygunluğunun Karşılaştırmalı Olarak İncelenmesi: Ön Bulgular", Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi 4 (36), ss.114-124.
- ÖZTÜRK, Ö., 2005. "İstanbul H Tipi Cezaevinde Kalan Ergenlerde Suçluluk-Utanç Duygusunun Değerlendirilmesi", Yüksek Lisans Tezi, Karaelmas Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Zonguldak.
- PAZARLI, O., 1968. Din Psikolojisi, Remzi Kitabevi, İstanbul, 248s.
- PEKER, H., 2011. Din Psikolojisi, Çamlıca Yayınları, İstanbul, 256s.
- SAYLIK, F. Z., GEZİCİ YALÇIN, M., 2018. "Otoriter veya Demokratik Ebeveyn Tutumunun ve Ebeveyne Bağlanma Biçiminin Suçluluk ve Utanç Duygularına Etkisinin Yarı-Deneysel Yöntemle İncelenmesi", Psikoloji Çalışmaları / Studies in Psychology, 38 (2) , ss. 95-127.
- SARIÇAM, H., AKIN, A., ÇARDAK, M., 2012. "Hatayla İlişkili Utanç ve Suçluluk Duygusu Ölçeği. Türkçe Formunun Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması", Civil Academy, Journal of Social Sciences, 10 (1-2), s. 235-247.
- SİĞRİ, Ü, TABAK, A, SAĞIR, A., 2010, "Çalışanlarda Suçluluk ve Utanç Duygusunun Cinsiyet-Yaş Durumuna Göre Mukayesesi ve Örgütlerde Utanç Yönetiminin Kullanılması", İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 11/1, 71-85.
- SOLMAZ, B, ŞAHİN, A., 2012. "Ergenlerde Dindarlık ve Sosyal Benlik". Marife Dini Araştırmalar Dergisi 12 (2), ss. 145-158.
- ŞAHİN, D., 2013. "Cezaevindeki Şiddet Failleri ve Sığınma Evinde Kalan Şiddet Mağdurlarının Şiddete Bakış Açılırları İle Suçluluk Utanç Duygularının Değerlendirilmesi", Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Adli Tıp Enstitüsü, İstanbul.

- ŞEKKELİ, N. Ş., 2019. "Ergenlerde Adaletli Davranışın Ve Dürüstlüğün Dindarlık Eğilimleriyle İlişkisi", Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş.
- ŞENEL, M., 1998. "Ortaöğretim Gençliğinde Günah ve Tevbe Kavramları Üzerine Bir Alan Araştırması", Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- ŞENTÜRK, H., 2004. "Namaz İbadetinin Uyandırdığı Duygu ve Düşünceler Üzerine Pilot Bir Araştırma: SDÜ İlahiyat Fakültesi Örneği", SDÜİFD, (13), ss.37-62.
- ŞENTÜRK, H., 2013. Din Psikolojisine Giriş, İz Yayıncılık, İstanbul, 228s.
- TARHAN, N., 2010. İnanç Psikolojisi, Timaş Yayınları, İstanbul, 288s.
- TOKUR, B., 2011. "Stres-Dindarlık İlişkisi Üzerine Bir Araştırma", Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- TOKUR, B., 2014. "Dindarlık Sorunu: Psikolojik Bir Tahlil", Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, (41), ss. 257-279.
- UYVAL, V., 2007. "Kentsel Hayatta Dindarlık ve Oruç İbadetinin Bireysel-Toplumsal Yansımaları", Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 32 (1), ss.19-44.
- UYVAL, V., 1994. Psiko-Sosyal Açından Oruç, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- UYVAL, V., 2016. "Gençlerde Empati Eğilimi, Anne-Baba Tutumları ve Dindarlık", DEUIFD, 1(1), 7-40.
- UZUN, G. Ö., 2018. "Ergenlerde İntikam, Affetme ve Suçluluk Düzeylerinin İncelenmesi", Doktora Tezi, Yakın Doğu Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Eğitim Bilimleri Ana Bilim Dalı Rehberlik Ve Psikolojik Danışmanlık Bilim Dalı, Lefkoşa.
- VERGOTE, A. 1981. "Ergenlikte Din", Çev: E. Fırat, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, (24), ss. 583-592.
- VERGOTE, A., 1986. "Çocuklukta Din", çev. Erdoğan Fırat, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, (22), ss. 315-316.
- VERGOTE, A., 1999. Dini İnanç ve İnançsızlık, Çev: V. Uysal, MÜİFY, İstanbul. 296s.
- YAPICI, A., 1996, "Dini Yaşayışta Tövbeye Din Psikolojik Bir Yaklaşım", Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- YAPICI, A., 2002. "Dinî Yaşayışın Farklı Görüntüleri ve Dogmatik Dindarlık. Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2 (2), ss. 75-117.
- YAPICI, A., 2004. "Allah ve Kutsal Kavramlarının Çağrıştırdıkları Anlamlara SosyoPsikolojik Bir Bakış: Çukurova Üniversitesi Örneği", Değerler Eğitimi Dergisi, 2 (7-8), ss.169-206.
- YAPICI, A., 2005. "Güdü ve İçerik Açısından Çocuk Duaları ve Dualara Yansıyan Sorunlar", Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 5(2), 57-93.
- YAPICI, A., 2006. "Yeni Bir Dindarlık Ölçeği ve Üniversiteli Gençlerin Dinin Etkisini Hissetme Düzeyi: Çukurova Üniversitesi Örneği", Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 6 (1), ss. 66-116.
- YAPICI, A., 2007. Ruh Sağlığı ve Din, Karahan Yayınları, Adana, 369s.
- YAPICI, A., 2012. "Türk Toplumunda Cinsiyete Göre Dindarlık Farklılaşması: Bir Me-ta-Analiz Denemesi", Elazığ: Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 17 (2), ss. 1-34.

- YAPICI, A., 2016. “Müslüman Türk Kültüründe İnanç Gelişimi (Bir Model Denemesi)”, Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Din Psikolojisi Özel Sayısı, ss. 83-113.
- YAŞA, Z., 2012, “Üniversite Öğrencilerinde Ana Baba Tutumlarının Suçluluk ve Utanç Duyguları Üzerine Etkisi”, Uzmanlık Tezi, Celal Bayar Üniversitesi Tıp Fakültesi, Manisa.
- YAVUZ, K., 1986. “Dinî İnançın Gelişmesinde Nativizm ve Tecrübecilik Problemi”, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, (7), ss. 129-142.
- YAVUZ, K., 2013. Günümüzde İnançın Psikolojisi, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 444s.
- YAVUZER, H., 2017. Çocuk Psikolojisi (40.Baskı), Remzi Kitabevi, İstanbul, 319s.
- ZENGİN, Z., S, YAPICI, A., 2003. “İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Dinin Etkisini Hissetme Düzeyleriyle Psiko-Sosyal Uyumları Arasındaki İlişki”, Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 3 (6), ss. 65-127.
- YAZIR, M. H., 2004. Hak Dini Kur’ân Dili, (VI), Azim Dağıtım, İstanbul.

ÖZ GEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı – Soyadı :Leyla BAŞKONUŞ
Doğum Yeri ve Tarihi :K.Maraş-1983

Eğitim Durumu

Lisans Öğrenimi :Ankara Üniversitesi – İlahiyat Fakültesi İlahiyat
(2012)

Yüksek Lisans Öğrenimi : Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi (2019)

Bildiği Yabancı Diller : İngilizce- Arapça

İş Deneyimi

Çalıştığı Kurumlar :Diyanet İşleri Başkanlığı- Kuran Kursu
Öğreticiliği, Milli Eğitim Bakanlığı-Meslek
Dersleri Öğretmenliği

İletişim

E-Posta Adresi :baskonusleyla@gmail.com
Tel. :05354964054
Tarih :Temuz-2019

EKLER

EK-1

DEĞERLENDİRME ANKETİ

Değerli Katılımcı;

Bu anket K.S.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı'nda yürütülen araştırma kapsamında yapılmaktadır. Yaptığımız araştırma kamuoyu yararına olacaktır. Kişisel bilgilerinizin mahremiyeti açısından adınız sorulmamaktadır. Sizden aşağıdaki sorulara samimi bir şekilde sadece bir cevap vermenizi rica ediyoruz. Zamanınızı ayırarak bu kamuoyu araştırmasına katkıda bulunduğunuz için şimdiden en içten teşekkürlerimizi sunarız.

Danışman:

Doç. Dr. Saffet KARTOPU
KSÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü
Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı
Dalı Din Psikolojisi Öğretim Üyesi
Öğrencisi

Hazırlayan:

Leyla BAŞKONUŞ
KSÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü
Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim
Din Psikolojisi Yüksek Lisans

1- Okulunuz:.....
.....

2- Cinsiyetiniz: 1 () Erkek 2 () Kız

3- Yaşınız:

4- Ailenizin sosyo-ekonomik düzeyini belirtiniz. (Ailenizin aylık gelirini belirtiniz.
Anne- baba ve varsa ailede başka çalışan onları da ekleyerek belirtiniz.)

- 5-
- () 1000 -2000 TL
 - () 2000-3000 TL
 - () 3000-4000 TL
 - () 4000-5000 TL
 - () 5000 TL ve üzeri

6- Annenizin ve babanızın öğrenim durumu: (Her biri için ayrı ayrı işaretleyiniz)

Anne

Okuryazar değil ()
Okuryazar ()
İlkokul mezunu ()
Ortaokul mezunu ()
Lise mezunu ()
Üniversite mezunu ()
Master/Doktora ()

Baba

Okuryazar değil ()
Okuryazar ()
İlkokul mezunu ()
Ortaokul mezunu ()
Lise mezunu ()
Üniversite mezunu ()
Master/Doktora ()

7- Annenizin ve babanızın mesleği nedir?

Anne mesleği:..... Baba mesleği:.....

8- Annenizin ve babanızın birliktelik durumu:

1() Birlikte yaşıyorlar. 2() Boşandılar. 3() Annem hayatta değil.
4() Babam hayatta değil. 5() Her ikisi de hayatta değil.

9- Anne–babanızın genel olarak size karşı tutumu:

Anne

() Otoriter (Sert ve kuralcıdır.)
() İlgisiz (Uzak ve ilgisizdir.)
() Demokratik (Kurallar vardır
ama baskı ama baskı yapılmaz)

Baba

() Otoriter (Sert ve kuralcıdır.)
() İlgisiz (Uzak ve ilgisizdir.)
() Demokratik (Kurallar vardır
yapılmaz.)

10- Ailenizde herkesi ilgilendiren kararlar nasıl alınır?

() Babam karar verir. () Annem karar verir.
() Anne-babam ortak karar alırlar. () Ailede herkes söz sahibidir.

11- Aldığınız kararlarda ailenizden bir baskı görüyor musunuz?

() Evet () Hayır () Bazen

12- Fiziksel görünüşünüzden memnuniyet durumunuz:

() Memnunum. () Memnun değilim.

13- Ailenizin dindarlık düzeyi nedir?

() Dindarlar () Biraz Dindarlar () Çok Dindarlar () Hiç Dindar Değil

DİNDARLIKLILA İLGİLİ SORULAR

Aşağıdaki maddelerden her birini dikkatlice okuduktan sonra, okuduğunuz maddeye ne kadar katıldığınızı madde yanlarında yer alan seçeneklerden birini işaretleyiniz. Seçeneklerde doğru ya da yanlış yoktur. Önemli olan sizin ne düşündüğünüzü samimi bir şekilde yansıtmamızdır.

	KESİNLİKLE BANA UYGUN	BANA UYGUN	KARARSIZIM	BANA UYGUN DEĞİL	KESİNLİKLE BANA UYGUN DEĞİL
13. Beş vakit namazımı kılarım.	1	2	3	4	5
14. Ramazan oruçlarımı tutarım.	1	2	3	4	5
15. Her gün dünyam ve ahiretim için dua ederim.	1	2	3	4	5
16. Meal okuyarak dinimizi daha iyi anlamaya çalışırım.	1	2	3	4	5
17. Maddi olarak sadaka veririm.	1	2	3	4	5
18. İbadet ve sadaka olduğu için tebensüm ederim.	1	2	3	4	5
19. Sosyal medyada dini içerikli paylaşımlar yaparım.	1	2	3	4	5
20. Müzik olarak ilahi dinlerim.	1	2	3	4	5
21. Karşı cinsten biriyle tanıştığımda ya da görüştüğümde tokalaşırım.	1	2	3	4	5
22. Erkek/kız arkadaşım var, flört etmek gerektiğine inanıyorum.	1	2	3	4	5
23. Nafile namaz (duha, teheccüd, evvabin vs.) kılarım.	1	2	3	4	5
24. Nafile oruç (pazartesi ve Perşembe günleri, kandillerde vs.) tutarım.	1	2	3	4	5
25. Kandiller, Cuma geceleri ve Cuma günleri benim için daha kutsaldır bunun için o günlerde daha çok ibadet ederim.	1	2	3	4	5
26. Hz. Muhammed'in davranışlarını uygulamaya çalışırım. (sağ ayakla eve girme, suyu üç yudumda içme vs.)	1	2	3	4	5
27. Her işe besmeleyle başlarım.	1	2	3	4	5
28. Radyoda, televizyonda veya topluluklarda dini sohbet dinlerim.	1	2	3	4	5
29. Zor durumda kalırsam yalan söylerim.	1	2	3	4	5
30. Gerektiğinde arkadaşlarıma dini uyarılarda bulunurum.	1	2	3	4	5
31. İnsanlarla dini konular (Allah, peygamberler, ibadet vs.) konuşmayı severim.	1	2	3	4	5
32. Başıma gelen iyi şeyler için şükrederim.	1	2	3	4	5
33. Yaşadığım kötü tecrübelerde isyan etmek yerine Allah'a sığınırım.	1	2	3	4	5
34. Kul hakkına girmekten çekinirim.	1	2	3	4	5
35. Camiler, türbeler gibi dini mekanları ziyaret ederim.	1	2	3	4	5

SUÇLULUK-UTANÇ ÖLÇEĞİ

Bu ölçeğin amacı bazı duyguların hangi durumlarda ne derece yoğun olarak yaşandığını belirlemektir. Aşağıda bazı olaylar verilmiştir. Bu olaylar sizin başınızdan geçmiş olsaydı, ne kadar rahatsızlık duyardınız. Lütfen her durumu dikkatle okuyup öyle bir durumda ne kadar rahatsızlık duyacağınızı aşağıdaki ölçekten yararlanarak maddelerin yanındaki sayıların üzerine (X) işareti koyarak belirleyiniz.

1. Hiç rahatsızlık duymazdım.
 2. Biraz rahatsızlık duyardım.
 3. Oldukça rahatsızlık duyardım.
 4. Epey rahatsızlık duyardım.
 5. Çok rahatsızlık duyardım.
- Sizi ne kadar rahatsız eder?

	HİÇ		ÇOK		
	1	2	3	4	5
36. Bir tartışma sırasında büyük bir hararetle savunduğunuz bir fikrin yanlış olduğunu öğrenmek	1	2	3	4	5
37. Evinizin çok dağınık olduğu bir sırada beklenmeyen bazı misafirlerin gelmesi.	1	2	3	4	5
38. Birinin size verdiği bir sırrı istemeyerek başkalarına açıklamak.	1	2	3	4	5
39. Karşı cinsten birinin kalabalık bir yerde herkesin dikkatini çekecek şekilde size açıkça ilgi göstermesi.	1	2	3	4	5
40. Giysinizin, vücudunuzda kapalı tuttuğunuz bir yeri açığa çıkaracak şekilde buruşması ya da kıvrılması.	1	2	3	4	5
41. Bir aşk ilişkisi içinde sadece kendi isteklerinizi elde etmeye çalıştığınızı ve karşı tarafı sömürdüğünüzü fark etmeniz.	1	2	3	4	5
42. Sorumlusu siz olduğunuz halde bir kusur ya da bir yanlış için bir başkasının suçlanmasına seyirci kalmak.	1	2	3	4	5
43. Uzman olmanız gereken bir konuda, bir konuşma yaptıktan sonra dinleyicilerin sizin söylediğinizin yanlış olduğunu göstermesi.	1	2	3	4	5
44. Çok işlek bir iş merkezinin bulunduğu bir köşede herkesin size bakmasına sebep olacak bir olay yaşamak	1	2	3	4	5
45. Lüks bir restoranda çatal bıçak kullanmanız gereken yerde elle yemek yediğinizin fark edilmesi	1	2	3	4	5
46. Başkalarını aldatarak ve onları sömürerek büyük kazanç sağlamak	1	2	3	4	5
47. İşçilerinizin sağlığını zarar vereceğini bildiğiniz halde, bir yönetici olarak çalışma koşullarında bir değişiklik yapmamak	1	2	3	4	5
48. Sözlü bir sınav sırasında kekeleydiğiniz ve heyecandan şaşırduğunuzda, hocanın sizin bu halinizi kötü bir sınav örneği olarak bütün sınıfa göstermesi	1	2	3	4	5
49. Tanıdığımız birinin sıkıntıda olduğunu bildiğiniz ve yardım edebileceğiniz halde yardım etmemek.	1	2	3	4	5
50. Bir partide yeni tanıştığınız insanlara açık saçık bir fıkra anlattığımızda birçoğunun bundan rahatsız olması.	1	2	3	4	5
51. Akılsızca, bencilce ya da gereksizce büyük bir harcama yaptıktan sonra ebeveyninizin mali bir sıkıntı içinde olduğunu öğrenmek	1	2	3	4	5
52. Bir davete ya da toplantıya rahat gündelik giysilerle gidip herkesin resmi giyindiğini görmek.	1	2	3	4	5
53. Bir yemek davetinde bir tabak dolusu yiyeceği yere düşürmek.	1	2	3	4	5
54. Herkesten sakladığınız ve hoş olmayan bir davranışın açığa çıkarılması.	1	2	3	4	5
55. Bir kişiye hak etmediği halde zarar vermek.	1	2	3	4	5
56. Alış-veriş sırasında paranızın üstünü fazla verdikleri halde sesinizi çıkarmamak.	1	2	3	4	5
57. Ailenizin sizden beklediklerini yerine getirememek	1	2	3	4	5
58. Çeşitli bahaneler bularak yapmanız gereken işlerden kaçmak	1	2	3	4	5

GÜNAHKÂRLIK ÖLÇEĞİ

	HIÇ KATILMIYORUM	ÇOK AZ KATILYORUM	BİRAZ KATILYORUM	OLDUKÇA KATILYORUM	TAMAMEN KATILYORUM
59. Günahkâr olduğum için mutlaka cezalandırılacağım.	1	2	3	4	5
60. Günahlarıma tövbe etsem de çektiğim ıstırap azalmaz.	1	2	3	4	5
61. Eskiden işlediğim günahlar yüzünden o kadar pişmanım ki yaşamdan zevk alamıyorum.	1	2	3	4	5
62. Çok eskiden işlemiş ve pişman olmuş olsam da, işlediğim günah sık sık aklıma gelir ve bana acı verir.	1	2	3	4	5
63. İşlediğim günahlarımı düşündükçe ümitsizliğe kapılırım.	1	2	3	4	5
64. Hatalarımdan uzaklaşmış olmama rağmen kendimi hala günahkâr hissediyorum.	1	2	3	4	5
65. Sık sık keşke o günahları hiç işlemeseydim diyerek üzülüyorum.	1	2	3	4	5
66. Günahkâr bir insan olduğum için hayatın güzelliklerini hak etmiyorum.	1	2	3	4	5
67. Cehennemde yanacağım.	1	2	3	4	5
68. Günahkâr bir insan olduğum için Allah'ın merhametini hak etmiyorum.	1	2	3	4	5
69. Günahlarım için duyduğum pişmanlık ve sıkıntı hiç geçmeyecekmiş gibi geliyor.	1	2	3	4	5
70. Sürekli keşke o an nefsimi uymasaydım diyorum.	1	2	3	4	5
71. Ben günahkârim.	1	2	3	4	5
72. Hiç affedilmeyeceğim.	1	2	3	4	5
73. İşlediğim günahlarımı affedemiyorum ve kendimi cezalandırıyorum.	1	2	3	4	5
74. Kendimi manevi olarak kirlenmiş hissediyorum.	1	2	3	4	5
75. Kendimi hiç sevmiyorum.	1	2	3	4	5
76. İşlediğim günahlardan ötürü Allah'ın beni terk ettiğini hissediyorum.	1	2	3	4	5
77. Hiç iyi bir kul olamadım.	1	2	3	4	5
78. Kendimi günahkâr hissettiğimde, hayatım hakkında, kendimi kısıtlayacak kararlar alıyorum.	1	2	3	4	5

Katkılarımızdan dolayı teşekkür ederiz...

EK 2.

BE6E3F6V0

Sayı: 72321963-300

Konu: Anket Uygulamasına İlişkin Doç. Dr. Saffet Kartopu' nun Leyla Başkanuş İle İlgili Müracaatının Değerlendirilmesi

Sayın Doç. Dr. Saffet KARTOPU

İlgi: 09/08/2018 tarihli ve E.7822 sayılı yazımız.

Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalında öğrenciliğe devam eden Leyla BAŞKONUŞ'un (Öğrenci No: 12121042371), "Ergen Suçluluğu ve Dindarlık" başlıklı Yüksek Lisans Tezinin anket çalışması ile ilgili olarak Sosyal Bilimler Etik Kurulumuzun 14/09/2018 tarih ve 2018/16 sayılı oturumunda alınan 03 nolu kararı yazımız ekinde sunulmaktadır.

Gereğini bilgilerinize arz ederim.

e-imzalıdır

Prof. Dr. İsmail BAKAN

KurulBaşkanı

Ek: etik kurul kararları-14-09-2018 (2 sayfa)

T.C.
KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL VE BEŞERİ BİLİMLER ETİK KURUL KARARLARI

Toplantı Tarihi: 14/09/2018

Toplantı Sayısı: 2018/16

KARAR 1:

Dr. Öğr. Üyesi İsmail YELPAZE'nin 20/07/2018 tarih ve E.7201 sayılı dilekçesi ve ekleri; Prof. Dr. Mehmet TIRAŞ'ın (raportör) 13.09.2018 tarih ve E.35766 sayılı raporu görüşüldü.

Yapılan görüşme ve değerlendirmeden sonra; Üniversitemiz Öğretim Üyelerinden Dr. Öğr. Üyesi İsmail YELPAZE, Üniversite öğrencilerinin yaygın olarak yaşadıkları sorunları ve psikolojik danışma servisinden yardım almaya ihtiyaç duydukları problem alanlarını belirlemek amacıyla Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitemizde çalışma yürütmeyi planladıklarına yönelik bildirimleri incelenmiş ve bu çalışmanın araştırma etiğine aykırı bir durum oluşturmadığı, araştırma talebinin etik açıdan uygun olduğuna oylama sonucunda oy birliği ile;

KARAR 2:

Doç Dr. Saffet KARTOPU'nun 09/08/2018 tarih ve E.7823 sayılı dilekçesi ve ekleri; Prof. Dr. Abdulkadir EVGİN'in (raportör) 12.09.2018 tarih ve E.35729 sayılı raporu görüşüldü.

Yapılan görüşme ve değerlendirmeden sonra; Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalında öğrenciliğe devam eden Nesibe Şeyma ŞEKKELİ (Öğrenci No: 14121043515), "Ergenlerde Dürüstlüğü ve Adaletli Davranışın Dindarlık Eğilimleriyle İlişkisi" başlıklı Yüksek Lisans Tezi bağlamında Kahramanmaraş Merkezdeki 5 (beş) ortaöğretim kurumunda (İbrahim Çalık Anadolu Lisesi, Özel İsmet Karaokur Simya Anadolu Lisesi, İMKB Süleyman Demirel Fen Lisesi, Akşemseddin Kız Anadolu İmam Hatip Lisesi ve Kahramanmaraş Anadolu İmam Hatip Lisesi) öğrencilere yönelik anket uygulaması yapmak üzere müracaatına ilişkin, ilgede kayıtlı yazının ekindeki anketi (ankette yer alan soru, önerme ve/veya ölçeklerin alıntılanmasına yönelik akademik alıntılanma kurallarına uyma zorunluluğu araştırmayı yapan akademisyen ve varsa danışmanlığını yaptığı öğrenciye ait olmak koşuluyla) ilgili öğrencilere uygulama talebinin uygun olduğuna oylama sonucunda oy birliği ile;

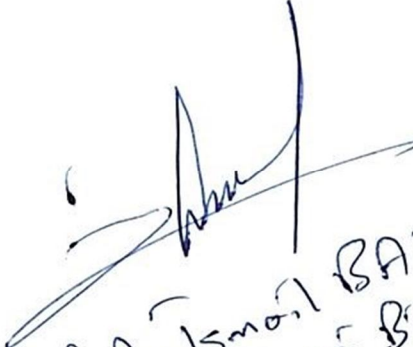
KARAR 3:

Doç Dr. Saffet KARTOPU'nun 09/08/2018 tarih ve E.7822 sayılı dilekçesi ve ekleri; Prof. Dr. Abdulkadir EVGİN'in (raportör) 13.09.2018 tarih ve E.35795 sayılı raporu görüşüldü.

Yapılan görüşme ve değerlendirmeden sonra; Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalında öğrenciliğe devam eden Leyla BAŞKONUŞ (Öğrenci No: 12121042371), "Ergen Suçluluğu ve Dindarlık" başlıklı Yüksek Lisans Tezi bağlamında Kahramanmaraş Merkezdeki 5 (beş) ortaöğretim kurumunda (İbrahim Çalık Anadolu Lisesi, Özel İsmet Karaokur Simya Anadolu Lisesi, İMKB Süleyman Demirel Fen Lisesi, Hacı Kalay Kız Anadolu İmam Hatip Lisesi ve Kahramanmaraş Anadolu İmam Hatip Lisesi) öğrencilere yönelik anket uygulaması yapmak üzere müracaatına ilişkin, ilgede kayıtlı yazının ekindeki anketi (ankette yer alan soru, önerme

ve/veya ölçeklerin alıntılanmasına yönelik akademik alıntılanma kurallarına uyma zorunluluğu araştırmayı yapan akademisyen ve varsa danışmanlığını yaptığı öğrenciye ait olmak koşuluyla ilgili öğrencilere uygulama talebinin uygun olduğuna oylama sonucunda oy birliği ile;

Karar verildi.

Prof. Dr. İsmail BAKAN
(Sosyal ve Beşeri Bilimler
Etik Kurul Başkanı)

BAŞKAN (İMZA)
Prof. Dr. İsmail BAKAN

ÜYE (İMZA)
Prof. Dr. Zeynep HATUNOĐLU

ÜYE (İMZA)
Prof. Dr. Mehmet ÖZKARCI

ÜYE (İMZA)
Prof. Dr. Ökkeő Alpaslan
GENÇAY

ÜYE (İMZA)
Prof. Dr. Orhan DOĞAN

ÜYE (İMZA)
Prof. Dr. Mehmet TIRAŞ

ÜYE (İMZA)
Prof. Dr. Abdulkadir EVĐİN.